

KUSUMAMĀLA

OR

A Collection of Choice Extracts from
Standard Sanskrit Writers.

IN PROSE AND VERSE.

NO. 1.

THE BOUND FOR SPECIAL USE IN SANSKRIT TEACHING
REVISED BY B. S. SHIVARAM

WITH FULL EXPLANATORY NOTES

BY

YAMAN SHIVARAM APTE, M. A.

Late Principal, Parbhani College, P. B. N.

SIXTEENTH EDITION

THOROUGHLY REVISED

BY

MANABEY SHIVARAM APTE, B. A.

Retired Head Master, Solera High School.

(FIVE THOUSAND)

1923.

(All rights reserved by the Author.)

Price Twelve Annas.

PRINTED BY
P. N. WARDE,
THE FINE ART PRESS.
FORT, BOMBAY.

PUBLISHED BY
E. M. APTE,
FOR APTE BROTHERS,
AT MORAN BUILDING, No. 8.
Bombay No. 4.

PREFACE.

The following pages have been intended to serve as a reading book for sanskrit students learning the sixth standard in High schools. They contain 37 extracts taken from the wellknown works of some of the renowned standard Sanskrit writers, such as Valmiki, Vyasa, Kalidasa, Vishnucharman &c. The extracts are intended to give the student specimens of different styles and modes of thought and will be found to display a variety of forms, descriptive, moral, narrative, epic, dramatic 'etc. It has not been thought advisable to make room in this number of any extracts from works like the Dasakumaracharita, Megha-duta, Uttararamacharita, etc. as they would be found difficult by the average student of the sixth standard in High Schools. Each extract has an intelligible beginning and an end, the subject treated therein being given in English at the commencement, and its source at the end. In selecting passages from different works I have had to abridge or condense them in several cases by leaving out single words or long compounds, or even several sentences or verses, where the omission could be made without impairing the beauty of the original or affecting the context. It was found necessary to do so to prevent the extracts from being needlessly long but in some cases even the passages so condensed became rather lengthy, and have, therefore, been divided into parts.

The extracts have been divided into two Series each Series being expected to be read in the class during one year. An attempt has been made to arrange the extracts

in each Series progressively, but the order may in some cases, have to be changed in a subsequent edition, if they be found to be too easy or difficult where they are at present. The passages in prose and verse are almost alternate and miscellaneous verses have been added at the end of each Series, being intended to be learnt by heart by the student, and they may be read side by side with the preceding extracts. The miscellaneous verses at the end of the first Series have, with some omissions, been taken from the Students Hand Book of Progressive Exercises, Part I, as they were found to be of no great use to students in that book. In adapting stories as in the acquisition of friends (p. 12), how Dasaratha was cursed (p. 46), or the righteous King of Sibi (p. 52), I have tried to retain, as far as possible the language of the original, making changes only where absolutely necessary. Words and expressions, such as were considered likely to present some difficulty to the average students, have been explained in the notes but mere words have not been given, as Sanskrit English Dictionaries have now become available to even the poorest. Thus the book is intended to supply the want of a Sanskrit reading book hitherto felt by students learning the sixth standard in High schools, and will, I hope, give them some familiarity with the styles and modes of thought of some of the most distinguished Sanskrit writers.

Any suggestions as to improvements &c. will be thankfully received.

POONA,
3rd November, 1891.

}

V. S. APTE.

PREFACE TO THE SECOND EDITION.

In giving this 2nd edition to the public the extracts have been carefully revised, one or two that were found to be difficult for the students for whom they were intended being removed and easier ones substituted for them.

A few more explanatory notes on points found to be difficult have been added.

It is hoped that the Sanskrit reading public will extend their patronage to this edition as it did to the first.

DRULIA,
31—10—1894.

}

M. S. APTE.

PREFACE TO THE SIXTEENTH EDITION.

This is a mere reprint of the Fifteenth Edition.

BOMBAY,
1st December 1928.

}

B. M. APTE.

CONTENTS

—: o :—

FIRST SERIES.

	PAGE
Intelligence is better than learning ...	1
A curious Yogin	2
The four learned fools	3
General precepts	4
The serpent and the frog	6
The tiger and the poor traveller	9
Rama dissuading Sita from her resolve ...	10
The acquisition of friends, Part I ...	12
An account of Tadaka	14
The acquisition of friends, Part II ...	16
The Svayamvara of Damayanti Part I ...	19
do. do. Part II ...	21
The parrot caught by a Chandala ...	23
The parentage and birth of Mahasveta ...	24
The two recluses	26
Kalidasa's introduction to his Raghuvamsa	26
General precepts of advice	27
Chandrapida pursuing a pair of Kinnaras	29
Miscellaneous verses Part I	30
do. do. Part II	33

SECOND SERIES.

A miser's prospects	36
Nature cannot be changed	37
General precepts... ..	39
The lap-wing and the sea	41

	PAGE.
V. King Nala and the Swan ...	43
VI. How Dasharatha was cursed ...	46
VII. Damayanti lamenting in the forest ...	47
VIII. The parrot requested to tell his tale ...	49
IX. The lake Pampa ...	50
X. The righteous king of the Sibi ...	52
XI. Vishvasarman undertaking to instruct The Princes ...	53
XII. (a) Maricha's advice to Ravana ...	57
XIII. King Bhoj and a learned Brahmana ...	58
XIII. Rati's lamentation after Cupid is burnt by Siva ...	58
XIV. The evils of poverty ...	61
XV. Miscellaneous verses Part I ...	62
XVI. do do Part II ...	64
EXPLANATORY NOTES	
First Series	163
Second Series	164
	165
	166
	167
	168
	169
	170
	171
	172
	173
	174
	175
	176
	177
	178
	179
	180
	181
	182
	183
	184
	185
	186
	187
	188
	189
	190
	191
	192
	193
	194
	195
	196
	197
	198
	199
	200

कुसुममाला.

प्रथमावलि:

1.

INTELLIGENCE IS BETTER THAN
LEARNING.

कस्मिंश्चिदधिष्ठाने सत्त्वारो ब्राह्मणपुत्राः परं मिश्रभावमुपगता
वसन्ति स्म । तेषां त्रयः शास्त्रपरं गताः परन्तु बुद्धिरहिताः ।
एकस्तु बुद्धिमाकेवलं शास्त्रपराङ्मुखः । अथ तैः कदाचिन्मिश्रमे-
नितम् । को गुणो विद्याया येन देशान्तरं गत्वा भूपतीन्परितो-
ष्यार्थोपार्जना न क्रियते । तत्पूर्वदेशं गच्छामः । तथानुष्ठिते
कञ्चिन्मार्गं गत्वा तेषां ज्येष्ठतरः प्राह । अहो अस्माकमेकश्चतुर्थो
मूढः केवलं बुद्धिमान् । न च राजप्रतिग्रहो बुद्ध्या लभ्यते विद्यां
विना । तत्रास्मै स्वोपार्जितं दास्यामि । तद्वच्छतु गृहम् । ततो
द्वितीयेनाभिहितम् । भोः सुबुद्धे गच्छ त्वं स्वगृहं यतस्ते विद्या
नास्ते । ततस्तृतीयेनाभिहितम् । अहो न युज्यत पर्वं कर्तुं यतो
वयं बाल्यात्प्रभृत्येकत्र क्रीडिताः । तदागच्छतु महानुभावोऽसदु-
पार्जितवित्तस्य संविभागी भविष्यतीति । तदागच्छत्वेषोपीति ।
तथानुष्ठिते तैर्मार्गाश्रितैरद्व्यां मृतसिंहस्यास्थीनि दृष्टानि ।
ततश्चक्रेनाभिहितम् । यद्गहो विद्याप्रत्ययः क्रियते । किञ्चिदेतत्सर्वं
मृतं निष्ठति । तद्विद्याप्रभावेण जीवसहितं कुर्मः । अहमास्थिस-
ञ्चयं करोमि । ततश्चक्रेनात्सुबुद्ध्यादस्थिसञ्चयः कृतः । द्वितीयेन
चर्ममांसरुधिरं संयोजितम् । तृतीयोपि यावज्जीवं संचारयति

तावत्सुबुद्धिना निषिद्धः । भोस्तिष्ठतु भवान् । एव सिंहे
निष्पाद्यते । यद्येनं सजीवं करिष्यसि ततः सर्वानपि व्यापादयि-
ष्यति । इति तेनाभिहितः स आह । धिक्मूर्खं नाहं विद्याया विफ-
लतां करोमि । ततस्तेनाभिहितम् । तर्हि प्रतीक्षस्व क्षणं यावद्दहं
वृक्षमारोहामि । तथाचुष्टिते यावत्सजीवः कृतस्तावत्ते त्रयोऽरि-
सिंहेनोत्थाय व्यापादिताः । स च पुनर्वृक्षादवतर्य गृहं गतः ।
अतोऽहं ब्रवीमि ।

वरं बुद्धिर्न सा विद्या विद्याया बुद्धिरुत्तमा ।

बुद्धिहीना विनश्यन्ति यथा ते सिंहकारकाः ॥ १ ॥

Panchatantra, V.

11.

THE CURIOUS YOGIN.

अथ पुनरानीयमानो वेतालः कथामपरां कथयति । देव कालि-
ङ्गविषये यज्ञस्थलनामधेयं नगरमासीत् । तत्र यज्ञसोमनामा
ब्राह्मणास्तिष्ठति तस्य ब्राह्मणी सोमदत्ता । तस्यामनेन ब्रह्मस्वामी
नाम पुत्र उत्पादितः । स च सर्वशास्त्रतत्त्वज्ञो सूत्रा दैववशात्
पञ्चत्वमगात् । ततस्तपितरौ बन्धुविधं विलपन्तौ बन्धुजनसहि-
तो तमादाय श्मशाने संस्कारार्थमाजगत्तुः । इत्येव काले
श्मशानवासी योगी तं द्विजकुमारशरीरं सर्वशास्त्रवेत्तारं मनोहर-
कलेवरमालोक्य कण्ठस्वरेणोच्चैः क्रन्दितवान् परमर्कतुकेन
नर्तितवाञ्छ । सहस्रेत्याय योगेन जोर्णशरीरं परित्यज्य मृतस्य
द्विजकुमारस्य शरीरे प्रविवेश । कुमारे सुप्तोत्थिते तत्पितरौ परां
प्रीतिमासादितवन्तौ । सर्वे बन्धुवर्गाश्च हर्षिता बभूवुः । ब्रह्म-
स्वामी प्राप्तजीवनः सर्वभोगं परित्यज्य योगं अभ्यासस्तस्थौ । श्मशान-
वासी योगी कथं वा चक्रन् कथं वा ननर्त तत्कारणं वदतु देव ।
राजा वदति । शृणु रे वेताल । चिरकालमुपार्जितं शरीरं त्यक्तव्य-

मिति चक्रन्द जीर्णं शरीरं विहाय सर्वगुणाधारद्विजशरीरं प्राप्तव्य-
मिति ननर्न ।

Vetalapanchavimsati

III.

THE FOUR LEARNED FOOLS.

कास्मिंश्चिदधिष्ठाने चत्वारो ब्राह्मणाः परस्परं मिश्रत्वग्रापञ्चा
धसन्ति स्म । बालभावे तेषां मतिरजायत । भो देशान्तरं गत्वा
विधाय उपार्जनं क्रियते । अधान्यस्मिन्दिवसे ब्राह्मणाः परस्परं
निश्चयं कृत्वा विद्योपार्जनार्थं कान्यकुञ्जं गताः । तत्र च विद्या-
मठे गत्वा पठन्ति । एवं द्वावशाब्दानि यावदेकचित्ततया विद्या-
कुशलास्ते सर्वे सज्जाताः । ततस्तेश्चतुर्भिर्मिलित्वोक्तम् । श्वं सर्व-
विद्यापारं गता तदुपाध्यायमुत्कलापयित्वा स्वदेर्शं गच्छामः । न-
श्चैव क्रियतामित्युक्त्वा ब्राह्मणा उपाध्यायमुत्कलापयित्वानुज्ञां
लब्ध्वा पुस्तकानि नीत्वा प्रचलिताः । यावत्कश्चिन्मार्गं यांति
तावद् द्वौ पन्थानौ समायातौ । उपविष्टाः सर्वे । तत्रैकः प्रोवाच ।
केन मार्गेण गच्छामः । एतस्मिन्समये तस्मिन्पत्तने कश्चिद्ब्राह्मण-
पुत्रो मृतः । तस्य दाढार्थं महाजनो गतोऽसूत् । ततश्चतुर्णां मध्यादे-
र्केन पुस्तकमवलोकितम् । 'महाजनो येन गतः स पन्थाः' इति
तन्महाजनमार्गेण गच्छामः । अथ ते पण्डिता याव महाजनमेला-
पकेन सह यास्ति तावद्वासभः कश्चित्तत्र श्मशाने दृष्टः । अथ
द्वितीयेन पुस्तकमुद्घाट्यावलोकितम् ।

आतुरे व्यसने प्राप्ते दुर्मिक्षे शत्रुसङ्कटे ।

राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स बाधन्वः ॥ १ ॥

तदहो अयमस्मदीयो बाधन्वः । ततः कश्चित्तस्य श्रीवायां लग-
ति । कोपि पादौ प्रक्षालयति । अथ यावदिशामवलोकनं ते
पण्डिताः कुर्वन्ति तावत्कश्चिदुष्टो दृष्टः । तैश्चोक्तम् । एतत्किम् ।
तावत्तृतीयेन पुस्तकमुद्घाट्योक्तम् । 'धर्मस्य स्वरिता गतिः' ।

एष धर्मस्तावत् । चतुर्थेनोक्तम् । इष्टं धर्मेण योजयेत् । अथ नैश्च
रासभ उद्ग्रीवाणां वज्रः । केनविद्वज्जकस्याग्रे कथितम् । यावद्व-
ज्जकस्तेषां मूर्खपण्डितानां प्रहारकरणाय समायातः तावत्ते ग्रन्थाः ।
यावदग्रे कज्जिस्तोकं मार्गं यान्ति तावत्काचिन्नशास्त्रादिता ।
तत्तस्या जलमन्त्रे पलाशपत्रमायात इष्ट्वा पण्डितेनेकेनोक्तम् ।
आरामेभ्यति यत्पत्रं तदस्मांस्तारायंयति । एतत्कथयिष्या तत्प-
त्रस्योपरि पतितो यावन्नशा नीयते तावत्तं नीयमानमवलोक्या-
न्येन पण्डितेन केशांते शुद्धीवोक्तम् ।

सर्वनाशे समुत्पन्ने अर्थे त्यजति पण्डितः ।

अर्थेन कुस्ते कार्यं सर्वनाशो हि दुःसहः ॥ २ ॥

इत्युक्त्वा तस्य शिरस्छेदो विहितः । अथ तैश्च पश्चाद्गवा क-
क्षिण्वु ग्राम आस्तादितः । तेषां ग्रामीणां निर्ममंतिताः पृथक् पृथग्गृहेषु
नीताः । तत एकस्य सूत्रिका घृतस्नानसंयुक्ता भोजने दत्ता । ततो
विच्छेत्वा पण्डितेनोक्तम् । यद्वाग्मूत्रा विनश्यति । एषमुक्त्वा
भोजनं परित्यज्य गतः । तथा द्वितीयस्य मण्डका दत्ताः । तेनाप्यु-
क्तम् । अतिविस्तरविस्तरिणं न तद्भवेन्निरायुगम् । स च भोजनं
त्यक्त्वा गतः । अथ तृतीयस्य षष्टिकाभोजने दत्तम् । तत्रापि
पण्डितेनोक्तम् छिन्नेष्वनर्था बहुलोभवन्ति । एवं ते त्रयोपि प-
ण्डिताः शुक्लामकण्डा लोकेहरयमानास्ततः स्थानात्प्रदेशं गताः ।
अतोहं प्रव्यामि ।

अपि शास्त्रेषु कुशला लोकस्वारीविधर्जिताः ।

सर्वे ते हास्यतां यान्ति यथा ते मूर्खपण्डिताः ॥ ३ ॥

Panchatantra V.

VI.

GENERAL PRECEPTS.

मालवत्परदारेषु परज्येपुलोष्ठवत् ।

आमवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पण्डितः ॥ १ ॥

प्रथमावाले

रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसम्भवाः ।
 विशाह्निना न शोभन्ते निर्गन्धा इव किंशुकाः ॥ १ ॥
 नक्षः भूषणं चन्द्रो नारीणां भूषणं पतिः ।
 पृथिवीभूषणं राजा विशा सर्वत्र भूषणम् ॥ २ ॥
 माता शत्रुः पिता वरी येन बालो न पाठितः ।
 न शोभते सभाप्रध्ये हंसप्रध्ये वक्रो यथा ॥ ३ ॥
 लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि ताडयेत् ।
 प्राप्ते तु पौडशे वर्षे पुनः मित्रदशचरेत् ॥ ४ ॥
 लालने बहुवो दोषाः ताडने बहुवो गुणाः ।
 तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताडयेन्न तु लालयेत् ॥ ५ ॥
 एकेनापि सुवृक्षेण पुष्पितेन सुगन्धिना ।
 वासितं नहनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं यथा ॥ ६ ॥
 एकेनापि कुवृक्षेण कोटरस्थेन वह्निना
 दह्यते तहनं सर्वं कुपुत्रेण कुलं यथा ॥ ७ ॥
 दूरतः शोभते मूर्खो लम्बशाटपटावृतः ।
 तावच्च शोभते मूर्खो यावत्किञ्चिन्न भाषते ॥ ८ ॥
 विशादप्यमृतं प्राणममेध्यादपि काञ्चनम् ।
 नीचादप्युत्तमा विद्या स्त्रीरज्जं दुःकुलादपि ॥ ९ ॥
 परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् ।
 वर्जयेत्तादृशं मित्रं चित्रकुम्भं पयोमुखम् ॥ १० ॥
 जानीयात्प्रेषणे भृत्यान्वान्धवान्व्यसनगमे ।
 मित्रं चापदि काले च भार्या च विभवक्षये ॥ ११ ॥
 उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ।
 पादलग्नं करस्थेन कण्ठकेनच कण्ठकम् ॥ १२ ॥
 न कश्चि कस्यचिन्मित्रं न कश्चि कस्यचिद्रिपुः ।
 कारणेन हि जानाति मित्राणि च रिपू तथा ॥ १३ ॥
 दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् ।
 मधु निष्ठानि जिह्वाग्रे दृश्ये नु हस्ताहलम् ॥ १४ ॥

सर्पः कृतः खलः क्रूरः सर्पविजितः खलः ।

मन्त्रोपधिपशः सर्पः खलः केन निवार्यते ॥ १५ ॥

Chanakyaśāstra

V.

THE SERPENT AND THE FRO :

अस्ति कश्चिन्मन्त्रोपधेयः गङ्गादत्तो नाम मण्डूकराजः प्रतिवसति
२५ । स कदाचिद्वायदेन्द्रेजिनो गवदुषदीनाम्न निष्क्रान्तः ।
अथ तेन जित्तम् । अथर्धं तेनं द्वापदात्तां मया प्रत्यपकारः
कर्तव्यः । एवं चिन्मन्त्रोपधेयः प्रविशन्तं कुण्डलपदपदम् । स
वृष्ट्या भूयोपधितम् । यदेतं तत्र कुपे नीत्वा स खलदायदाना
मुपदेष्टुं कर्तव्यम् । इत्येव

श । कुण्डलपदपदस्तोदणं नीत्वेन श । णा ॥

व्यथाकर्तुं सुखः यथा कष्टमेव कष्टम् ॥ २ ॥

स एवं परिभक्तः विलङ्घ्यं गत्वा न गृह्णन् । एतन्नि प्रिय-
दर्शनं दहि । तच्छृणु । सर्पविजितः खलः । एतं मायावृत्तिः । असौ
स्वजात्यो न भवति यतः तेन सर्पविजितः । अयेन केनापि सह
मम अत्यन्तं संघर्षः नास्ति । तद्वत्तु दग्धं स्थित्वास्तवद्वेषो
कोयं भवितुम् । आः कदाचिन्मन्त्रोपधेयः मन्त्रोपधेयः वा माया-
ह्य वृत्तिः भवति । अथवा कश्चिन्मन्त्रोपधेयः कश्चिन्मन्त्रोपधेयः
क्षणार्थं मायावृत्तिः । आह च । मो. को भवति । स आह । अहं गङ्गा-
दत्तो नाम मण्डूकराजः प्रतिवसति स्वस्वकाशं विध्यर्थागतः । तच्छृत्वा
सर्प आह मो अथदेवोपधितम् । वृत्तिना सह संग्रहः । गङ्गा-
दत्त आह । मो सप्रेतम् स्वमावृत्ते त्वमस्तकम् । परं परप-
रिभवात्प्राप्तोऽहं ते सकाशम् । सर्प आह । कथय कदाचित् परि-
भवः । स आह । दायोदधः ! खलः आह । क न आश्रयो वाप्या
कुपे तद्वत्तु हरे वा । मन्त्रोपधेयः स्वाधेयम् । तेनैतम् । पापण-

अयमिवहे कृपे । सर्प आह । अहो अपवा ययम् । तर्हि नास्ति
मम तत्र प्रवेशः । प्रवेशस्य च तत्र स्थाने नास्ति यत्र स्थितस्तत्र
दायादान्यापादयाति । तद्व्यक्तम् । गङ्गदत्त आह । भोः समा-
गच्छ त्वम् । अहं सुखोपायेन तत्र तत्र प्रवेशं कारयिष्यामि ।
तथा तस्य मध्ये जलोपान्ते रम्यतरं कोटरमस्ति । तत्र स्थितस्त्वं
लीलया दायादान्यापादयिष्यसि । तच्छ्रुत्वा सर्पः प्रसन्नः ।
अहं तावन्परितत्रयाः । कदाचित्कथंचिन्मुक्तमेकं प्राप्नोमि ।
तन्मुखावहो जीवनोदायोवसनेन कुलाङ्गणेन मे दर्शिनः । तद्वत्त्वा
नान्मङ्गकान्मक्षयामीति । एवं विचिन्त्य तदाह । भो गङ्गदत्त
यद्येवं तद्वत् भव येनागच्छामि । गङ्गदत्त आह । भोः प्रियदर्शन
अहं त्वां सुखोपायेन तत्र नेष्यामि स्थानं च दर्शयामि । परं
ऽव्यासत्परिजतो गङ्गणीयः केवलं यामहं दर्शयामि त्वया न एवं
भक्षणीया इति । सर्प आह साध्वनं त्वं मे मित्रं जानः । तत्र
भेदव्यम् । तत्र यद्यनेन भक्षणीयास्ते दायादाः । पवनुक्या धिला
क्षिप्य तमालिङ्ग्य च तेनेव सह प्रस्थितः । अथ कृपमासाधार-
णदृष्टिकामार्गेण सर्पस्तेनाऽऽना स्वालयं नीतः । ते च तेन शन-
र्मक्षिताः । अथ मण्डूकामात्रे सर्पेणाभिहितम् । भद्रं नि शेषि-
तास्ते पिपसुः प्रयच्छान्दमे किञ्चिज्जोजनं यतोहं त्वयाजानीतः ।
गङ्गदत्त आह । भद्रं कुर्म त्वया निश्चितम् । तत्त्वामप्रतमेनेव
श्टिकायन्मार्गेण गयतामिति । सर्प आह । गङ्गदत्त न सम्य-
गभिहितं त्वया । कथमहं तत्र गच्छामि । मद्रोयविलदुर्गमन्वेन
निरुद्धं भविष्यति । तस्माद्वनस्थस्य मे मण्डूकमेकैकं स्वयर्गीयं
प्रयच्छ मे चेत्सर्वानपि भक्षयिष्यामीति । तच्छ्रुत्वा गङ्गदत्तो
व्याकुलः । अहो किमेतन्मयाकृतं सर्पमानयता ।
तद्यदि निषेधयिष्यामि तत्सर्वानपि भक्षयिष्यति । एवं निश्चित्य
नित्यमेवक्रमदिशति । स्तोत्रे ते भक्षयित्वा तस्य परिक्षेप्यानापि
भक्षयति । अथान्यदिने तेनापरा मण्डूकान्मक्षयित्वा गङ्गदत्त-

सुतं पृथुदन्तो भक्षिनः । तं भक्षितं मत्वा गङ्गदत्तस्तारस्वरेण
विशिष्टप्रलापपरः कथञ्चिदपि न विरराम । ततः पत्न्यामिहितः ।

किं कन्दासी दुराकन्द स्वपक्षक्षयकारक ।

स्वपक्षस्य क्षये जाते त्वद्ग्राह्यं कः करिष्यति ॥ २ ॥

तदद्यापि विचिन्त्यतामात्मनो निष्काममस्य वधोपायञ्च । अथ
गच्छता कालेन सकलमपि कवलितं मण्डूककुलं । केवलमेकी
गङ्गदत्तस्तिष्ठति । ततः प्रियदर्शनेन भणितम् भो गङ्गदत्त तुभ्यं-
तोहम् । निःशेषिताः सर्वे मण्डूकाः । तदीयतां मे किञ्चिन्नो जनं
यतोहं त्वयाजनीतः । स आह । भो मित्र न त्वयात्र विषये मय्य-
धस्थिते कापि विन्ता कार्या । तद्यदि मां प्रेयसि ततोभ्यर्कप-
कातामपि मण्डूकानांश्चास्यग्राहयामि । स आह । मम तावत्स्व-
मभक्षो भ्रातृस्थाने । तद्यद्येवं करोषि तत्साम्प्रतं पितृस्थाने भवासि ।
तदेवं क्रियतामिति । सोऽपि तदाकर्ण्यारवदृष्टिकामाश्रित्य
विशिष्टेदधतोपकल्पितोपयचितोऽस्मात्कृपाद्वह्निर्निष्क्रान्तः । प्रिय-
दर्शनोऽपि तदाकाङ्क्षया तत्रस्थः प्रतीक्षमाणस्तिष्ठति । अथ
चिरादन्तागते गङ्गादत्ते प्रियदर्शनोभ्यर्कोटरनिवासिनीं गोधासु-
वाच । भद्रे क्रियतां स्तोकं साहाय्यम् । त्वया सह परिचित-
मास्ते । तद्वत्त्वा मण्डूकमन्विष्य कचिज्जलाशये गङ्गदत्ताय मम
सन्देशं कथय । येनागम्यतमेकाकिनापि द्रुततरं यद्यन्ये मण्डूका
नागच्छन्ति । अहं त्वया विना नात्र वस्तुं शक्नोमि । तथा यद्यहं
तव विरुद्धमाचराभि तत्सुकृतमन्तरे मया विधृतम् । गोधापि
तद्वचनाद्गङ्गदत्तं द्रुततरमन्विष्याह । भद्रे गङ्गदत्त स तव सुह-
प्रियदर्शनस्तत्र मार्गं स गीक्षमाणस्तिष्ठति । तच्छ्रीं गम्यताम् ।
अपरं च तेन तव विरूपकरणे सुकृतमन्तरे धृतम् । तच्चिःशङ्केन
मनसा गम्यताम् । तदाकर्ण्य गङ्गदत्त आह ।

बुभुक्षितः किं न करोति पापं

क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ।

आख्याहि भद्रे प्रियदर्शनस्य

न गङ्गदत्तः पुनरेति कृपम् ॥ ३ ॥

पचमुक्त्वा स तां विसर्जयामास ।

Panchatantra IV.

VI.

THE TIGER AND THE POOR TRAVELLER.

अहमेकदा दक्षिणारण्ये चरन्नरक्ष्यम् । एको बृद्धव्याघ्रः स्नानं सरस्तीरे ब्रूते । भो भोः पन्था इदं सुवर्णकङ्कणं गृह्णताम् । ततो ह्योभाकृष्टेन केनचित्पान्थेनालेखितम् । भाग्येनेतत्सम्पद्यति किन्त्वस्मिन्कात्मसन्देहे प्रवृत्तिर्न विधेया । अथवा सर्वशार्थार्जने प्रवृत्तिः ससन्देहैव । तथा चोक्तम् ।

न संशयनारुह्य नरो भद्राणि पश्यति

संशयं पुनराकृह्य यदि जीवति पश्यति ॥ १ ॥

तन्निरूपयामि । तावत् प्रकाशं ब्रूते । कुडा तव कङ्कणम् । व्याघ्रो हस्तं प्रसार्य दर्शयति । पान्थोवदत् कथं मारामेकं त्वापि विश्वासः । व्याघ्र उवाच । शृणु रे पन्थ प्रागेव यौघनदशायाम् तदुर्वृत्त आसम् । अनेकगोमानुषाणां वधान्मे पुत्रा मृता दाराश्च वेशहीनश्चाहम् । ततः येनचिद्दार्मिकेणाहमादिष्टः दानधर्मादिकं चरतुमवान् । तदुपदेशादिदार्मिकं स्नानशीलेः दाता बृद्धो गालि तनूदन्तो न कथं विश्वासयन्ति । मम चेतायौहोमधिरहो येन स्वहस्तस्थमपि सुवर्णकङ्कणं यस्यैवसौचिदातुमिच्छामि तथापि व्याघ्रो मातुषं खादतीति लोकापवादो दुर्निवारः । मया च धर्मशास्त्राव्यधितानि । शृणु—

मरुस्थल्यां यथा वृष्टिः श्रुधार्ते भोजनं तत्र ।

दरिद्रे दीयते दानं सकलं पाण्डुनन्दन ॥ २ ॥

प्राणा यथात्मनोभट्टा भूतानामपि ते तथा ।

आत्मौपम्येन भूतेषु दयां कुर्वन्ति साधव ॥ ३ ॥

‘उं चातोऽ दुर्गन्धेन तेनैतदुत्तरं वानुं सव नोदम् ।
तथा लोचनम् ।

इति द्वाभ्यां कान्तेषु भा प्रवर्त्तन्ते धनम् ।

आश्रितस्थोपधं पथ्यं नीरुजस्य किमोपधैः ॥ ४ ॥

तद्वज सरस्ते दृग्गन्धा सुधर्मेनैकमेव यत्तान् । ततो या
तद्वज प्रवीतो लोभात्सर्वः स्वार्तुं प्रविशति नावन्महापङ्के
पलायितुमक्षयम् । तद्वज पतितं दृष्ट्वा व्याधोऽवदत्
महापङ्के पातितोत्ते । अतएवाह दृष्ट्वा यवामि । इत्युक्त्वा
यानेनैव गम्य तेन व्याघ्रेण धृतः स पान्थोचिन्तयत् ।

न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं

न चापि वेदाभ्ययनं कुरात्मनः ।

स्वभावात्प्राज्ञः न चातिरिक्तानि

यथा प्रकृत्या मधुरं मर्वा दयः ॥ ५ ॥

तन्मया भद्रं न कुरुं यद्वज मारुतमेकं विश्वासं कृतः ।

तर्षस्य हि परीक्षयन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः

अतस्ति हि गुणान्स्वभावान्प्रमायो मूर्ध्नि वर्तते ॥ ६ ॥

इति चिन्तयन्नेवास्मि आपादितं वादितम् ।

अतोहं प्रवीदि ।

शृणुणस्व तु लोभनं मग्नं पङ्के सुदुस्तरे ।

तुल्यव्याघ्रेण सध्यातः पथिकः स मृतो यथा ॥ ७ ॥

Hitopade

✓ VII.

RAMA DISSUADING SITA FROM
HER RESOLVE.

स एवं ब्रुवती सीतां धर्मज्ञां धर्मवत्सलः ।

न नेतुं कुरुते बुद्धिं बने दुःखानि चिन्तयन् ॥ १ ॥

सान्त्वयित्वा तमस्ता तु बाष्पदूषितलोचनाम् ।

प्रथमा माल :

निरर्तनार्थं धर्मोत्था वाक्येनतदुवाच ह ॥
 सीते महाकुलोत्तमि धर्मं च निरर्ता सदा ।
 इहान्वरश्च धर्मं त्वं यथा ते मनजः सुखम् ॥ ३ ॥
 सीते यथा त्वां वदयामि तथा कार्यं प्रसादये ।
 वने दोषा हि बहवो वस्तुस्तस्मिन्निदोष मे ॥ ४ ॥
 सीते विशुच्यतामेषा वनवासकुभा प्रतिः ।
 वसुदोषं हि कास्तारं वदमित्यभिधीयते ॥ ५ ॥
 हितवृद्धयः खलु वनो मयेतदधिभीषते ।
 सदा सुखं च जानामि दुःखमेव सदा वनम् ॥ ६ ॥
 गिरिनिर्हरसम्भृता गिरिनिर्दरिवात्मिनाम् ।
 सिंहानां निनदा दुःखाः श्रोतुं दुःखान्ते वनम् ॥ ७ ॥
 कीडमानाश्च विन्मथा मनाः शृण्वे तथा वृणाः ।
 वृष्ट्वा समभिजर्तन्ते सीते दुःखमनो वनम् ॥ ८ ॥
 सप्राज्ञाः सरितश्चैव पंकवत्यस्तु दुस्तराः ।
 मत्सेरपि गजेर्नित्यमनो दुःखतरं वनम् ॥ ९ ॥
 लताकण्टकसंकीर्णाः कुक्कुः रूपनादिताः ।
 निरपाश्च सुदुःखाश्च मार्गा दुःखमनो वनम् ॥ १० ॥
 सुष्यते पर्णशय्यास्तु स्वयं भग्नानु सुखे ।
 रात्रिषु धमग्नित्वेन तस्माद् दुःखमनो वनम् ॥ ११ ॥
 अहोरात्रं च सन्नोपः कर्तव्योः नियतात्मना ।
 फलैर्वृक्षावपतितैः सीते दुःखमनो वनम् ॥ १२ ॥
 उपवासश्च कर्तव्यो यथाप्राणेन संश्लिष्टः ।
 जटाभारश्च कर्तव्यो वल्कलाभवरपाण्डुर ॥ १३ ॥
 देवतानां विदूषां च कर्तव्यं विधिपूर्वकम् ।
 प्राजानामनेधीनां च निन्त्यशः प्रतिपूजनम् ॥ १४ ॥
 कार्योत्तराभिषेकश्च काले काले च निन्त्यशः ।
 चरतां नियमनेव तस्माद् दुःखतरं वनम् ॥ १५ ॥
 उपहारश्च कर्तव्यः कुसमैः स्वयमाहूतैः ।

[सुममाला.

आर्षेण विधिना वेचां सीते दुःखमतो वनम् ॥ १६ ॥
 यथा लब्धेन कर्तव्यः संतोषस्तेन मौथिलि ।
 यथाहारैर्विनचयै सीते दुःखमतो वनम् ॥ १७ ॥
 अतीव वातस्तिमिरं बुभुक्षा चास्ति नित्यशः ।
 भयानि च महान्वज्र अतो दुःखतरं वनम् ॥ १८ ॥
 सरीसृपाश्च बहवो बहुरूपाश्च भामिनि ।
 चरन्ति पथि ते दर्पात्ततो दुःखतरं वनम् ॥ १९ ॥
 नदीनिलयनाः सर्पा नदीकुटिलगामिनः ।
 तिष्ठन्त्यावृत्य रथानमतो दुःखतरं वनम् ॥ २० ॥
 पतंगा वृश्चिकाः कीटा र्क्षशाश्च मशकेः सह ।
 बाधन्ते नित्यमवले सर्वं दुःखमतो वनम् ॥ २१ ॥
 दूमाः कण्डकिनश्चैव कुशाः काशाश्च भामिनी ।
 वने धाकुलशाखाग्रस्तेन दुःखमतो वनम् ॥ २२ ॥
 कायक्लेशाश्च बहवो भयानि विविधानि च ।
 अरण्यवासे वसन्तो दुःखमेव सदा वनम् ॥ २३ ॥
 क्रोधहोमो विमोक्तयो कर्तव्या तपस्ये मतिः ।
 न भैतव्यं न भैतव्ये दुःखं नित्यमतो वनम् ॥ २४ ॥
 तदलं ते वनं गत्वा क्षेमं न हि वनं तव ।
 विमुशयिव पश्यामि बहुदोषकरं वनम् ॥ २ ॥

Ramaya

VIII

THE ACQUISITION OF FRIENDS.

Part I.

सीतकस्मिदिच्छद्वनोद्देशे महाज्ज्ञास्मलीतरुः । तत्रोक्ते
 ते कृतनामधेयो वापस कृतनिलवस्त्रस्थौ । स
 इत्युत्तरोरधस्तात्त्रालहस्तं सतृगुडं रौद्रमेकं पुरुष
 वापस काको वाञ्छने सावस्य आलं विनश्य सुखे ॥

विकीर्य प्रच्छन्नोभवत् । अत्रान्तरे चित्रग्रीवनामा कपोतपतिः
परिवारशतैर्वृतो भ्रमंस्तत्राजगाम । स तु तांस्तण्डुलान्पतितान्
दृष्ट्वा भोजनलिप्सया सर्वगः पतितो जाले शाकुनिके बद्धोभवत् ।
तद् दृष्ट्वैव कपोतराजः सर्वाननुस्मराब्जगाद् । भद्रास्वप्नुमि-
र्जालं गृहीत्वा सर्वे समकालमुत्पतत सवेगम् । ततस्ते भीताः
कपोताः सर्वे तथेति जालमादाय वेगतः समुत्पत्य नमसा गन्तुं
प्रचक्रमिरे । सोपि दृष्ट्वोर्ध्वदृष्टिः समुद्दिष्टो दुःश्र्चकः सन्न्यवर्तत ।
अथ निर्भयश्चित्रग्रीवस्ताननुयायिनः कपोतानध्वीत् । भो मित्रस्य
मे हिरण्यकस्य मूषिकस्य सकाशं व्रजामः । स एवास्माकं पाशा-
नेतान् समुच्छेत्स्यति । इत्युक्त्वा सोऽनुगैः कपोतैर्जालकर्षिभिः
समेतः सत्वरं तस्य मूषिकस्य विलङ्घारं प्राप्य नमसः समवततार ।
भो मित्र हिरण्यक निर्याहि मित्रमहं ते चित्रग्रीवः सुमायातः ।
इत्थं स कपोतपतितस्तं मूषकमाबुहाव । सोपि मूषको हिरण्यको
द्वारमार्गेणगतं तं सुहृद् दृष्ट्वा ससम्भ्रमं तसाञ्छतनुस्त्राद्विला-
जिष्येयं । सत्वरं समुपेत्य च तं वृत्तान्तं पृष्ट्वा तस्य सानुगस्य
पारावताधीशस्य पाशान्छिनत् । अथ छिन्नापाशं स कपोतराजो-
नुगैः सह तं मूषकमामन्य स्वस्थानं ययौ । स तु लघुपात्री वायसो-
न्वागतः सर्वं तद्वृत्तं विलोक्य विलम्बविष्टं तं मूषकमागत्यावदत् ।
भद्र हिरण्यकोहं लघुपात्री नाम काकस्त्वं मित्रवत्सलं विपत्रमित्र-
विपदुद्धरणक्षमं दृष्ट्वा मिलं कर्तुमगतः । तदाकर्ण्य विधराद्वा-
यसं दृष्ट्वासौ मूषकः प्रत्यभाषत । गच्छ का मैत्री भक्ष्यभक्षक-
योरिति । ततो वायस उवाच । शान्तं पापम् त्वयि भुक्ते मम
क्षणिका प्रीतिः, जीविते तु चिरं जीवनरक्षा समेति । एवं बहून्वा
शपथं समाश्वासं च कृत्वा व्याकुलः स वायसो निर्गतेन तेना-
सुना मित्रमात्मनिधरोपितः । स चाबुर्मासपेरीः शालिकणाञ्चा-
नैषीत् । ततस्तावेका सह भुजानो परस्परं सुखमूचतुः ।

एकदासौ काकस्तं मूषकमवधीत् । मित्र इतोत्तिदूरे वनमध्यव-
र्तिनी काप्यसि नदी । तस्यां मन्थरो नाम कोपि कूर्मो मे मित्रं

मतिवसति । तद्वदं तत्र सुभाष्याभिषेदो यास्यामि । इह
 श्रूयत आहारः । नित्यं व्याघ्रमयं च । इत्युक्तवन्तं कार्क
 .त् । सखे त्वयैव सहाहं वत्स्यामि । तन्मामाप तत्र नय ।
 पि स्थित्यां निर्वेदोस्ति । तं तत्र गत्वा ते निवेदयिष्यामि ।
 दिवं तं हिरण्यकं चञ्च्वादाय लघुपानी नमसा तद्वनतर्दं
 च्छत् । तत्र च मंथरकेण सुहृदा सह मिलित्वा कृत
 मूषेकेणानुगतः स सुखं तस्थौ ।

Kathasaritsagar

IX.

AN ACCOUNT OF TATAKA.

विश्वामिश्रोत्रवीद्वाक्यं शृणु येन ब्रह्मलोकटा ।
 वरदानकृतं वीर्यं धारयत्यबला बलम् ॥ १ ॥
 पूर्वमासीन्महायक्षः सुकेतुर्नाम वीर्यवान् ।
 अनपत्यः शुभाचारः स च तेपे महत्तपः ॥ २ ॥
 पितामहस्तु सुप्रीतस्तस्य यक्षपतेस्तदा ।
 कन्यारत्नं ददौ राम ताडकां नाम नामतः ॥ ३ ॥
 ददौ नागसहस्रस्य बलं चास्याः पितामहः ।
 न त्वेव पुत्रं यक्षाय ददौ चासौ महायशः ॥ ४ ॥
 तां तु बालां विधर्षती रूपयोचनशालिनीम् ॥
 जम्भपुत्राय सुंदाय ददौ भार्या यशस्विनीम् ॥ ५ ॥
 कस्यचित्त्वथ कालस्य यक्षी पुत्रं व्यजायत ।
 मारीचं नाम दुर्धर्ष यः शापाद्राक्षसोभवत् ॥ ६ ॥
 सुन्दे तु निहते राम अगस्त्यमृषिसत्तमम् ।
 ताडका सह पुत्रेण प्रवर्षयितुमिच्छति ॥ ७ ॥
 भक्ष्यार्थं जातसंरम्भा गर्जन्ती साम्यधावत ।
 आपतन्ती तु तां दृष्ट्वा अगस्त्यो भगवानृषिः ॥ ८ ॥

प्रथमावलि:

राक्षसत्वं भजस्वेति मारीचं व्याजहार सः ।
 अगस्त्वः परमामर्षस्ताडकामभिशप्तवान् ॥ ९ ॥
 पुरुषादी महायक्षी विकृता विकृताचना ।
 इदं रूपं विहायाशु दारुणं रूपमस्तु ते ॥ १० ॥
 सेवां शापकृतामपां ताडका क्रोधमूर्छिता ।
 देशमुत्सादयत्येनमगस्त्याचरितं शुभम् ॥ ११ ॥
 एतां रावथ दुर्युक्तां यक्षीं परमद्राक्षणाम् ।
 गोघ्राहणहिताथयि जहि दुष्टपराकामाम् ॥ १२ ॥
 न हेनां शापसंसृष्टां कश्चिदुत्सहते पुमान् ।
 निहन्तु त्रिषु लोकेषु स्वामूने रघुर्नृप ॥ १३ ॥
 न हि ते स्त्रावधकृते घृणा कार्या नरोत्तम ।
 चातुर्षर्षीहितार्थं हि कर्तव्यं राजसूनुना ॥ १४ ॥
 नृशंसवनृशंसं वा प्रजारक्षणकारणान् ।
 पातकं वा सशौर्यं वा कर्तव्यं रक्षता सदा ॥ १५ ॥
 एव्यभायानियुक्तानामेव धर्मः सनातनः ।
 अधर्म्यां जहि काकुत्स्थ धर्मो ह्येषां न विद्यते ॥ १६ ॥
 धृयते हि पुरा शक्रो विरोचनसुतां सुप ।
 पृथिवीं हन्तुमिच्छन्तौ मन्थरामभ्यसूदयन् ॥ १७ ॥
 विष्णुना च पुरा राम भृगुपत्नीं पतिव्रता ।
 अर्निद्रं लोकमिच्छन्ती काश्यपाया निवृदिता ॥ १८ ॥
 एतैश्चान्येक्ष्य बहुभी राजपुत्रैर्महात्मभिः ।
 अधर्मसाहिता नार्यो हताः पुण्यसत्त्वतः ।
 तस्मादेतां घृणां त्यक्त्वा जहि मच्छासनान्नुप ॥ १९ ॥

Ramayan

X.

THE ACQUISITION OF FRIENDS.

Part II.

एकदा कथान्तरेषु स मन्थरस्तं मूषकं देशनिर्वासकारणं वना-
गमनहेतुं च पप्रच्छ । ततो हिरण्यकस्तथोक्तमयोः शृण्वतोः काक-
कूर्मयोः स्वां वृत्तान्तकथामकथयन् । अहमासं कश्चिन्महानगरी-
महाबिलघासी । तत्र च घस्येकदा राजकुलाङ्गारमानीय निशि
विलेष्ट्वापयम् । तेन च दृश्यमानेन हरेण सज्जातौजसं मामज-
हरेण समर्थं ज्ञात्वा मूषकाः पर्यवारयन् ।

एतस्मिन्नंतरे तत्र मदीयविलांनिधे कश्चित्पारिव्राड् मठिकां
कृत्वा नानाविधानि भक्ष्याणि भिक्षया समानीय भुक्त्वा च सुखेन
स्वपिति स्म । स्थापयामास च भुक्तोऽपि भिक्षां भिक्षाभाण्डस्थं
कृत्वा प्रातर्जित्तस्या कचिद्देशे । अहं च प्रसूतं तस्मिन्प्रतिरात्रं विले-
नान्तःप्रविश्य तद्वर्षं निशेषमकरवम् । एवं गच्छति काले कदाचि-
त्तस्य सुहृदपरः परिव्राड् भोजनानन्तरं नेन सह विविधां कथामक-
रोत् । माथि तद्वर्षं संग्रहीतुं प्रवृत्ते च स परिव्राड् जर्जरेण वंशखण्डेन
मुहुस्तद्भाण्डकं समवाधयत् । कथं मे कथामाक्षिप्याम्यद्य मन-
सङ्गं करोषीति पृष्ठः स परिव्राड् तमागतुमव्यदधात् । मित्र इह
मे मूषकोऽयं शत्रुर्जातः । योदुरस्थमपि मद्भ्रमपलुत्य प्रत्यहं नयति ।
तदस्य त्रासार्थं जर्जरवंशखण्डेनाहमवभाण्डमताडयम् । इति
वादिनं तमपरः परिव्राड् प्रत्यभाषत । मित्र लोभ एषाज्ज प्राणिनां
दोषाय । तदज कथामेतामाकर्णय । अहमेकदा तीर्थानि भ्रमन्नेकं
नगरं प्राप्रवम् । प्राविशं च तत्रैकासीन् ब्राह्मणगृहे निवासाय ।
सामुपस्थितं वीक्ष्य स विप्रो गृहिणीमवदन् । प्रियेस्य ब्राह्मणस्य
कुलेऽयं पर्वणि कृसरान् पचेति । सपि कुतस्ते निर्धनस्तथैदिति
प्रत्युवाच । ततश्च विप्रस्तामब्रवीत् । भद्रे कर्तव्येऽपि सञ्चये
जातिसञ्चयवुद्धिः कार्या । इति तेन द्विजेन प्राक्ता गृहिणी तथेति
भर्तुर्धनं प्रतिपद्य तिलानानपे प्राक्षिपन् । तस्या च तथा कर्तुं

प्रवृत्तायां कुतोऽपि कश्चिच्छ्रुत्वा प्रविश्य तानदूषयत् । ततो न कोपि
तान्कुरारान् मृत्यादीनामृणात् । तदेषं लोभो नोपभोगाय प्रत्युत
ह्येताय ! इत्युक्त्वा पुनरपि स आगन्तुरब्रवीत् । मित्र खनित्रमस्ति
चेहोहि । अद्यैव शुक्ल्या तवैतं मूषकोत्पातमुपद्रुषं नाशयामि ।
इत्यभिधाय तेन परित्राजा दत्तं खनित्रमादाय तन्मे विलं खनितुमा-
रेमे । क्रमाच्च ताधदखनत् । ततः पलायनपरे मयि स खलु
दाठस्तं तत्रस्थं हारमन्यसञ्चयं आहरत् । ततश्च तेन हारमेजसा
मे तद्विलं विरहितमभवत् । ततः स कुरात्मा परित्राड् मयि शृण्व-
ति तं स्थायिनं प्रव्रजामाह स्म । पदयायं मृगिकः स्वजातिसमर्ता
नस इति । अनन्तरं तं सर्वस्य हारं मूर्ध्नि निधाय ताडुभावार्गनु-
स्थायिना प्रव्रजा सुखसुप्तौ दृष्टौ । अथ प्रभुमयोस्तयोः पुनस्तं हारं
हर्तुमागन्तं मां वीक्ष्य स स्थायी परित्राड् प्रबुद्धो यष्ट्या मां मूर्धन्यं
ताडयन् । अहं स तेन सञ्जातमणोऽमृतो विलमविशम् । ततो
मम तदब्राह्मणे पुनः शक्तिर्नाभवत् । अर्था हि पुंसां धीवनं तद-
भावे वार्द्धकमेव । तेन च वार्द्धकेनौजोषलं रूपमुःसादृश्यं परित्ति-
यते । अधात्मसाश्रयणेऽयत्नवन्तं मां वीक्ष्य सर्वं ममानुचरा मां
परित्यज्य गताः । अभ्रानं प्रभुं भूत्वा अपुष्पं तदं भ्रमरा अजलं स-
रोवरं हंसाश्च विरोपिता अपि त्यजन्ति । हे कूर्मराज इत्थं तत्र
विपन्नः सुहृदं लघुपातिनं प्राप्य कथमपि सुखितं पदचान् त्वद-
न्तिकमायात इति । एवं हिरण्योक्तमाकर्ण्य कूर्मराजः समभ्यद-
धात् । मित्र स्वमेव स्थानमेतदाकलय्य माधूतिं रुधाः । शुणिनां
न विदेशः संतुष्टस्य नासुखं धीरस्य न विपन्न आस्ताभ्यं व्यव-
सायिनः ।

इति तस्मिन्वदति चित्रांगो नाम कश्चिन्मृगो दूराद् न्यायवि-
जस्तस्तद्वनमायया नं च तथागतं दृष्ट्वा पृष्ट्वा च कृतान्ते दृष्ट्वा
आनागतं व्याधे ते कूर्मदयस्तेनाश्वासितेन मृगेण सह मलयमकु-
र्वन्वसंदश्च कृत्वेन ।

एकदा चिञ्जङ्गं चिरगतमीक्षितुं स लघुपाती तरुमारुह्य तत्र-
 नमस्ते इदं च नदीतीरे काष्ठपाशेन संघटं तं चिञ्जङ्गम् । अथा-
 वल्लभं तस्मात्पादपात्तद्वृत्तान्तमाख्ये कूर्मोऽथ च न्यवेदयत् ।
 ततः संमन्य स लघुपाती चञ्चत् तं हिरण्यमादाय चिञ्जङ्गसमीपं
 निनाय । न च तथागतं दृष्ट्वा हिरण्यस्तमाभ्यास्य क्षणाद्भजन-
 च्छिन्नपाशं कृत्वाभुञ्जत् । तावच्च मन्थरकः कच्छपो नदीमध्येना-
 म्येत्य सुहृत्प्रिया तेषां निकटं नदीतटमारुह्य । क्षणे च तस्मि-
 न्कृतोप्यागतः पाशहस्तो व्याधो विद्रुतान् मृगार्थान्वाक्ष्य तं कूर्मं
 लब्ध्वा सन्तुष्टोभवत् । ततश्च तं जालिकार्या क्षिप्त्वा नष्टमृषं प्रति
 समुत्सुको याचयति तावद्दीर्घदर्शिनो हिरण्यस्य वचनान्मृगो दूरे
 गन्ध्या पतित्वा मृत इष्यतिष्ठत् । काकोसो तन्मूर्ध्नि, चर्म्म्या
 चक्षुषी गटयन्निव स्थितः । तदकलोक्य स व्याधो मृषं मृतं
 पृथीतमिष मत्वा नद्योस्तटे तं कूर्मं जालान्तर्यं निर्यर्थं मृषं प्रति
 वस्तु प्रवृत्तः । न चातं वीक्ष्य मृषंकस्तस्य कूर्मस्य जालिकां सद्य-
 श्चिच्छेद । स च कूर्मो नद्यां पपात । मृगोऽप्योत्सन्नं तं व्याधं
 कच्छपरहितं वीक्ष्योत्थाय प्रपलाय्यागच्छत् । काकोपि तरुमारुहः ।
 ततश्च व्याधः प्रत्येत्य तं कूर्मं बन्धच्छेदपलायितमप्राप्तोभवच्चि-
 स्तुष्टो र्वं शोचन् गृहमगात् । ततस्ते कूर्मोऽप्यो दृष्ट्वा एकजं मिलि-
 त्वावतस्थितं । ततो मृगोऽतिप्रीतस्तान् सर्वानुवाच । पुण्यवानस्मि
 यदहं भवतः सुहृदः प्राप्तवान् यैः प्राणान् व्युपेक्ष्याद्याहं मृत्योरुदधृतः ।
 एव मृगेण प्रक्षय्यमानास्ते कूर्मादयः परस्परप्रीतिवृजस्तथा
 वसन्ति स्म । तदेवं प्रक्षया तिर्यञ्चोपि समीहितं साधयन्ति न
 पुंचन्ति च प्राणान्यये मिश्रमापन्नम् ।

THE SVAYAMVARA OF DAMAYANTI

Part I.

अथ काले शुभे प्राप्ते तिथौ पुण्ये क्षणे तथा ।
 आजुहाय महीपालान् भीमो राजा स्वयंवरे ॥ १ ॥
 तच्छ्रुत्वा पृथिवीपालाः सर्वे हृच्छ्रयपीडिताः ।
 त्वरिताः समुपाजग्मुर्दमयन्तीममीप्सवः ॥ २ ॥
 कनकस्तम्भदक्षिरं तोरणेन विराजितम् ।
 विविशुस्ते नृपा रंगं महासिंहा इवाचलम् ॥ ३ ॥
 तत्रासनेषु विविधेष्वासनाः पृथिवीक्षितः ।
 सुरभिन्नगंधराः सर्वे प्रमृष्टमणिकुण्डलाः ॥ ४ ॥
 तां रोजसमितिं पुण्यां नागैर्भोगवतीमिव ।
 संपूर्णां पुरुषश्यामैः सिंहैर्गिरिगुहामिव ॥ ५ ॥
 तत्र स्म पीता दृश्यन्ते बाहवः परिघोपमाः ।
 आकारवर्णसुशुक्लाः पञ्चशीर्षा इवोरगाः ॥ ६ ॥
 सुकेशान्तानि चारुणि सुनासाक्षिमुवाणि च ।
 मुखानि राज्ञां शोभन्ते नक्षत्राणि यथा दिवि ॥ ७ ॥
 दमयन्ती ततो रङ्गं प्रविवेश शुभानना ।
 मुष्णन्ती प्रभया राज्ञां चक्षुषि च मनांसि च ॥ ८ ॥
 तस्या गात्रेषु पतिता तेषां दष्टिमहात्मनाम् ।
 तत्र तत्रैव सक्तामूत्र चचाल च पश्यताम् ॥ ९ ॥
 ततः सङ्गीत्यमानेषु राज्ञां नामसु भारत ।
 ददर्श भैमी पुरुषान् पञ्च तुल्याकृतिनिह ॥ १० ॥
 तान्समीक्ष्य ततः सर्वान्निविशेषाकृतीन् स्थितान् ।
 संदेहादथ वैदर्भी नाम्यजानात्रलं नृपम् ॥ ११ ॥
 यं यं हि दृष्टो तेषां तं तं मेने नलं नृपम् ।
 सा चिन्तयन्ती बुद्ध्याथ तर्कयामास भामिनी ॥ १२ ॥

कुसुममाला

कथं हि देवाब्जानीयां कथं विद्यां नलं नृपम् ।
एवं सञ्चिन्तयन्ती सा वैदर्भी भृशदुःखिता ॥ १ ॥
श्रुतानि देवल्लिङ्गानि तर्क्यानासु भारत ।
देवानां यानि लिङ्गानि स्थविरेभ्यः श्रुतानि मे ॥
तानीह निष्ठतां भूमावेकस्यापि न लक्षये ।
सा विनिश्चित्य बहुधा विचार्य च पुनः पुनः ॥ २ ॥
शरणं प्रति देवानां प्राप्तकालमन्यत ।
वाचा च मनसा चैव नमस्कारं प्रयुज्य सा ॥ १६ ॥
देवेभ्यः प्राञ्जलिर्भूत्वा वेपमानेदमब्रवीत् ।
हंसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे तैश्चो वृतः ।
पतित्वे तेन सत्येन देवास्तं प्रदिशन्तु मे ॥ १७ ॥
मेनंसा वचसा चैव यथा नाभिचराम्यहम् ।
तेन सत्येन विबुधास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ १८ ॥
यथा देवः स मे भर्ता विहितो निबध्नाधिपः ।
तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ १९ ॥
यथेदं व्रतमारधं नलस्याराधने मया ।
तेन सत्येन मे देवास्तमेव प्रदिशन्तु मे ॥ २० ॥
स्वं चैव रूपं कुर्वन्तु लोकपाला महेश्वराः ।
यथाहमभिजानीयां पुण्यश्लोकं नराधिपम् ॥ २१ ॥
निशम्य दमयन्त्यास्तत्करणं परिदेवितम् ।
निश्चयं परमं तथ्यऽनुरागं च नैवधे ॥ २२ ॥
मनोर्विशुद्धिं बुद्धिं च भक्तिं रागं च नैवधे ।
यथोक्तं चक्रिरे देवा समग्र्यं लिङ्गधारणे ॥ २३ ॥

प्रथमावलि

XII.

THE SVAYAMVARA OF DAMAYANTI.

Part II.

सापश्यद्विवृध्वाग्सर्वानखेदान्तध्वलोचनान् ।
हृषितम्रग्रजोर्हीनान् स्थितानस्पृशतः क्षितिम् ॥ ६ ॥
छायाद्विनीत्योभ्लानम्रग्रजः स्वेदसमान्वितः ।
भुजिष्ठो नैषधश्चैव निभेषेण च सृचितः ॥ ७ ॥
सा समीक्ष्य तु तान्देवान्पुण्यश्लोकं च भारत ।
नैषधं वरयामास मैत्री धर्मेण पाण्डुव ॥ ८ ॥
विलज्जमाना वस्त्रान्तं जग्राहायतलोचना ।
स्कन्धदेशेऽसृजत्तस्य स्रजं परमशोभनाम् ॥ ९ ॥
वरयामास चैवैनं पतित्वे वरचर्णिनी ।
ततो हाहेति सहसा मुक्तः शब्दो नराधिपः ॥ १० ॥
देवैर्महर्षिभिस्तत्र साधु साध्विति भारत ।
विसितैरीरितः शत्रुः प्रशंसद्भिर्नलं नृपम् ॥ ११ ॥
दमयन्तीं तु कीरत्य वीरसेनसुतो नृपः ।
आश्वासयद्वरारोहां प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १२ ॥
यत्त्वं भजसि कल्याणि पुमांसं देवसंनिधौ ।
तस्मान्मां विद्धि भर्तारमेतत्ते वचने स्तम् ॥ १३ ॥
यावच्च मे धरिष्यन्ति प्राणा देहे शुचिस्मिते ।
तावत्त्वयि भविष्यामि सत्यमेतद् व्रवीमि ते ॥ १४ ॥
दमयन्तीं तथा वाग्भिरभिर्नय कृताञ्जलिः ।
तौ परस्परतः प्रीतीं दृष्ट्वा त्वग्निपुरोगमान् ॥ १५ ॥
तानेव शरणं देवाञ्जन्मतुर्मनसा तदा ।
वृते तु नैषधे मैत्र्या लोकपाला महाजसः ॥ १६ ॥
प्रहृष्टमनसः सर्वे नलायाष्टौ वरान्ददुः ।
प्रत्यक्षं दर्शनं यज्ञे गतिं चानुत्तमां शुभाम् ॥ १७ ॥
नैषधाय वदौ शक्रः प्रीयमाणश्चर्षपतिः ।

कुसुममाला.

अग्निरात्मभवः प्रादाद्यत्र वाञ्छति नैषधः ॥ १३ ॥
 लोकानात्मप्रभाञ्छेव वदो तस्मै हुताशनः ।
 यमस्त्वंनरस्तं प्रादाद्धर्मे च परमां स्थितिम् ॥ १४ ॥
 अर्षा पतिरर्षां भावं यत्र वाञ्छति नैषधः ।
 स्रजश्चोत्तमगन्धाढ्याः सर्वे च मिथुनं वदुः ॥ १५ ॥
 वरानेव प्रदायास्त्य देवास्ते त्रिदिदं गताः ।
 पार्थिवाश्चानुसूयास्य विवाहं विस्मयाम्विताः ॥ १६ ॥
 दमयन्त्याश्च मुदिताः प्रतिजग्मुर्ग्रन्थगतम् ।
 गतेषु पार्थिवेन्द्रेषु भीमः मतिो महामनाः ॥ १७ ॥
 विवाहं कारयामास दमयन्त्या नलस्य च ।
 उष्य तत्र यथाकामं नैषधो द्विपदां वरः ॥ १८ ॥
 भीमेन समनुष्ठातो जगाम नगरं स्वकम् ।
 अवाप्य नारीरत्नं तु पुण्यस्त्रोकोपि पार्थिवः ॥ १९ ॥
 रेमे सह तया राजवशान्येव बलवृत्रहा ।
 अतीव मुदितो राजा भ्राजमानोऽशुमानिव । २० ॥
 अरक्षयः प्रजा वीरो धर्मेण परिपालयन् ।
 ईजे चाप्यभ्यमेधेन ययातिरिष नाहुवः ॥ २१ ॥
 अन्यैश्च बहुभिर्धीमान् क्रतुभिश्चासृक्षिणैः ।
 पुनश्च रमणीयेषु वनेषूपवनेषु च ॥ २२ ॥
 दमयन्त्या सह नलो विजहारामरोपमः ।
 जनयामास च ततो दमयन्त्यां महामनाः ।
 इन्द्रसेनं सुतं चापि इन्द्रसेनां च कम्बुकाम् ॥ २३ ॥
 एवं यजमानश्च विहरेद्य नराधिपः ।
 ररक्ष वसुसम्पूर्णां वसुधां वसुधाधिपः ॥ २४ ॥

XIII

THE PARROT CAUGHT BY A CHANDALA

एवं चावहितचेतसा हारीतेन संबर्धमान कतिपर्यरेव द्विस्रै
सञ्जातपक्षोभयम् । उत्पन्नोत्पन्नसामर्थ्यश्च चेतस्यकरवर्धम् ।
गमनक्षमस्तु संवृत्तोऽस्मि । नत्र नाम चन्द्रार्पाडोत्तिपाट्टिजानम् ।
महाश्वेता पुनः सैवास्ते । तत्किमुत्पन्नज्ञानोपि तद्दर्शनेन विना-
त्मानं निमेषमपि दुःखं स्थापयामि । भयतु तत्रैव गन्वा तिष्ठामि ।
इति निश्चित्यैकदा प्रातर्विहारनिर्गत एयोत्तरां ककुभं गृहीत्वाव-
हम् । अनन्यस्ततया स्तोत्रमेव गन्वावाशीर्यन्त इव भेङ्गानि श्रमे-
ष । अशुभ्यच्छ्वेषुपुटं पिपासया । नाडिन्धमेनाकम्पत कण्ठः
श्वासेन । तदवस्थश्वासवतरस्य सरस्तीरतरुनिकुम्भोप-
र्यात्मानममुञ्चम् । तत्र वृक्षच्छायास्थितो जलं निपीय कस्यचित्त-
रोर्मूलभागेऽतिष्ठत् । तथास्थितश्चाध्वभ्रमसुलभां निद्रामगच्छम् ।
विरादिष लब्धप्रबोधो बहमात्मानमनुष्मोचनयिस्तनुपाशैर-
पश्यम् । अग्रतश्च वर्णे चरिते च कृष्णं निवसते कर्मणि च मलिनं
वपुषि वज्रसि च पर्य कमापि पुरुषमपश्यम् । आलोक्य च ता-
दृशमात्मन उपरि निष्पत्याश पद्मापृच्छम् । भद्रं कस्त्वय् ।
किमर्थं वा त्वया बहोऽस्मि । यद्यामिपतुण्यया तत्किमिति सुत
एष न व्यापादितोऽसि । किं मया निरागसा बन्धदुःखमनुभावि-
तेन । अथ केवलमेव कौतुकात् तत् कृतं कौतुकम् । मुञ्चतु
मामिदानीं भद्रमुखः । मया खलु बहुभजतोत्कण्ठितेन दूरं गन्त-
व्यम् । अकालक्षेपक्षमं वर्तते मे हृदयम् । भवानपि प्राणिधर्मे
वर्तते । एवमुक्तः स मामुक्तवान् । महात्मन् । खलु क्रूरकर्मा
जात्या ज्ञाप्यताम् । नच मया त्वमाभिषलुञ्चेन कुतूहलेन वा बहः ।
मम खलु स्वामी पकणाधिपतिरितोवातिदूरे मातङ्गकप्रतिबद्धायां
भूमौ कृतावस्थानः । तस्य दुहिता कौतुकमये प्रथमे वयसि वर्तते ।
तस्यास्त्वं केनापि दुरात्मना कथितो यथा जाबालेराधम एवंगुण-
विशिष्टो महाश्र्वर्यकारी शुक्लस्तिष्ठति । तथा च ध्रुवोत्पन्नकोट

कात्स्वहप्रहणाय बहव एवापरे साहसाः समादिष्टाः । तदद्य पुण्यैर्मयासादितोमि । तदहं तत्पादमूलं त्वां प्रापयामि । वन्द्ये मोक्षे चाधुना सा ते प्रसवतीति ।

अहं तु तच्छ्रुत्वा शुष्कादानिनेयं ताडितः शिरसि संविभ्रान्त रात्मा चेतस्यकरवम् । अहो मे मन्दपुण्यस्य दारुणतरः कर्मणां विपाकः । येन मया सुरामुरगिर, शैलराभ्यर्वितचरणसंगसि जायाः श्रियो जातेन जगत्त्रयनमस्यस्य महाभुजेः श्वेतकेतोः स्व-हस्तसंवाधितेन दिव्यलोकाश्रमनिवासिना भुक्त्वा स्लेच्छजातिभि-रपि दूरतः परिहृतप्रवेदामधुना एकलं प्रवेष्टव्यम् । आण्डालि सहैकत्र स्थातव्यम् । जरम्भातंगांगनाकरोपनीतेः केवलं रात्मा पोषणायि । आण्डालसवालकजनस्य कीदृशीयेन भवितव्यम् । दुरात्मपुण्डरीकहृत्तक धिग जम्भलाभे ते यस्य कर्मणामवसीदशः परिणामः । किमर्थं प्रथमगर्भ एव न सहस्रधा शीर्णोसि । मातः श्रीरशरणजनशरणचरणपङ्कजेतिगहनभीरणाद्भू मांस्मान्महा नरकपातात् । तप्तं हुवमत्रयक्षणक्षम धारस्व कुलतन्मृमेकम् । त्वयैव संवर्धितोमि तदा ऊमा-तरेपि पुनर्भा कृथा मत्समागम-प्रत्याशामिति ।

Kadambari.

XIV.

THE PARENTAGE AND BIRTH OF MAHASVETA.

एतत्कायेण कल्याणभिनियेशिनः क्षुनिचिद्वयमापतितमेव यथा त्रिवृधसन्धन्यस्तरसो नाम कन्यकाः सन्तीति । तासां चतुर्दश कुलानि । एकं भगवतः कमलयोनेर्मेनसः समुत्पन्नम् । अन्य-त्रेदेभ्यः सम्भूतम् । अन्यदग्रेरुद्गतम् अन्यत्पवनान्नसत्तम् । अन्यदमृतान्मथ्यमातादुत्थितम् । अन्यज्जालाज्जातम् । अन्यदर्क-किरणेभ्यो निर्गतम् । अन्यत्सोमरदिभ्यो निष्पतितम् । अन्यद्भूमरेरुद्गतम् । अन्यत् सौदामिनीभ्यः प्रवृत्तम् ।

निर्मितम् । अपरं मकरकेतुना समुत्पादितम् । अन्यत्तु वक्ष्यम्य
प्रजापतेरतिप्रभूतानां सुतानां मध्ये द्वे सुते मुनिररिषा च वम्ब-
तुस्तान्यां गन्धर्वैः सह कुलद्वयं जातम् । पञ्चमेतान्येकत्र चतुर्दश
कुलाणि । गन्धर्वाणां तु दक्षान्मजाद्वितीयसम्भवं तदेव कुलद्वयं
जातम् । तत्र मुनेस्तनयश्चित्रसेनादीनां पञ्चदशानां भ्रातृणाम-
धिको गुणैः षोडशश्चित्ररथो नाम समुत्पन्नः । स किल सकलत्रि-
भुवनप्रस्थातपराक्रमो भगवताखण्डहेन भृष्टच्छन्देनोपवृंहित-
प्रभाषः सर्वेषां गन्धर्वाणामाधिपत्यं शैशव एवाप्तवान् । इतश्च
पर्वपर्वतो हेमकुटीनाम नियामः । तत्र च तद्भुजयुगलपालिताम्यने-
कानि गन्धर्वशतरहस्याणि प्रतिवसन्ति । तेनैव वेदं चक्ररथं
नामाति मनोहरं काननं निर्मितम् । इदं व्याच्छेदामिधानमस्मिन्मह-
त्सरो निवासितम् । अयं च भवानीपनिहवरचितो भगवान् । अरि-
ष्टायास्तु पुत्रस्तुभ्युरप्रभूतानां सौन्दर्याणां पण्णां ज्येष्ठो हंसो नाम
जगद्विदितो गन्धर्वः । तस्मिन्निवर्तये गन्धर्वकुले गन्धर्वराजेन चित्र-
रथेनैवाभिविक्तो बाल एव राज्यपद्मासाधितवान् । अपरिमित
गन्धर्वैर्यत्परिवारस्य तस्यापि स एव गिरिरधिवासः । शत्रुतत्साम
मयूखसम्भवमप्सरसां कुलं तस्यांकिरणजालानुसारगलितेन सकले-
नेव रजानिकरकलापलावण्येन निर्मिता त्रिभुवनयननभिरामा
भगवती द्वितीयैवं गीरीगौरीती नाम्ना हिमकरकिरणावदातवर्णा
कृत्यका प्रसूता । तां च द्वितीयगन्धर्वकुलाधिपतिर्हंसो मन्वा-
किनीमिव क्षीरसागरः प्रणयिनींकरेत् । सा तु भगवता मकर
केतमेनेव रतिः शङ्खसमयेनेव कमलिनी हसेन संयोजिता सदृश-
सदागमोपजनितामस्मिन्महतीं मुदमुपगतवती निखिलान्तःपुर-
स्वामिनी च तस्याभवत् ।

तयोश्च तादृश्यैर्महात्मनोरहर्मादृशी विगतलक्षणा शोकाय
वेदलमनेकदुःखसहस्रभाजनमेकैवात्मजा समुत्पन्ना ।

XV.

THE TWO RECLUSES.

अस्ति काश्मीरेषु चित्रयास्यं महाश्वश्रुम् । तत्र विद्याभिमानवान्
 कश्चिद्विषाजक आसीत् । सर्वत्र जयी भूयासमित्याशंसन्त शस्त्रं
 प्रणम्य वादाय पाटलिपुत्रकं प्रतस्थे । गच्छंश्च मार्गं वनानि
 सरितो गिरिनतिक्रामन्परिभ्रान्तस्तरोस्तले विश्राम । क्षणाच्च
 दूराध्वधुस्तरं दण्डकुण्डिकाहस्तं कश्चिद्भार्मिकं ददर्श । कुतस्त्वं
 कुत्र यासीति पृष्टः स धार्मिकोभाषत । सखेहं विद्याश्वश्रुपाट-
 लिपुत्रकाद्यागतोऽस्मि वादेन पण्डिताक्षेपुं काशीन् प्रति यामि
 न । एतद्भार्मिकध्वजः श्रुत्वा स परिघ्राडचिन्तयत् । यदि मयैकः
 पाटलिपुत्रकोऽयं न जितस्तर्हि तत्र गत्वान्वान्महृन्कथं जेष्यामि ।
 इत्यालोच्य स प्रघ्राट् तं धार्मिकमाक्षिप्याह । इदं तव चेष्टितं
 विपरीतमिव दृश्यते । यतो वादिमुमुक्षोर्महदन्तरम् । मुमुक्षुणा
 शान्तेन दानेन च भवितव्यम् । अतः शमकुठारेणैव भवपादपं
 छिन्धि । इत्युक्तो धार्मिकः परितुष्टस्तं प्रणम्य भवानिमं गुरुं त्यक्त्वा
 च यथागतं जगाम ।

Kalmasuritsagara.

XVI.

KALIDASA'S INTRODUCTION TO HIS
RAGHUVAMSA.

वागर्थाविव सम्पृक्तौ वागर्थप्रतिपन्नये ।
 जगतः पितरौ बन्धे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ १ ॥
 क्व सूर्यप्रभघ्नो वंशः क्व चाल्पविषया प्रतिः ।
 तितीर्षुर्दुस्तरं मोहादुडुपेनास्मि सागरम् ॥ २ ॥
 मन्दः कवियशः प्रार्थी नमिष्याम्युपहास्यताम् ।
 प्रांशुलभ्ये फले लोभादुद्राहुरिव वामन । ३

प्रथमावलि.

अथवा कृतवाग्द्वारे वंशेस्मिन्पूर्वसूरिभिः ।
 मणो यज्ञसमुत्कीर्णे सूत्रस्येवांस्ति मे गतिः ॥ ४ ॥
 सोहमाजन्मशुद्धानामाफलोदयकरिणाम् ।
 आसमुद्रक्षितशानामानाकरयवर्त्मनाम् ॥ ५ ॥
 यथाविंधिबुताग्नीनां यथाकामार्चितार्थिनाम् ।
 यथापराधदण्डानां यथाकाष्ठप्रबोधिनाम् ॥ ६ ॥
 ल्यामाय सम्भृतार्थिनां सत्याय मितभाषिणाम् ।
 यशसे विजिगीषूणां प्रज्ञायै गृहमेधिनाम् ॥ ७ ॥
 शैशवेभ्यस्तविधानां यौवने विषयैषिणाम् ।
 वार्द्धके मुनिवृत्तीनां योगेनान्ते तनुत्यजाम् ॥ ८ ॥
 रघूणामन्वयं वक्ष्ये तनुधाग्विभवोपि सन् ।
 तद्गुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रचोदितः ॥ ९ ॥
 तं सन्तः श्रोतुमर्हति सदसद्व्यक्तिहेतवः ।
 हेमनः संलक्ष्यते ह्यर्मा विभुदिः श्यामिकापि वा ॥

Raghuvaran

XVII.

GENERAL PRECEPTS OF ADVICE

देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः ।
 न निर्धयति पञ्चानामुच्छ्वसन्नपि न जीवति ॥ १ ॥
 माता गुरुतरा भूमेः स्वात्पितोच्चतरस्तथा ।
 मनः शीघ्रतरं वाताच्चिन्ता बहुतरी तृणात् ॥ २ ॥
 सार्धः प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।
 आतुरस्य मिषञ्चमित्रं दानं मित्रे मरिष्यतः ॥ ३ ॥
 पुत्र आत्मा मनुष्यस्य भार्या दैवकृतः सखा ।
 उपजघिनं च पर्जन्यो दानमस्य परायणम् ॥ ४ ॥
 मृतो दरिद्रः पुण्यो मृतो राष्ट्रमराजकम् ।
 मृतमध्ये विधाय श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वदक्षिणः ॥ ५ ॥

सुसुममाला.

तपः स्वधर्मवर्तिः च मनसो दमनं दमः ।
 क्षमा इन्द्रसहिष्णुत्वं हरिकार्यानिवर्तनम् ॥ ६ ॥
 ज्ञानं तत्त्वार्थसंशोधः शमश्चित्तप्रशान्तता ।
 दया सर्वसुखैषित्वमार्जवं समचित्तता ॥ ७ ॥
 क्रोधः स दुर्जयः शत्रुलोभो व्याधिरनन्तकः ।
 सर्वभूतहितः साधुरसाधुर्निर्दयः सृणु ॥ ८ ॥
 मोहो हि धर्ममूढत्वं मानस्वात्माभिमानिता ।
 धर्मेनिक्रियतालस्यं शोकस्वहानमुच्यते ॥ ९ ॥
 स्वधर्मे स्थिरता स्थैर्यं धैर्यमिन्द्रियाण्यमहः ।
 ज्ञानं मनोमलत्यागो दानं च भूतरक्षणम् ॥ १० ॥
 धर्मज्ञः पण्डितो ज्ञेयो नास्तिको मूर्ख उच्यते ।
 काम-संसारहेतुश्च हृत्तापो मत्सरः स्मृतः ॥ ११ ॥
 यदा धर्मश्च भार्या च परस्परवशानुगी ।
 तदाधर्मार्थिकानां श्रयाणामपि संगमः ॥ १२ ॥
 ब्राह्मणं स्वयमाहूय याचमानमकिञ्चनसः ।
 पश्चाद्वास्तीति यो श्रूयात्सोक्षयं नरकं व्रजेत् ॥
 वेदेषु धर्मशास्त्रेषु मिथ्या यो वै द्विजातिषु ।
 वेदेषु पितृधर्मेषु सोक्षयं नरकं व्रजेत् ॥ २४ ॥
 विद्यमाने धने लोभादानभोगचिचार्जितः ।
 पश्चाद्वास्तीति यो श्रूयात्सोक्षयं नरकं व्रजेत् ॥ २५ ॥
 वृत्तं यत्नेन संरक्ष्यं ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 अक्षीणवृत्तो न क्षीणो वृत्ततस्तु हतो हतः ॥ २६ ॥
 चतुर्विधोऽपि दुर्वृत्तः स शूद्रादतिरिच्यते ।
 योऽग्निहोत्रपरो दान्तः स ब्राह्मण इति स्मृतिः ॥

Mahabha

XVIII.

CHANDRAPIDA PURSUING A PAIR OF
KINNARAS.

एकदा तु तत्रस्थ पेंधद्रायुधमारुह्य मृगयानिर्गतो विचरन्क-
नने शैलशिखरावधतीर्णं यदृच्छया किन्नरमिधुनद्राक्षीत् । अर्जु-
दर्शनतया तु समुपजातकुतूहलः कृतग्रहणाभिलाषस्तत्समीपमा-
दरादुपसापिततुरंगः समुपसर्पन्नदृष्टपूर्वपुरुषदर्शनवासप्रधावितं च
तत्पलायमानमेकाकीं निर्गत्य निजबलसमूहात्सुदूरमनुससार । अत्र
गृहीत इदं गृहीतमित्यतिरभस्तादृष्टचेता महाज्वतया तुरंगमस्य
मुहूर्तमात्रेणैकपदमिवासाहायस्तस्मात्पदेशात्पंचदशयोजनमात्रमध्वानं
जगाम । तच्चानुबध्यमानं किन्नरमिधुनमालोक्यत एषास्य
समुखापतितमचलंतुंगशिखरमारुरोह ।

आकटे च तस्मिन्नशनैः शनैस्तदनुसारिणीं निवर्त्य दृष्टिं
विधुततुरंगमश्चंद्रापीडस्तस्मिन्काले समारुढश्रमस्वेदाद्रशरीर-
मिद्रायुधमात्मानं चावलोक्य क्षणमिव विचार्य स्वयमेव विहस्य-
चितयत् किमिति निरर्थकमयमात्मा मया शिशुनेवायासितः ।
किमेतत् गृहीतेनागृहीतेन वा किन्नरयुगलेन प्रयोजनम् । यदि
गृहीतमिदं ततः किम् । अथ न गृहीतं ततोपि किम् । अहो मे-
मूर्खतायाः प्रकारः । अहो यत्किञ्चनकारितायामादरः । अहो निर-
र्थकव्यापारेष्वभिनिवेशः । अहो बालिशचरितेष्वासाक्तिः । कस्मा-
दहमाविष्ट इवोत्सृष्टनिजपरिवार पतावतीं भूमिमायातः कस्माच्छ-
मया निष्प्रयोजनमिदमनुसृतमभ्यसुखद्वयम् । इति विचार्यमाणे
सत्यमयमात्मैव मे पर एष हासमुपजनयति । न आने कियताध्वना
विच्छिन्नामितो बलमनुयायि ने । महाज्व इन्द्रायुधो निमेषमात्रे-
णातिदूरभातिक्रामति । न चागच्छता मया तुरगवेगवशात्किन्नर-
मिधुने चङ्कहाष्टिनासिन्नाधिरलतस्त्रातशाखागुह्यलतासंतानगहने
महावने पंथा निरूपितो येन प्रतिनिवृत्य यास्यामि न चास्मिन्पदेशे
प्रयत्नेनापि परिभ्रमन्ता मर्त्यधर्मा कश्चिवासायते यः सुवर्णपुर

यस्मिन् पथानुपदेक्ष्यति । श्रुतं हि मया बहुशः कथ्यमानमुत्तरे
 सुवर्णपुरं सीमांतलेखा पृथिव्याः सर्वपदानां ततः परतो निम
 तुषमरण्यं तच्चातिभ्रम्य कैलासगिरिरिति । अयं च कैलासः
 तदिदानीं प्रतिनिवृत्त्यकार्यना स्वयमुत्प्रेक्षोत्प्रेक्ष्य दक्षिणादि
 केवलमर्गोल्लस्य गन्तव्यम् । आत्मकृतानां हि दोषाणां नित्यतममु
 धितव्यं फलमात्मनैव । इत्यवधार्य चामकरतलबलितरश्मिपाशस्
 रंभं व्यावर्तयामास ।

Kadambari.

XIX.

MISCELLANEOUS VERSES,

Part I.

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् ।
 लोचनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ १ ॥
 वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि ।
 लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ॥ २ ॥
 उदये सञ्चिता रक्तो रक्तदन्तास्तमने तथा ।
 संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ ३ ॥
 साधोः प्रकोपितस्यापि मनो नायाति विक्रियाम् ।
 न हि तापयितुं शक्यं सागराभस्तृणोल्कया ॥ ४ ॥
 खलः सर्पपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति ।
 आत्मनो बिल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ५ ॥
 प्रक्षविकलश्च पक्षी शुष्कश्च तरुः सरश्च जलहीनम् ।
 सर्पश्चोद्धृतद्रुंष्टुश्च लोके दरिद्रश्च ॥ ६ ॥
 लोभेन बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् ।

* Cf. the English phrase, "The mote thou
 seest in the eyes of others, but not the beam is
 thine own."

३३७

प्रथमावलि-

तुषार्तो दुःखममोति परवेह च मानवः ॥ ७ ॥
लोभात्कोपः प्रभवति लोभात्क्रामः प्रजायते ।
लोभाद्व्यादश्च नाशश्च लोभः पापस्य कारणम् ॥ ८ ॥
दानेऽपभोगरहिता दिवसा यान्ति यरय वै ।
स लोहकारभस्त्रेव भवसन्नपि न जीवति ॥ ९ ॥
सत्संगाद्भवति हि साधुता खलानां ।
साधूनां न हि खलसंगमात्खलत्वम् ।
आमोदं कुसुमभवं मृदेव भस्त्रे ।
मृद्वन्धं न हि कुसुमानि धारयति ॥ १० ॥
स्यन्तिकश्चिद्दिह स्वभावाद्भवत्युदारोभिमतः खलो
गुदत्वं विपरीततां वा रक्तेष्टानान्येव नरं नयन्ति ॥
जबो हि सतेः परमं विमूर्खं
अपाङ्गनायाः कृताता तपस्विनः ।
द्विजस्य विद्या नृपतेरापि क्षमा
पराक्रमः शस्त्रवलोपजीविनाम् ॥ १२ ॥
गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो
बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्बलः ।
पिको वसंतस्य गुणं न वायसः
करी च सिंहस्य बलं न मूषकः ॥ १३ ॥
शशिना च निशा निशया च शशी
शशिना निशया च विभाति नभः ।
पयसा कमले कमलेन पयः
पयसा कमलेन विभाति सरः ॥ १४ ॥
शस्त्रेहितास्तु रिपवो न हता भवन्ति
प्रज्ञाहिताश्च नितरां सुहता भवन्ति ।
शस्त्रं निहन्ति पुरुषस्य शरीरमेकं
प्रज्ञां कुलं च विमर्शं च यशश्च हन्ति ॥ १५ ॥
येषां न विद्या न तपो न दानं

ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः

ने मृत्युलोके भुविभारसूता

मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ १६ ॥

परं धनं व्याघ्रगजादिसेवितं

जलेन हनिं बहुकंटकावृतम् ।

तृणानि शय्या परिधानवल्कलं

न बंधुमध्ये धनहीनजीवितम् ॥ १७ ॥

तृष्णां छिद्धि भज क्षमां जह्ने मदं पापे रतिं मा कृथाः

सत्यं ब्रह्मनुयाहि साधुपदार्थी सेवस्व विद्वज्जनम् ।

मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वांगुणान्

कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां लक्षणम् ॥ १८ ॥

स स्निग्धो कुशलान्निवारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं

सा स्त्री यानुविधायिनी स मतिमान् यः सद्भिरभ्यर्च्यते

सा धीर्यो न मदं करोति स सुखी यस्तृष्णया मुच्यते

तन्मित्रं यदकृत्रिमं स पुरुषो यः खिद्यते नेद्रियः ॥ १९ ॥

का विद्या कवितां विनार्थिनि जने त्यागं विना श्रीदच्च क

को धर्मः कृपया विना क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना

कः सूनुर्विनयं विना कुलवधूः का स्वाभिभक्तिं विना ।

भोक्तव्यं किं रमणीं विना क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ॥

श्रेष्ठस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो

ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य प्राप्ते व्ययः

अक्रोधस्तपसः क्षमा बलवतां धर्मस्य निर्व्याजता

सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ २१ ॥

एकचको रथो यन्ता विकलो विषमा हयाः ।

आक्रमत्येव तेजस्वी तथाप्यर्को नमस्तल्लम् ॥ २२ ॥

गुणवज्जनसंसर्गाद्याति नीचोपि गौरवम् ।
 पुष्पमालाप्रसंगेन सूत्रं शिरसि धार्यते ॥ १ ॥
 उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
 न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ २ ॥
 बहुनामप्यसाराणां संहतिः कार्यसाधिका ।
 तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्वर्धयते मत्तदन्तिनः ॥ ३ ॥
 क्षमा शस्त्रं करे यस्य दुर्जनः किं करिष्यति ।
 अतृणे पतितो बन्धिः स्वयमेवोपशम्यानि ॥ ४ ॥
 यः स्वभावो हि यस्यास्ति स नित्यं दुरतिक्रमः ।
 श्वा यदि क्रियते राजा स किं नाश्नत्युपानहम् ॥ ५ ॥
 स जीवति यशो यस्य कीर्तिर्यस्य स जीवति ।
 अयशोकीर्तिसंयुक्तो जीवन्नपि मृतोपमः ॥ ६ ॥
 सत्यं शौर्यं दया त्यागो नृपस्येते महागुणाः ।
 एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु वाच्यताम् ॥ ७ ॥
 दाता क्षमा गुणग्राही स्वाधी दुःखेन लभ्यते ।
 शुचिर्दक्षोत्तुरक्तश्च जाने भृत्योपि दुर्लभः ॥ ८ ॥
 चित्तनीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रियाः ।
 न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे ॥ ९ ॥
 उत्तमा आत्मना ख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः ।
 अधमा मातुलात् ख्याताः श्वशुराच्छाधमाधमाः ॥ १० ॥
 क्षान्तितुल्यं तपो नास्ति न तोषान्परमं सुखम् ।
 नास्ति तृष्णापरो व्याधिर्न च धर्मो व्यापरः ॥ ११ ॥
 सा श्रिया न मदं कुर्यात्तु सुखी तृष्णयोऽजितः ।
 तन्मित्रं यस्य विश्वासं पुण्यं स जितेन्द्रियः ॥ १२ ॥

सुसुमाला

अतिपरिचयादधवाः सनतगमनादनादरो भवति ।
 मलये मिल्लपुरंघो चंदनतककाष्ठमिधनं कुरुते ॥ १३ ॥
 अलसस्य कुतो विद्या अविद्यस्य कुतो धनम् ।
 अधनस्य कुतो मित्रममित्रस्य कुतः सुखम् ॥ १४ ॥
 अनर्घ्यमपि माणिक्यं हेमोश्चयमपेक्षते ।
 अनाश्रया न शोभन्ते पंडिता वनिता लताः ॥ १५ ॥
 बहु दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूमिमिच्छता ।
 निद्रा तंद्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ १६ ॥
 आपत्सु मित्रं जानीयादुद्ये शूरेण शुचिम् ।
 भार्या क्षीणेपु विचेपु व्यसनेषु च बांधवान् ॥ १७ ॥
 स्थान एव नियोज्यते भृत्याश्चामरणानि च ।
 न हि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्जिं धार्यते ॥ १८ ॥
 भये वा यदि वा हर्षे संप्राप्ते यो विमर्शयेत् ।
 हृत्य न कुरुते वेगाच्च स संतापमाप्नुयात् ॥ १९ ॥
 जलविद्वनिपातेन क्रमशः पूर्यते घटः ।
 स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ २० ॥
 मृगतृष्णासमं वीक्ष्य संसारं क्षणमंगुरम् ।
 सज्जनैः संगतं कुर्याद्धर्माय च सुखाय च ॥ २१ ॥
 महाजनस्य संसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः ।
 पद्मपत्रस्थितं तोयं धत्ते मुक्ताफलाश्रियम् ॥ २२ ॥
 दानं प्रियचाक्सहितं ज्ञानमगर्व क्षमान्वितं शौर्यम्
 चित्तं त्यागनिष्ठं दुर्लभमेतच्चतुष्टयं लोके ॥ २३ ॥
 नाभिषेको न संस्कारः सिद्धस्य कियते मृगेः ।
 विक्रमार्जितराजस्य स्वयमेव मृगेंद्रतः ॥ २४ ॥
 छायां मन्यस्य कुर्वति तिष्ठन्ति स्वयमातये ।
 फलान्यपि परार्थाय वृक्षाः सत्पुरुषा इव ॥ २५ ॥

ते धन्याः पुण्यभाजस्ते तैस्तीर्णः क्लेशखामरः ।
 जगत्संमोहजननी चैराशाशीविषा जिता ॥ २६ ॥
 मार्यावियोगः स्वजनापवादः ऋणस्य शेषः कृपणस्य सेवा ।
 दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च विनाशिता एव दहन्ति कायम् ॥ २७ ॥
 मृगा मृगैः संगमनुव्रजेति
 गायश्च गोभिस्तुरगास्तुरगैः ।
 मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः
 समानशीलव्यसनेषु सख्यम् ॥ २८ ॥
 क्षारं जलं वारिमुनः पिबन्ति ।
 तदेव कृत्वा मधुरं वर्मते ।
 संतस्तथा दुर्जनदुर्वचोसि
 पीत्वा च सुक्तानि समुद्दिरेति ॥ २९ ॥
 धनैर्निष्कुलीना कुलीना भवन्ति
 धनेरापदं मानघा निस्तरन्ति ।
 धनेभ्यः परो बांधवो नास्ति लोके
 धनान्यर्जयन् धनान्यर्जयन् ॥ ३० ॥
 सर्पाः पिबन्ति पवनं न च दुर्वलास्ते
 शुक्लैस्तृणैर्वनगजा बलिनो भवन्ति ।
 बंदैः फलैर्मुनिवराः क्षपयन्ति कालं
 संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम् ॥ ३१ ॥

द्वितीयावलिः ।

Second Series.

1

A MISER'S PROSPECTS.

कस्मिंश्चिन्नगरे कश्चित्स्वभावकुण्ठणो नाम ब्राह्मणः प्रतिवसति स्म । तस्य भिक्षार्जितैः सक्तुभिर्भुक्तोर्विरेतैर्घटः परिपूरितः । तं च घटं नागदंतेधलंभ्य तस्याधस्तात्स्वदृवां निधाय सततमेकदृष्ट्या तन्मवलोकयति । अथ कदाचिद्रात्रे सुप्तश्चित्तया मास । यत्परिपूर्णांश्च घटस्तावत्सक्तुभिर्वर्तते । तदादे दुर्भिक्षं भवति तद्नेन कदकाणां शतमुत्पद्यते । ततस्तेन मयाजाह्वयं गृहीतव्यं । ततः शय्यासिकप्रसववशात्ताभ्यां गृहं भविष्यति । ततो जाभिः प्रभृता या ग्रहिष्यामि । गोभिर्महिष्यो महिषोभिर्विडवाः । वडवाप्रसवतः प्रभृता भव्या भविष्यन्ति । तेषां विक्रयात्प्रभृते सुवर्णं भविष्यति । सुवर्णेन चतुःशालं गृहं संपद्यते । ततः कश्चिद्ब्राह्मणो मम गृहमान्त्य प्राप्तवर्षं रूपाढ्यां कन्या दास्यति । तत्सकाशात्पुत्रो मे भविष्यति । तस्याहं सोमशर्मेति नाम करिष्यामि । तस्मिन्नानुकूलनयोप्ये संजातेहं पुत्रकं गृहीत्वाभ्यशाल्यात् पृष्ठदेश उपविष्टस्तद्वधारायिष्यामि । अर्जन्तरे सोमशर्मा मां दण्ड्वा जलन्युत्संगात्त्रानुचलनपर्यम्बलुरासन्नवर्ती । मत्सर्मापिमागमिष्यति । ततोहं ब्राह्मणीं कोपाविष्टोभिधास्यामि गृहाण तावद्दालकम् । सापि गृहकर्मव्यप्रतयासद्वचनं न श्रोष्यति । ततोहं समुत्थाय तां पादप्रहारेण ताडयिष्यामि । एवं तेन व्यानस्थितेन तथैव पादप्रहारो दत्तो यथा स घटो भग्नः । सक्तुभिः पांडुरतां गतम् । अतोहं म्रियामि ।

अनागतवर्ती चित्तमसंभ्रान्त्यो करोति यः ।

स यथ पांडुरः देहे सोमशर्मपिता यथा ॥

Paschatantra V.

II.

NATURE CANNOT BE CHANGED.

अस्ति कस्मिंश्चिदधिष्ठाने तपोधने शालंकायनो नाम तपो-
धनो जान्हव्यां स्नानार्थं गतः ।

तस्य च सूर्योपस्थानं कुर्वतस्तत्र प्रदेशे मूषिका काचित्स्वर्णतर-
न्त्राग्रपुटेन श्येनेन गृहीता । तां दृष्ट्वा स मुनिः कर्णार्द्रहृदयो
मुंघ मुंचेति कुर्याणस्तस्य पाषाणखंडं प्राक्षिपत् । सोऽपि पाषाण-
खंडप्रहारव्याकुलद्रियो अष्टमूषिको भूमौ निपपात । मूषिकापि
अयं स्ता कर्तव्यमजानती रक्ष रक्षेति जल्पन्ती मुनिचरणांतिक-
मुपाविशत् । श्येनेनापि चेतनां लब्ध्वा मुनिस्ततः । यज्ञो मुने न
कुलभुष्टितं भवतः यदहं पाषाणेन ताडितः । किं त्वमधर्माश्र-
मिणेऽपि । तत्समर्पय ममैनां मूषिकां नो चेत्पभूतं पापमवाप्स्यसि ।
इति ब्रुवार्णं श्येनं प्रोवाच सः । भो विहंगाधन रक्षणीयाः प्राणिनां
प्राणाः । दंडनीया दुष्टाः । संमाननीया गुरवः । स्तुत्या देवाः ।
तत्किमसंबद्धं प्रजल्पसि । श्येन आह । मुने न तत्त्वं सुधर्मधर्म-
वेत्सि । रह हि सर्वेषां प्राणिनां विधिना सृष्टिं कुर्वताहारोऽपि
विनिर्मितः । ततो यथा भवतामन्नं तथास्माकं मूषिकादयो विहिताः ।
तत्स्वाहारपाक्षिणं मां किं दूषयसि । तच्छ्रुत्वा मुनिर्विहस्याह भो
मूर्खं विःगम कृतयुगे धर्मः स आसीत् । यथ पुनः कलियुगः । अत्र
सर्वोऽपि पापात्मा । तत्कर्मकृतं विना पापं न लगति । तर्हि वृथा
प्रवर्षितेन । गच्छ त्वम् । नो चेच्छापयिष्यामि । अथ गते श्येने
मूषिकया स मुनिरभिहितः । भगवन्नय मां स्वाश्रयम् । नो चेदन्यो
दुष्टपक्षी कश्चिन्मां व्यापादयिष्यति । तदहं तत्रैवाश्रमे त्वद्वत्तया

हारमुष्ट्या कालं नेष्यामि । सोऽपि दक्षिण्यवान्सकरुणो व्यञ्चित-
यत् । कथं मया मूषिका हस्ते धृत्वा नेया जनहास्यकारिणी ।
तदेनां कुमारिकां कृत्वा नयामि । एवं सा कन्यका कृता । तथा-
नुष्ठिते कन्यासहितं मुनिमवलोक्य यत्नी पप्रच्छ भगवन्कुत इयं
कन्या । स आह । एषा मूषिका श्वेतमयाच्छरणार्थिनी कन्या-
रूपेण तव गृहमानीता । तत्त्वया यत्नेन रक्षणीया । भूयोऽप्येनां मूषिकां
करिष्यामि । सा प्राह । भगवन्मैवं कार्षीः । अस्यास्त्वं धर्मपिता ।
उक्तं च ।

जनिता चोपनेता च यस्तु विद्यां प्रयच्छति ।

अन्नदाता भयत्राता पश्यैते पितरः स्मृताः ॥ १ ॥

तत्त्वयास्याः प्राप्ताः प्रदत्ताः । अपरं ममाप्यपत्त्यं नास्ति ।
तस्मादेषा मम सुता भविष्यति । तथानुष्ठिते सा कन्यका शुक्ल-
पक्षचंद्रकलिकेव नित्यमेव वृद्धिं प्राप्नोति । सापि तस्य सपत्नी-
कस्य मुनेः शुभ्रयां कुर्वती यौवनमाभ्ययात् । अथ तां यौवनो-
न्मुखीमवलोक्य शालंकायनः स्वपत्नीमुवाच । प्रिये यौवनोन्मुखी-
वर्तत इयं कन्या । अनर्हो सांप्रतं मदगृहवासस्य । तत्कस्मैचि-
च्छ्रेष्ठवराय प्रदीयते । साह । को दोषोऽत्र विषये । एवं कियताम् ।
अथ मुनिना समाहृतः सविता ताक्षणमेवाभ्युपेत्य प्रोवाच ।
भगवन् वद द्रुतं किमर्थमहमाहृतः । स आह । एषा मत्कन्या
यदि त्वां वृणोति तद्विवाहय । एवमुक्त्वा भगवांस्तस्या दर्शितः ।
स प्रोवाच पुत्रि किं तव रोचते एष भगवांस्त्रिलोक्यदीपः । सा
प्राह । अतिवहनात्मकोऽयम् । नाहमेनममिलयामि । अस्मादपि
यः कश्चिदुत्कृष्टतरः स आहूयताम् । अथ तस्यास्तद्वचनमाकर्ण्य
भास्करोऽपि तां मूषिकां विदित्वा निस्पृहस्तमुवाच । भगवन्
अस्ति ममाप्युत्तमो मेघो येनाच्छादितस्य मे नामापि न कायते ।
अथ मुनिना मेघोऽप्याहृतः । सा पृष्टा च एष रोचते । सा मुनि-
माह यन्मां मेघादपि श्रेष्ठाय प्रयच्छ । अतो मेघोऽपि मुनिना पृष्टः
मोस्तवाभ्यधिकः कोऽप्यस्ति । स आह यदस्ति ममाप्यधिको वायुः ।

वायुना हतोहं सहस्रधा यामि । तच्छ्रुत्वा मुनिना वायुराहूतः ।
 कन्या पृष्टा च । एव उक्तमो वायुस्तत्र प्रतिभाति । सा प्राह ।
 तात प्रबलोप्ययं चंचलः । तदभ्यधिकः श्रेष्ठतर जानीयताम् ।
 मुनिराह । भो बायो तवान्याधिकोस्ति कश्चित् । स आह । ममा-
 प्यधिकाः पर्वताः संति यैः संस्तन्य बलवन्तोपि वयं भ्रियामहे ।
 अथ मुनिः पर्वतमाहूय कन्याया अदर्शयत् । पुत्रिके त्वामस्मै
 प्रयच्छामि । साह तात कठिनात्मकोयम् । तदन्यस्य प्रदीयताम् ।
 अथ स मुनिना पृष्टः । यद्गो पर्वतराज तवान्याधिकः कश्चिदास्ति ।
 स आह । संति ममाप्यधिकाः मूषकाः येस्महेह बलात्सर्वतो
 भेद्यन्ति । तदाकर्ण्य मुनिर्मूषकमाहूय तस्या अदर्शयत् । पुत्रिके ।
 एष ते प्रतिभाति मूषकराजो येन यधोचितमनुष्ठीयते । सापि तं
 दृष्ट्वा स्वजातीय इति मन्यमाना प्रोद्भूयितदारीरांता प्रोवाच
 तात मां मूषिकां कृत्वास्मै मूषकाय प्रयच्छ येन स्वजातिविहितं
 गृहस्प्रधमेमनुभवामि । तच्छ्रुत्वा तेन स्वीधर्मविचक्षणेन तां
 मूषिकां कृत्वा मूषकाय प्रदत्ता । अतोहं ब्रवीमि ।

सूर्य भर्तारमुत्सृज्य पर्जन्यं मासुं निरिमि ।

स्वजातिं मूषिकां प्राप्ता स्वजातिर्दुरतिक्रमा ॥ २ ॥

Panchatantra V.

III.

GENERAL PRECEPTS.

आपदर्थे धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेद्दत्तैरपि ।

आत्मानं सततं रक्षेद्द्वारैरपि धनैरपि ॥ १ ॥

चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन बुद्धिमान् ।

नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ २ ॥

लुब्धमर्थेन गृहीयात्कुहमंजलिकर्मणा ।

मूर्खं छेदानुवृत्तेन यथातथ्येन पंडितम् ॥ ३ ॥

कुसुममाला

अर्धनारी संनस्तापं गृहे दुध्धरितानि च ।
 वंचनं चापमानं च मतिमात्रं प्रकाशयेत् ॥ ४ ॥
 मनसा चिंतितं कर्म वचसा न प्रकाशयेत् ।
 अन्यलक्षितकार्यस्य यतः सिद्धिर्न जायते ॥ ५ ॥
 कुदेशं च कुवृत्तिं च कुभार्यां कुमदीं तथा ।
 कुद्वयं च कुभोज्यं च वर्जयेत् विचक्षणः ॥ ६ ॥
 ऋणशेषोद्दिशेषश्च व्याधिशेषस्तथैव च ।
 पुनश्च वर्धते यस्मात्तस्मात् शेषं न कारयेत् ॥ ७ ॥
 दुष्टा भार्या शठे मित्रे भृत्यश्चोत्तरदायकः ।
 ससर्पं च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ ८ ॥
 माता यस्य गृहे नास्ति भार्या च प्रियधादिनी ।
 अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥ ९ ॥
 कोकिलानां स्वरो रूपं भारीरूपं पतिव्रता ।
 विद्या रूपं कुरुपाणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ १० ॥
 अविद्याजीवनं शून्यं दिक् शून्या चेदवांश्चराः ।
 पुत्रहीनं गृहं शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ११ ॥
 गुरुर्भिद्रिजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वशरणागतो गुरुः ॥ १२ ॥
 अतिदर्पं हता लंका अतिमाने च कौरवाः ।
 अतिदाने बलिर्बद्धः सर्वमत्यंतगर्हितम् ॥ १३ ॥
 दुर्लभं प्राकृतं वाक्यं दुर्लभः क्षेमकृतसुतः ।
 दुर्लभा सहस्री भार्या दुर्लभः ऋचजनः प्रियः ॥ १४ ॥
 शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
 साधवो न हि सर्वत्र चंदने न घने घने ॥ १५ ॥
 कुलीनैः सह संपर्कः पंडितैः सह मित्रताम् ।
 क्रांतिभिश्च समं मेलं कर्त्तव्यो न विनश्यति ॥ १६ ॥
 दुर्धलस्य बलं राजा बालानां रोदनं बलम् ।
 बलं मूर्खस्य मौनित्वं चोराणामवृत्तं बलम् ॥ १७ ॥

बह्वर्षी स्वल्पसंतुष्टः सुनिद्रः शमिन्वेतनः ।
 प्रभुमत्तश्च शूरश्च ज्ञातव्याः पदं शुनो गुणाः ॥ १८ ॥
 अविश्रामं वदेद्भारं शीतोष्णं च न विदति ।
 ससंतोषस्तथा नित्यं श्रीणि शिक्षेत गर्दभात् ॥ १९ ॥
 युद्धं च प्रातरुत्थानं भोजनं सह बंधुभिः ।
 स्त्रियमापद्रतां रक्षेच्चतुः शिक्षेत कुक्कुटात् ॥ २० ॥
 कोतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।
 को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥ २१ ॥

Chanakya-sataka.

IV.

THE LAP-WING AND THE SEA.

करिंमश्चित्समुद्रैकदेशे दिट्टिमर्पती वसतः । ततो गच्छन्ति
 काले दिट्टिमी गर्मनाथत् । आसन्नप्रसवा सा दिट्टिमभूचे । भोः
 कांत मम प्रसवसमयो वर्तते । तद्विचिंत्यतां किमपि निरुपद्रव
 स्थानं येन तत्राहमंशमंक्षणं करोमि । स आह । भद्रे रम्योयं
 समुद्रप्रदेशः । तद्वर्ज्य प्रसवः कार्यः । सा प्राह । अत्र पूर्णिमादिने
 सहस्रेष्वेका वराति । सा भक्तगर्जेद्वानप्याकर्षति । तद् दूरमन्यत्र
 किञ्चित् स्थानमाविष्यताम् । तच्छ्रुत्वा विहस्य दिट्टिम आह ।
 भद्रे न युक्तमुक्तं भवत्या । कां मांशो संमद्रस्य यो मम दुर्वचि-
 ष्यति प्रसूतिम् । तद्विश्रम्भात्रैव मर्म हेतुः । तच्छ्रुत्वा समुद्रश्चि-
 त्तयामास । अहो गर्भः पक्षिकीटस्यास्थः । तन्मयास्य प्रमाणं
 कुतूहलादपि द्रष्टव्यं । किं ममैवोऽडापहारे करिष्यति । इति चिंत-
 यित्वा स्थितः । अथ प्रसवानंतरं प्राणयात्रार्थं गतायादिट्टिम्याः
 समुद्रोऽडान्यपजहार । अथायाता सां प्रसवस्थानं शून्यमवलोक्य
 प्रलपन्ती दिट्टिमभूचे । भो मूर्ख कथितमासीन्मया ते यत्समुद्र-
 वेलायाडानां विनाशो भविष्यति । तद्दूरतरं वजाव इति । पं

मूढतयाहंकारमाश्रित्य मम वचनं नाकरोः । स आह । भद्रे किं मां मूर्खं संभावयसि । तत्पश्य मे बुद्धिप्रभावं यावदेनं दुष्टं समुद्रं शोषयामि । सा प्राह । अहो कस्ते समुद्रेण सह विग्रहः । अथवा साधिदमुच्यते ।

अविदिन्वात्मनः शक्तिं परस्य च समुत्सुकः ।

गच्छन्नभिमुखो नाशं याति बन्धौ पतंगवत् ॥ १ ॥

स आह । प्रिये मा मैवं वद । येषामुत्साहशक्तिर्भवति ते स्वल्पा अपि गुरूनपि विक्रमन्ते । तदनया चञ्चास्य सकलं तोयं शुष्कस्थलतां नयामि । दिद्विष्याह । भोः कांत यत्र जान्वा नवनदीशतानि गृहीत्वा नित्यमेव प्रविशति तथा सिंधुश्च तत्स्थले तादृशं समुद्रं विप्रश्यादिन्या धेच्छा शोषयिष्यसि । तत्किमभ्युत्थेवेनोत्थेनेति । स आह । अनिर्वेदः धियो मूलम् । मम चंचुर्लोहसंनिभा । अहोरात्राणि दीर्घाणि च । तर्हि समुद्रो न शुष्यति । सा प्राह । यदि त्वयावश्यं समुद्रेण सह वैरानुष्ठानं कार्यं तदान्यानापि विद्वगनाहूय सुहृज्जनसहित एवं समाचर । यतोसाराणामपि बहूनां समवायो दुर्जयः । सम्यग् मंत्रितं भवत्येत्युक्त्वा स एकसारसमयूरादीनाहूय भोः परीक्षतोहं समुद्रेणांडापहारेण तच्छित्यतामस्य शोषणोपाय इति प्रोवाच । ते संमंज्य प्रोबुः । अशक्ता वयमसिन्धुर्माणि । तदस्माकं स्वामी वैनतेयोस्ति । तत्सकाशं गत्येतत्परिभवस्थानं तस्मै निवेदयामो येन स्वजातिपरिभवकुपितो वैरानुष्यं गच्छति । तथा निश्चित्य सर्वे ते गरुडस्य सकाशं गत्वा दिद्विभ्रुतांतं तस्मात्प्रकथयन् । ते समाकर्ष्य गरुडः कोपाधिष्ठः सन् समुद्रशोषणनिश्चयं चकार । अत्रांतरे विष्णुदूत आगत्य तमुवाच । भो गतंमन् देवकार्येण श्रीभगवान्नमरावर्तो वास्यति तत्सत्त्वरत्नयागम्यतामिति । गरुडः साभित्थानं प्राह । भो दूत किं मया कुभृत्येन भगवान्कारिष्यति । तद्रत्ना वद मदन्यो भृत्यो वाहनायास्मत्स्थाने क्लियताम् । भदीयो नमस्कारश्च भगवते वाच्यः । दूत आह । भो वैनतेय त्वया कदाचिदपि भगवतं प्रति

नेताद्वयमिहितम् । तत्कथ्य किं ते भगवतापमानस्थानं कृतम् ।
गरुड आह । भगवदाश्रयभूतेन समुद्रेणासद्विष्टिमांडान्यपहृता-
नि । तद्यदि निग्रहं न करोति तदहं भगवतो न भृत्यः इत्येष मे
निधयस्त्वया वाच्यः । अथ दूतमुखेन कुपितं वैनतेयं ज्ञात्वा भग-
वान् सत्वरं तत्सकारं जगाम । वैनतेयोपि गुहागतं भगवन्तमव-
लोक्य उपाधोमुखः प्रणम्योवाच । भगवन्सर्वदाश्रयोन्मत्तेन समु-
द्रेण मम भृत्यस्यांडान्यपहृत्य मेवमानस्थानं कृतम् । परं शुभमहं
ज्याहं ते स्खलतां न नयामि । यतः स्वामिभयाच्छुनोपि प्रहारो
न दीयेत । तच्छ्रुवा भगवानाह । सत्यमनिहितं भवता । तदागच्छ
येनांडानि समुद्रादादाय दिष्टिभं संभावयामः । तथानुष्ठिते
समुद्रे भगवता निर्मस्वीग्रेयं शरं संघायामिहितः । नो दुरात्मन्
दीपतां दिष्टिमांडानि । नो चेत्स्खलतां त्वां नयामि । ततः समये-
नांडानि प्रवृत्तानि तानि दिष्टिभेनापि स्वभार्यायै समर्पितानि ।
अतोहं ब्रवीमि ।

क्षत्रोर्वलमविज्ञाय वैरमारमते तु यः ।

स पराभवमान्नोति समुद्रदिष्टिमादिव ॥ २ ॥

Pauchatantra 1.

V

KING NALA AND THE SWAN.

आसीद्राजा नलो नाम वीरसेनसुतो बली ।

उपपन्नो गुणैरिष्टै रुपधानश्चकोविदः ॥ १ ॥

अतिष्ठन्मनुजैर्द्राणां मूर्ध्नि देशपतिर्यथा ।

उपस्थुपरि सर्वेषामादित्य इव तेजसा ॥ २ ॥

ब्रह्मण्यो वेदविच्छूरो निषधेषु महीपतिः ।

अक्षप्रियः सत्यवादी महानक्षोहिणीपतिः ॥ ३ ॥

ईप्सितो नरनारीणामुदारः संयतेन्द्रियः ।

रक्षिता धन्विनां श्रेष्ठः साक्षादिव मनुः स्वयम् ॥ ४ ॥

कुसुममाला.

तथैवास्त्रीद्विदमेषु भीमो भीमपराक्रमः ।
 शूरः सर्वगुणैर्युक्तः प्रजाकामः स चाप्रजः ॥ ५ ॥
 स प्रजार्थं परं यत्नमकरोत्तु सभाहितः ।
 तमभ्यगच्छद् ब्रह्मर्षिर्दमनो नाम भार्ता ॥ ६ ॥
 तं स भीमः प्रजाकामस्तोषयामास धर्मविद् ।
 महिष्या सह राजेन्द्रः सत्कारेण सुवर्चसम् ॥ ७ ॥
 तस्मै प्रसन्नो दमनः सभार्याय वरं ददौ ।
 कन्यारत्नं कुमारंश्च त्रीनुदारान्महायशः ॥ ८ ॥
 दमयन्तीं दमं दातुं दमनं च सुवर्चसम् ।
 उपपन्नान्पुनैः सर्वैर्भीमान्भीमपराक्रमान् ॥ ९ ॥
 दमयन्ती तु रूपेण तेजसा यशसा श्रिया ।
 सौभान्येन च लोकेषु यशः प्राप सुमध्यमा ॥ १० ॥
 अथ तां वयासि प्राप्ते दासीनां समलंकृतम् ।
 शतं शतं सखीनां च पर्युपासच्छ्रुत्स्त्रीनिव ॥ ११ ॥
 तत्र स्म राजते मैत्री सर्वाभरणभूषिता ।
 सखीमध्येऽनवर्णांगी विभुत्सौदामिनी यथा ॥ १२ ॥
 अतीव रूपसंपन्ना धीरिवायत्तलोचना ।
 न देवेषु न यक्षेषु तादृशपवती कश्चित् ॥ १३ ॥
 मानवेष्वपि चान्येषु दृष्टपूर्वायवा श्रुता ।
 चित्तप्रसादनी बाला देवानामपि सुन्दरी ॥ १४ ॥
 नलश्च नरशार्दूलो लोकेष्वप्रतिभो भुवि ।
 कंदर्प इव रूपेण मूर्तिमानमवत्स्वयम् ॥ १५ ॥
 तस्याः समीपे तु नलं प्रशंसन् कुतूहलात् ।
 नैषधस्य समीपे तु दमयन्तीं पुनः पुनः ॥ १६ ॥
 तयोरदृष्टः कामोभूच्छृण्वतो सततं गुणान् ।
 अन्योन्यं प्रति कौंतेय स व्यधर्षत इच्छाम्यः ॥ १७ ॥
 अशक्तुवज्रलः कामं तदा धारयितुं हृदा ।
 अंतःपुरसमपिस्थे धन आस्ते रहोमतः ॥ १८ ॥

द्वितीयावलि

स ददश ततो हसाञ् जातरूपपरिष्कृतान् ।
 बने विचरतां तेषामेकं जग्राह पक्षिणम् ॥ १९ ॥
 ततोऽतरिक्षगो वाचं व्याजहार नलं तदा ।
 हंसव्योसि न ते राजन् करिष्यामि तव प्रियम् ॥ २० ॥
 दमयंतीसकाशे त्वं कथयिष्यामि नैषध ।
 यथा त्वदन्यं पुरुषं न सा मंस्यति कर्हीचित् ॥ २१ ॥
 एवमुक्तस्ततो हंसमुत्ससृज महीपतिः ।
 ते तु हंसाः संमुत्पत्य विदभानिगमंस्ततः ॥ २२ ॥
 विदभनगरीं गत्वा दमयंत्यास्तदांतिके ।
 निपेतुस्ते गरुमंतः सा ददर्श च तान् खगान् ॥ २३ ॥
 सा तानद्भुतरूपान्यै दृष्ट्वा सखिगणावृता ।
 हृष्टा प्रहीतुं खगमास्त्वरमाणोपचक्रमे ॥ २४ ॥
 ते तु सर्वे दिसस्रपुः सर्वतः प्रमदावने ।
 एकैकशस्तदा कन्यास्तान् हंसान्समुपावृषन् ॥ २५ ॥
 दमयंती तु यं हंसं समुपाधाद्यंतिके ।
 स मानुषीं गिरं कृत्वा दमयंतीमधाव्रवीत् ॥ २६ ॥
 दमयंति नलो नान निषधेषु महीपतिः ।
 अश्विनोः सदृशो रूपे न समास्तस्य मानुषाः ॥ २७ ॥
 केदर्प इव रूपेण मूर्तिमानभवत्स्वयम् ।
 तस्य धा वदि भार्या त्वं भवेथा वरवर्णिनि ॥ २८ ॥
 सफलं ते भवेज्जन्म रूपं चेदं सुमध्यमे ।
 धयं हि देवगंधर्वमनुष्योरगराक्षसान् ॥ २९ ॥
 दृष्टवंतो न चास्मामिर्दृष्टपूर्वस्तथाविधः ।
 त्वं चापि रत्नं नारीणां नरेषु च नलो वरः ॥ ३० ॥
 विशिष्टाया विशिष्टेन संगमो गुणवान्भवेत् ।
 एवमुक्ता तु हंसेन दमयंती विशांपते ॥ ३१ ॥
 अब्रवीत्तत्र तं हंसं त्वमप्येषं नले वद ।

तथेयुक्त्वांडजः कन्यां विदर्भस्य विशंपते ।

पुनरगम्य निषधाग्रले सर्वं व्यवेदयत् ॥ ३९ ॥

Mathanabala,

VI.

HOW DASHARATHA WAS CURSED.

सन्नार्यं यमं धनं गते दशरथः परमशोकाब्धः कौसल्यामाह।
 केवि इदं दुःखं स्वयंकृतमेव मथानुप्रातम् । तद्यथा । पुरा प्राब्रू-
 समये व्याधामार्यमहं सरयूतदमिगच्छम् । अथांधकारे नवतो
 वारणसेव जले पूर्यमाणस्य कुंभस्य घोषमहमनूणवम् । ततः शर-
 तुद्गुत्याभिलक्ष्यमपातयम् । अथ तत्क्षण एव हा हा हतोसि को
 मम व्रधेनार्थी स्यात् किं वास्य मयापकृतं नेममात्मवधमनुशो-
 चामि किंतु मद्ब्रधे वृद्धावंधी च पितरावनुशोचामीत्यादि कंद-
 न्ध्वनिमनूणवम् । ततो विपण्णमनास्तं देशमुपगम्य सरय्वा-
 स्तीरे बाणेन हतं तापसमपश्यम् । स मामुद्धोक्ष्येदं कूरं वच
 दवाच । राजन् वने निवसता मया किं तवापकृतं यद् गुर्वर्थ-
 ममो हर्तुं कामोहं त्वया बाणेन मर्मण्यभिहतः । इते मायि वृद्धा-
 वंधी दुर्बलो च मम पितरौ हतावेवेति विद्धि । तसौ शीघ्रं
 गत्वेमं वृत्तांतं धावय पितरं च प्रसादय न त्वां कुपितोपि शोषेत् ।
 राजन् ब्रह्महत्याकृतस्तापो हृदयादपर्जायतां यतो नाहं ब्राह्मणः ।
 किंतु वैश्येन शूद्रायां जातोसि । इत्युक्त्वा प्राणांस्त्यक्तवति
 तस्मिन्नहं तं घटमादाय तत्पितुराश्रमं गतः । मत्पदशब्दं श्रुत्वा
 स मुनिरभाषत पुत्र किं चिरायसे । इयं ते माता पिपासिता
 त्ववि प्राणाः समासकाः कथं त्वं नानिमाषसे । तच्छ्रुत्वा विव्हल-
 मना अहमब्रवम् । नाहं तत्र पुत्रः किंतु दशरथो नाम शत्रियोस्मि
 यथा च मयाज्ञानात्तत्र पुत्रको हतस्तत् श्रूयताम् । इत्युक्त्वा
 पुत्रवधप्रकारं परमदुःखितोक्तयम् । तच्छ्रुत्वा, बाष्पपूर्णवदनो
 निःश्वसच्छोकमूर्छितो मुनिः कृताञ्जलिमुपस्थितं मासुवाच । इदं

महत्पापं खलु त्वया कृतम् । ज्ञानपूर्वकृतं चेद्विजिणनपि स्वस्थान-
क्यावयेत् । किंत्वज्ञानात्त्वया कृतमिदम् । तेन जीवसि न शतधा
वर्णिषि । अधुना नय नौ तं देशमिति मामभ्यभाषत ख । अथहं
तौ तत्र नीम्ना पुत्रमस्पर्शयम् । तं स्पृष्ट्वा पितरौ बहुविधं विले-
पतुः । विलप्य च स मुनिर्गर्गया सहोदकं कर्तुं श्रावयत । जल-
तरं कृताञ्जलिमुपस्थितं मामुवाच । अथैव जहि मां राजन् मरणे
नास्ति मे त्यथा । यथा पुत्रमरणजं मे सांप्रतमिदं दुःखमेव त्वमपि
पुत्रशोकेन कालं करिष्यसि । इति मयि शार्प न्यस्य करुणं विलप्य
च देहं चितायामारोप्य तन्मिथुनं स्वर्गमभ्ययात् ।

तद्देवि तस्यायं पापकर्मणो विपाकोद्य समुपस्थितः । कौसल्ये
चक्षुषा त्वां न पश्यामि । स्मृतिर्मम विलुप्यते । एते वैवस्वता
दूता मां त्वरयन्ति । धन्याः खलु ते नरा ये रामस्य प्रक्षपक्ष्णं
सुवर्द्धं चास्त्रासिकं ताराधिपसमं मुखं द्रक्ष्यन्ति । हा महाबल्यो
राघव हा पितृप्रिय हा कौसल्ये हा कुलपांसिनि कैकेयि इति
राममातुः सुमित्रायाञ्च संनिधौ शोचन् राजा दशरथो जीवितान्त-
तमुपागमत् ।

Ramayana.

VII.

DAMAYANTI LAMENTING IN THE FOREST

अपक्रान्ति नले राजन्दमयन्ती गतक्लमा ।

अबुध्यत धरातोहा संवस्ता विजने वने ॥ १ ॥

अपश्यमाना मर्तारं शोकदुःखसमन्विता ।

प्राक्रोशदुर्घः संवस्ता महाराजेति नेष्वधम् ॥ २ ॥

हा नाथ हा महाराज हा स्वाभिन्नि जहासि माम् ।

हा हतास्मि विनष्टास्मि भीतास्मि विजने वने ॥ ३ ॥

ननु नाम महाराज धर्मज्ञः सत्यवागसि ।
 कथमुक्त्वा तथा सत्यं सुतामुत्सृज्य कानने ॥ ४ ॥
 कथमुत्सृज्य गतासि दक्षां भार्यामनुव्रताम् ।
 विशेषतो नष्कृते परेणापकृते सति ॥ ५ ॥
 शक्यसे ता गिरः सम्बर्कतु मयि तरेश्वर ।
 यास्तेषां लोकपालानां सन्निधौ कथिनाः पुरा ॥
 नाकाले विहितो मृत्युर्मर्त्यानां पुरुषर्षभ ।
 यत्र कांता स्वयोत्सृष्टा मुहुर्नमपि जीवति ॥ ७ ॥
 पर्याप्तः परिहासो यमेतावान्पुरुषर्षभ ।
 भीताहमतिदुर्बलं दर्शयाम्भानमीश्वर ॥ ८ ॥
 दृश्यसे दृश्यसे राज्ञेय दृष्टोसि नैवध ।
 आचार्यं गुलमैरात्मानं किं मां न प्रतिभावसे ॥ ९ ॥
 नृशंसं बत राजेंद्र यन्मामेवंगतामिह ।
 बिलपंती समागम्य नाभ्यासयसि पार्थिव ॥ १० ॥
 न शोचाम्यहमात्मानं न चान्यदपि किञ्चन ।
 कथं नु भवितास्येक इति त्वां नृप शोचिमि ॥ ११ ॥
 कथं नु राजंस्तृपितः क्षुधितः धमकर्षितः ।
 सायान्हे वृक्षमूलेषु मामपश्यन्भविष्यसि ॥ १२ ॥
 ततः सा तीव्रशोकार्ता प्रदीप्तेषु च मन्युना ।
 इतश्चेतश्च रुदती पर्यधावत दुःखिता ॥ १३ ॥
 मुहुरुत्पतते बाला मुहुः पतति विह्वला ।
 मुहुरालीयते भीता मुहुः कोशति रोदिति ॥ १४ ॥
 अतीव शोकसंतता मुहुर्निःश्वस्य विह्वला ।
 उवाच मैत्री निःश्वस्य रुदत्यथ पतिव्रता ॥ १५ ॥
 यस्याभिशापाद् दुःखार्तो दुःखं विदति नैवध ।
 तस्य भूतस्य नो दुःखाद् दुःखमप्यधिकं भवेत् ॥
 अपापचेतसं पापो य एवं कृतयान्तलम् ।

एवं तु विलपन्ती सा राज्ञो भार्या महात्मनः ।
 अन्वेपमाणा भर्तारं वने ध्वापदसेधिते ॥ १८ ॥
 उन्मत्तवद्भीमसुता विलपन्ती इतस्ततः ।
 हा हा राजधिति मुदुरितश्चेत्तत्र धावति ॥ १९ ॥
 तां कंदमानामत्यर्थं कुर्यान्मिथ वाशतीम् ।
 कस्यं बहु शोचन्तीं विलपन्तीं मुहुर्मुहुः ॥ २० ॥
 सहस्राभ्यागतां मेमामभ्यासपरिवार्तिनीम् ।
 जग्राहाजगरो ग्राहो महाकायः क्षुभ्रान्वितः ॥ २१ ॥
 सा प्रस्यमाना ग्राहेण शोकेन च परिप्लुता ।
 नात्मानं शोचति तथा यथा शोचति नैवधम् ॥ २२ ॥
 हा नाथ मामिह वने प्रस्यमानामनाथवन् ।
 ग्राहेणानेन विजने किमर्थं नानुधावसि ॥ २३ ॥
 कथं भविष्यसि पुनर्ममनुस्मृत्य नैवध ।
 कथं भवान् जगामाथ मामुस्मृत्य वने प्रभो ॥ २४ ॥

Mahabharata.

VIII

THE PARROT REQUESTED TO TELL ITS TALE.

अथ वैशंपायनः प्रतीहार्यां गृहीतपंजरः कनकवेत्रलतावलचिनः
 कंचुकिनानुगम्यमानो राज्ञां तिकमाजगाम । क्षितिस्तलनिहितकर-
 तलस्तु कंचुकी राजानं व्यज्ञापयत् । देव देव्यो विज्ञापयन्ति ।
 देवादेशादेव वैशंपायनः स्नातः कृताहारश्च देवपादमूलं प्रतीहार्य
 नीतः । इत्यभिधाय गते तस्मिन् राजा वैशंपायनमपृच्छत् । कश्चि-
 त्प्रियतमास्वादितमभ्यनरे भवता किञ्चिदशतजातमिति । स प्र-
 न्युवाच । देव किं वा नास्वादितम् । कषायमधुरः प्रकाममापीतो
 ऊवूफलरसः । खंडितानि दाडिमबीजानि । नलिनीदलहरिति

द्राक्षफलस्वादूनि च इलितानि स्वेच्छया प्राचीनामल्लकीफलानि
 किं वा प्रलपितेन बहुना ! सर्वमेव देवीभिः स्वयं करतलोपनी-
 यमानममृतायत इति । एवंवादिनो वचमाक्षिप्य नरपतिरब्रवीत्
 आस्तां तावत्सर्वमेवेदम् । अपनयतु नः कुतूहलम् । आवेक्ष्यत्
 भवान्कथं जात केन वा नाम कृतम् । का माता । कस्ते पिता
 कथं वेदानामागमः । कथं शास्त्राणां परिचयः । कुतः कलाः समा-
 सादिताः । किं जन्मांतरानुस्मरणमुत्तमप्रदानम् । अथवा विहंग-
 वेषधारी कश्चिच्छ्रोः निवससि । क वा पूर्वमुषितम् । कियद्भू-
 ष्यः । कथं पञ्जरबंधः । कथं चांडालहस्तगमनम् । इह न कश्च-
 मागमनमिति । वैशंपायनस्तु स्वयमुपजातकुतूहलेन सबहुमान-
 मवनिपतिना पृष्टो मुहूर्तमिव व्यात्वा सादरमब्रवीत् । देव महर्षि-
 कथा । यदि कौतुकमाकर्ष्यताम् ।

Kabambar.

IX

THE LAKE PAMPA.

सौमित्रे शोभते पंपा वैदूर्यविमलोद्का ।
 फुल्लपद्मोत्पलवती शोभिता विविधैर्द्रुमैः ॥ १ ॥
 सौमित्रे पश्य पंपायाः काननं शुभदर्शनम् ।
 यत्र राजन्ति शैला वा द्रुमाः सशिखरा इव ॥ २ ॥
 सुखानिलोयं सौमित्रे कालः प्रचुरमन्मथः ।
 गेधवान्सुरमिर्मसो जातपुष्पफलद्रुमः ॥ ३ ॥
 पश्य रूपाणि सौमित्रे वनानां पुष्पशालिनाम् ।
 सृजतां पुष्पवर्षाणि वर्यं तोयमुच्चामिव ॥ ४ ॥
 प्रस्तरेषु च रम्येषु विविधाः काननद्रुमाः ।
 वायुवेगश्चलिताः पुष्पैरवकिरन्ति गाम् ॥ ५ ॥
 पतितैः पतमानश्च पादपस्यैश्च मारुतः ।

द्वितीयावले

कुसुमैः पश्य सौमित्रे क्रोडतीव्र समन्ततः ॥ ६ ॥
 विक्षिपन्विविधा शास्त्रा नगानां कुसुमोत्कटाः ।
 मारुतश्चलितस्थानैः पट्पदैरनुगीयते ॥ ७ ॥
 गिरिप्रस्थेषु रम्येषु पुष्पवद्भिर्मनोरमैः ।
 संसक्तशिखराः शैला विराजन्तिमहाद्रुमैः ॥ ८ ॥
 सुपुष्पितास्तु पश्येतान्कणिकारान्समन्ततः ।
 हाटकप्रतिसंच्छन्नाश्रान्पीताम्वरानिष ॥ ९ ॥
 सन्तापयति सौमित्रे कूरुञ्जवनानिलः ।
 अमी मयूराः शोभन्ते प्रनृत्यन्तस्ततस्ततः ॥ १० ॥
 पश्य लक्ष्मण संनादं वने मदविवर्धनम् ।
 पुष्पिताग्रेषु ध्रुवेषु द्विजानामषकृजताम् ॥ ११ ॥
 विक्षिप्तां पवनेनैतामसौ तिलकमंजरीम् ।
 पट्पदः सहस्राभ्येति महोद्गतामिव प्रियाम् ॥ १२ ॥
 कामिनामयमन्यन्तमशोकः शोकवर्धनः ।
 स्तवकैः पवनोत्क्षिप्तैस्तर्जयश्रिव मां स्थितः ॥ १३ ॥
 अमी लक्ष्मण दृश्यन्ते न्यूताः कुसुमशालिनः ।
 विभ्रमोत्सुकमनसः साङ्गरागा नरा इव ॥ १४ ॥
 सौमित्रे पश्य पम्पायाश्चित्रासु वनराजिषु ।
 किन्नरा नरशार्दूल विचरन्ति इतस्ततः ॥ १५ ॥
 इमानि शुभगन्धीनि पश्य लक्ष्मण सर्वतः ।
 नलिनानि प्रकाशन्ते जले तरुणसूर्यवत् ॥ १६ ॥
 एषा प्रसन्नसलिला पद्मनीलोत्पलायुता ।
 हंसकारण्डवाकीर्णा पम्पा सौगन्धिकायुता ॥ १७ ॥
 जले तरुणसूर्यभिः पट्पदाहतकेसरैः ।
 पङ्कजैः शोभते पम्पा समन्तादभिसंवृता ॥ १८ ॥
 पवनाहतवेगाभिरुर्मिभिर्विमलेम्भासि ।
 पङ्कजीनि विराजन्ते ताड्यमानानि लक्ष्मण ॥ १९ ॥

X

THE RIGHTEOUS KING OF THE SIBIS

अथैकदा वासवश्चाग्निश्च उशीनरं नाम राजानं तत्परिक्षार्थमात्र
 म्मतुः । इन्द्रः श्येनो बभूवाश्च कपोतरूपं धारयामास । कपोतो
 यज्ञभूमिस्थितं राजानमासाद्य श्येनाच्छरणं याचमानस्तस्योरु-
 प्रदेशे निहित्ये । तदवलोक्य श्येन उवाच । सर्वे महोक्षितस्त्वां
 धर्मात्मानमाहुः । श्रुत्वा पीड्यमानस्य मे भक्षणमिदं घ्रात्रं
 कल्पितम् । तत्कस्मात्त्वं धर्मविरुद्धं कर्तुमिच्छसि । राजोवाच ।
 भो द्विज त्वत्संस्त्राणार्थं सन्त्रस्तरूपः कपोतो मामभ्यागतः ।
 शरणागताय न तस्मै मेयाभयं दत्तम् । श्येनः प्रत्युवाच । राजन्
 सर्वे जन्तव आहारेण विधर्षेते । भोजनमुत्सृज्य केनापि जीवितुं
 न शक्यम् । यदि भक्ष्याद्वियोजितोहं भिषता तर्हि मम प्राणा
 नियतं कार्यं त्यज्यन्ति । मयि च मृते पुत्रदारादयः सर्वे विनश्यन्ति ।
 एवं कपोतं इक्ष्मांणस्त्वं यद्वनं प्राणास्त्योञ्जयिष्यसि । तदत्र धर्मा-
 धर्मान्निर्णये गुह्यलागव्यं निश्चित्य यज्ञस्य तं कुरुष्व । तच्छ्रुत्वा राजा
 प्राह । विहगोत्तम धर्मसंयुक्तं खलु त्वं भाषसे । किन्तु शरणार्थि-
 परित्यागो न कदापि युक्तः । तद्वाहारोन्यथा कर्तुं शक्यते ।
 शिवीनामृदेस्मिन् राज्ये वराहं वा मृगं वा गां वा यत्किञ्चित्त्वं
 कामयसे तदगृहाण । किन्तु शरणार्थिनमिमं पक्षिणं मा जहि ।
 तत्प्रकर्ण्य श्येनः प्रोवाच । उशीनर श्येनः कपोतान्त्तान्येया
 स्थितिः सन्नातनी । अयं कपोतश्च मे दैवविहितो भक्ष्यः । तथापि
 यदि त्वमिममनुकंपसे तर्हि कपोततुलया भूतमात्मनो मांसमुत्कृत्य
 मर्त्यं देहि । तेनैव मे तुष्टिर्भवेत् । राजा सानन्दं प्राह । अनुग्रहमिमं
 मन्ये यन्मामभियाचसे तत्तव मनोरथं सम्पादयामि । इत्युक्त्वा
 राजा देहान्मांसमुत्कृत्य कपोतेन तुलयामास । किन्तु कपोतो
 मांसादत्यरिच्यतोति दृष्ट्वा पुनर्मांसमुत्कृत्य प्राददात् । तथापि
 कपोततुलया भूतं मांसं यदा नैषाविद्यत तदास्त्री स्वयमेव तुला-
 माकरोह । तदवलोक्य श्येन उवाच । भो धर्मज्ञ अहमिन्द्रोस्मि ।
 अयं कपोतश्च हन्यवाहनः । आर्षां त्वां जिह्वासमानौ यज्ञवाटमुपा-

गतौ । यत्ते गात्रेभ्यो मांसमुत्कृष्टं सैषा मास्वती कीर्तिर्लोकान-
भिन्नाविष्यति । इत्युक्त्वा त्रातुभौ दिवमाच्छ्रुतुः । दशीनरोपि
धर्मेण रोदसी आवृत्य वधुर्गैव विविष्टप्रमादगोह ।

Mahabharata

XI.

VISHNUSARMAN UNDERTAKING TO
INSTRUCT THE PRINCES.

अस्ति भागीरधीर्नरे पाटलीपुत्रनामधेयं नगरम् । तत्र सर्व-
स्वामिगुणोपेतः सुदर्शनो नाम नरपतिरासीत् । स सपतिरेकदा
केनापि पठ्यमानं श्लोकद्वयं श्रुत्वा ।

अनेकसंशयोच्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् ।

सर्वस्य लोचने शास्त्रं यस्य नास्त्यत्र एव सः ॥ १ ॥

यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता ।

एकैकमप्यनर्थाय किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ २ ॥

इत्याकर्ण्यत्तमः पुत्राणामनभिगतशास्त्राणां नित्यमुन्मार्गं
गामिनां शास्त्राननुष्ठानेनोद्विगमनाः स राजा चिन्तयामास ।

कोर्थः पुत्रेण जातेन यो न विद्वान् धार्मिकः ।

काणेन चक्षुषा किं वा चक्षुःपीडेन केवलम् ॥ ३ ॥

अजातमृतमूर्खाणां वरमाद्यो न चांतिमः ।

सकृद्दुःखकराद्याद्यावन्तिमस्तु पदे पदे ॥ ४ ॥

किं च ।

स जानो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ।

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ ५ ॥

अर्थागमो नित्यमरोगिता च ।

श्रियश्च भार्या प्रियवादिनी च ॥

वश्यश्च पुत्रोर्थकरी च विद्या

पह् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥ ६ ॥

१ मम पुत्रा गुणवन् क्रियताम्

कुसुममाला.

अवश्यं भाषिनो भाषा भवन्ति महतामपि ।
 नम्रत्वं नीलकण्ठस्य महाहिशयनं हरेः ॥ ७ ॥
 यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तदन्यथा ।
 इति चिन्ताविषयोयमगदः किं न पीयते ॥ ८ ॥
 इत्येतत्कार्याक्षमाणां केषांचिदालस्यवचनम् ।
 न दैवमपि संचिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः ।
 अनुद्योगेन नैलानि तिलेभ्यो नाप्नुमर्हति ॥ ९ ॥

च ।

उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपेति लक्ष्मी—
 दैवेन देयमिति कापुरुषा वदन्ति ।
 दैवं निहत्य कुरु पौरुषमात्मशक्त्या ।
 यस्ते कृते यदि न सिध्यति कोत्र दोषः ॥ १० ॥
 यथा शोकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 एवं पुष्टकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ११ ॥
 तथा च ।

पूर्वजन्मकृतं कर्म नदैवमिति कथ्यते ।
 तस्मान्पुरुषकारेण यत्नं कुर्यादतन्द्रितः ॥ १२ ॥
 यथा मृत्पिडितः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति ।
 एवमात्मकृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ १३ ॥
 काकनालीयवन्मार्तं दृष्ट्वापि निश्चिमग्रतः ।
 न स्वयं दैवमादत्ते पुरुषार्थमपेक्षते ॥ १४ ॥

एतच्छ्रितयित्वा स राजा पंडितसभां कारितवान्
 तदाच । भो भोः पंडिताः श्रूयताम् । अस्ति
 तन्यो मम पुत्राणां नित्यमुन्मार्गगामिनामनधि
 र्ता नीतिशास्त्रोपदेशेन पुनर्जन्म कारयितुं समर्थ
 काचः काचनसंसर्गाद्भूते मारकर्ता सुतिम् ।
 तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो यानि प्रवीणताम् ॥

च

होयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् ।

समैश्च समतानेति विंशिष्टेश्च विशिष्टताम् ॥ १६ ॥

अश्रान्तरे विष्णुशर्मणामा महापण्डितः सकलनीतिशास्त्र—

तत्त्वज्ञो बृहस्पतिरिवाब्रवीत् । देव महाकुलसंभूता एते रा-
पुत्राः । तन्मया नीतिं ब्राह्म्यितुं शक्यते । यतः

नाद्रव्ये निहितं काचित्क्रिया फलवती भवेत् ।

न व्यापारशक्तेनापि शुकक्पाटयने वक्तुः ॥ १७ ॥

अतोहं षण्मासाभ्यन्तरे तव पुत्रास्त्रीतिशास्त्राभिज्ञानं क-
रिष्यामि । राजा सविनये पुनरुवाच ।

कीदृशेऽपि सुमनःसंगावारोहति सतां शिरः ।

अदमापि याति देवर्षे महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥ १८ ॥

अन्यच्च । यथोद्द्यगिरेर्द्रव्ये संनिकर्षेण दीप्यते ।

तथा सत्सन्निधानेन हीनवर्णोऽपि दीप्यते ॥ १९ ॥

गुणा गुणक्षेपे गुणा भवन्ति ।

ते निर्गुणे प्राप्य भवन्ति दोषाः ।

आस्वाद्यतोया प्रभवन्ति नद्यः

समुद्रमासाद्य भवन्त्येयाः ॥ २० ॥

तदेतेषां त्रसत्पुत्राणां नीतिशास्त्रोपदेशाय भवेत्तः प्रमाणम् ।

स्युक्त्वा तस्य विष्णुशर्मणो बहुमानपुरःसरं पुत्रान्समर्पितवान् ।

Hitopadesa.

XII

तच्छ्रुत्वा राक्षसेन्द्रस्य वाक्यं वाक्यविशारदः ।

मृत्युवाच महातेजा मारीचो राक्षसेश्वरम् ॥ १ ॥

सुलभाः पुरुषा राजन्सर्ततं प्रियवादिनः ।

अप्रियस्यापि पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ २ ॥

न नूनं बुध्यसे रामं महार्वाग्यगुणोन्नतम् ।

अयुक्तचारश्चपलो महेंद्रवरुणोपम् ॥ ३ ॥

अपि स्वस्ति भवेत्तात सर्वेषामपि रक्षसाम् ।

कुसुममाला.

अपि रामो न संकुलः कुर्याल्लोकानराक्षसान् ॥ ४ ॥
 अपि ते जीवितांताय नोत्पन्ना जनकात्मजा ।
 अपि सीतानिमित्तं च न भवेद्व्यसर्गं महत् ॥ ५ ॥
 अपि त्वार्थार्थं प्राप्य कामवृत्तं निरंकुशम् ।
 न विनश्येत्पुरी लंका त्वया सह सखाक्षता ॥ ६ ॥
 त्वद्विधः कामवृत्तो हि दुःशीलः पापमन्त्रितः ।
 आप्तमानं स्वजनं राष्ट्रं स राजा हन्ति दुर्मतिः ॥ ७ ॥
 न च पित्रा परित्यक्तो नामर्यादः कथंचन ।
 न लुब्धो न च दुःशीलो न च क्षत्रियपांसनः ॥ ८ ॥
 न च धर्मगुणैर्हीनः कौसल्यानन्दवर्धनः ।
 न च तीक्ष्णो हि भूतानां सर्वभूतहिते रतः ॥ ९ ॥
 वञ्चिनं पितरं दृष्ट्वा कैकेय्या सत्यवादिनम् ।
 करिष्यामीति धर्मात् ततः प्रव्रजितो वनम् ॥ १० ॥
 कैकेय्याः प्रियकारार्थं पितुर्दशरथस्य च ।
 हिंसा राज्यं च भोगाश्च प्रविष्टो र्दण्डकायनम् ॥ ११ ॥
 रामो विग्रहवान्धर्मः साधुः सत्यपराक्रमः ।
 राजा सर्वस्य लोकस्य देवानामिव वासवः ॥ १२ ॥
 कथं नु तस्य वैदेहीं रक्षितां स्वेन तेजसा ।
 इच्छसे प्रसभं हर्तुं प्रणामिव चिवस्वतः ॥ १३ ॥
 शरास्त्रिवज्रनाशूष्यं चापस्त्रङ्गैश्च न रणे ।
 रामाग्निं सहसा दीप्तं न प्रवेष्टुं त्वमर्हसि ॥ १४ ॥
 अप्रतेयं हि तत्तेजो यस्य सा जनकात्मजा ।
 न त्वं समर्थस्तां हर्तुं रामचापाश्रयां वने ॥ १५ ॥
 तस्य वै नरसिंहस्य सिंहोरस्कस्य भामिनी ।
 प्राणेभ्योपि प्रियतरा भार्या नित्यमनुवता ॥ १६ ॥
 न सा धर्षयितुं शक्या मैथिल्योजस्विनः प्रिया ।
 दीप्तस्यैव हुताशस्य शिखा सीता सुमध्यमा ॥ १७ ॥
 किमुद्यमे व्यर्थमिमंकृत्वा ते राक्षसाधिप ।

दृष्टश्चेत्त्वं रणे तेन तदेतमुपजीवितम् ॥ १८ ॥
 आत्मनश्च बलं ज्ञात्वा राघवस्य च तत्त्वतः ।
 हितं हि तव मिथित्य क्षमां त्वं कर्तुमर्हसि ॥ १९ ॥
 अहं तु मत्प्रे तव न क्षमं रणे ।
 समागमं कोसलराजसूनुना ।
 इदं हि भूयः शृणु वाक्यमुत्तमं
 क्षमं च युक्तं च निशाचराधिप ॥ २ ॥

Ramayana,

KING BHOJA AND A LEARNED BRAHMANA

ततो मुञ्जे तपोवनं याते बुद्धिस्तगरं मुख्यामाश्रमं विधाय
 स्वराज्यं बुभुजे भोजराजसूयति । एवमतिक्रामति काले कदाचि-
 द्राज्ञा कीडतोयानं गच्छता कोपि धारानगरवासी चिप्रो लक्षितः ।
 स च राजानं वीक्ष्य नेत्रे निमील्यगच्छन् राजा पृष्ठः । द्विज त्वं
 मां दृष्ट्वा न स्वस्तीति जल्पसि । विशेषेण लोचने निमील्यसि ।
 तत्र को हेतुरिति । चिप्र आह । देव त्वं वैष्णवोसि । चिप्राणां नोय-
 द्रवं करिष्यसि । ततस्त्वत्तो न भीतिः । किंतु कस्मैचित् किमपि
 न प्रयच्छसि । तेन तव दक्षिण्यमपि नास्ति । अतस्ते किमाशयि-
 चला । किं च शतरेव कृपणमुखावलोकनात्पस्तोपि लाभहानिः
 स्यादिति लोकोक्त्या लोचने निमीलिते ।

अप्रगल्भस्य या विद्या कृपणस्य च यज्ञनम् ।
 यज्ञ बाहुबलं भीरोर्हर्षमेतत्तत्रयं भुवि ॥ १ ॥
 देव मत्पिता बृद्धः कार्त्तुं प्रति गच्छन् मया पृष्ठः ।
 तात मया किं कर्तव्यमिति । विशां चेत्यमभ्यधायि ।
 पातकानां सप्तस्तानां द्वे धरे तात पातके ।
 एकं दुःसीवधो राजा द्वितीयं च तदाश्रयः ॥ २ ॥

अद्रातुर्दक्षिर्णं न हि भवति । देव पुरा कर्णदधरीचिशिवि
विक्रमप्रमुखाः क्षितिपतयो यथा निजदानसमुद्भूतदिव्यनवगुणे
निवसन्ति महीमण्डले तथा किमपरे राजानः ।

देहे पतिनि का रक्षा यशो रक्ष्यमपातवत् ।

नरः पतितकायोपि यशःकायेन जीवति ॥ ३ ॥

राजापि तेन चाक्येन पीयूषपूरस्ताव इव परब्रह्मणि लीः
इव लोचनाभ्यां हृषीश्रुणि मुमोच । प्राह च द्विजम् ।

विप्रवर शुणु ।

मनीषिणः संति न ते हितैषिणो

हितैषिणः संति न ते मनीषिणः ।

सुदृच विद्वानपि दुर्लभो नृणां

ययौषधं स्यादु हितं च दुर्लभम् ॥ ४ ॥

इति विप्राय लक्ष्मं दत्त्वा किं ते नामेत्याह । विप्रः स्वनाम
भूमौ लिखति गोविन्द इति । राजा वाचयित्वा विप्र प्रत्यहं राज
भवनमागतव्यं न ते कश्चिद्विषयो विद्वांसः कवयश्च कौतुका
सभामानेत्या इति प्रत्युवाच ।

Bhojaprabandha.

XIV.

RATI'S LAMENTATION AFTER CUPID IS
BURNT BY SHIVA.

अथ मोहपरायणा सती विवशा कामवधूर्विबोधिता ।

विधिना प्रतिपादयिष्यता नववैधव्यमसह्यवेदनम् ॥ १ ॥

अवधानपरे चकार सा प्रलयान्तोष्मिषिते विलोचने ।

न विषेद् तयोरतृप्तयोः प्रियमत्यन्तविलुप्तदर्शनम् ॥ २ ॥

अयि जीवितनाथ जीवसीत्यभिधायेत्यित्यतया तथा पुरः
दृष्टो पुरुषाकृति क्षितौ हरकोपानलभस्म केवलम् ॥ ३ ॥

द्वितीयावालि.

अथ सा पुनरेव विह्वला वसुधालिङ्गनधूसरस्तनी ।
 विललाप विकीर्णमूर्धजा समदुःखामिषकुर्वती स्थलीम् ॥
 उपमानमसूद्विलासिनां करणं यत्तत्र कांतिमन्तया ।
 तदिदं गतमादृशीं दशां न विदीर्ये कठिनाः खलु स्त्रियः ॥
 क नु मां त्वद्भीनजीवितां विनिकीर्य क्षणमिजसौहृदः ।
 नलिनीं क्षतसेतुबन्धनो जलसघात इवासि विद्रुतः ॥ ६ ॥
 कृतवानसि विप्रियं न मे प्रतिकूलं न च ते मया कृतम् ।
 किमकारणमेव दर्शनं विलपत्य रतये न दीयते ॥ ७ ॥
 स्मरासि स्मर मेखलागुणेरुत गोत्रस्थलितेषु बन्धनम् ।
 च्युतकेसरदूषितेक्षणान्यवतंसोत्पलताडनानि वा ॥ ८ ॥
 हृदये धससीति मत्प्रियं यदधोचस्तद्विभि कैतवम् ।
 उपचारपदं न चेदिदं त्वमनंगः कथमभ्यता रतिः ॥ ९ ॥
 परलोकावप्रधासिनः प्रतिपत्स्ये पदवीमहं तव ।
 विधिना जम एष धञ्चितस्त्वध्वनिं खलु देहिनां सुखम् ।
 रजनीति रावगुण्डिते पुरमार्गे वनशब्द वेङ्कवाः ।
 वसति प्रियाकारिनां प्रियास्त्वहते प्रापायतुं क ईश्वरः ॥
 मयनान्यरुणानि घूर्णयन् ध्वनानि सल्लस्यन्पदे पदे ।
 अलाति त्वयि वारुणीमदः प्रमदानामधुना विडम्बना ॥ १२ ॥
 अवगम्य कधीकृतं वपुः प्रियबंधोत्तम निष्फलोदयः ।
 बहुलेपि गते निशाकरस्तनुतां दुःखमनंग मोक्षयति ॥ १३ ॥
 हरितारुणचारुबन्धनः कलपुंस्कोकिलशब्दसुचितः ।
 वद संप्रति कस्य बाणतां नवचूतप्रसथो गमिष्यति ॥ १४ ॥
 अलिपंक्तिरनेकशस्त्रया गुणकृत्ये धनुषो नियोजिता ।
 विरुतैः करुणस्वनैरियं गुरुशोकामनुरोदितं च माम् ॥ १५ ॥
 प्रतिपद्य मनोहरं वपुः पुनरप्यादिश तावदुत्थितः ।
 रतिदूतिपदेषु कोकिलां मधुरालापनिसर्गपंडिताम् ॥ १६ ॥
 शिरसा प्रणिपत्य याचितान्युपगूढानि सवेपथूनि च
 सुरतानि च तानि ते रहस्सर संस्मृत्य न शांतिरस्ति मे ॥

रञ्जितं रतिचण्डितं त्वया स्वयमंगेषु मन्दमार्तवम् ।
 प्रियते कुसुमप्रसाधनं तव तच्छास्त्रधनुः दृश्यते ॥ १८ ॥
 विवृषीरसि यस्य दाल्भ्यरसप्रसूते पङ्क्तिरसि स्मृतः ।
 तमिदं कुरु दक्षिणेतरे चरणं निमित्तरामनेह मे ॥ १९ ॥
 अहमेव पतंगवर्त्मना पुनरकाशयिष्यामि भवामि ते ।
 चतुरः सुरकाभिनीजने प्रिय यावच्च विलोभ्यसे दिवि ॥ २० ॥
 मदनेन विनाकृता रतिः क्षणमात्रं फलं प्राप्नोतेति मे ।
 वचनीयमिदं व्यवस्थितं रमणं त्वामनुयामि यद्यापि ॥ २१ ॥
 क्रियतां कथमन्यमन्दनं परलोकांतरितस्य ते प्रिया ।
 सम्मेषं गतोऽस्यतर्कितां गतिमंगेन च व्रीधितेन च ॥ २२ ॥
 कञ्जुतां मयतः स्मरामि ते शरमुत्सर्गानिषण्णधन्वनः ॥
 मधुना सह सस्मितां कथां नवनोपांतशैलौकितं च यत् ॥ २३ ॥
 कं नु ते हृदयंगमः सखा कुसुमायोजितशार्मुको मधुः ।
 न खलुमरुषा पिनाकिना गमितः सोऽपि सुहृदतां गतिम् ॥ २४ ॥
 अथ तैः परिदेविताक्षरैर्हृदये दिग्भरैरीरवाहतः ।
 द्रुतमभ्युपपन्नभातुरां मधुरात्मानमदर्शयत्पुनः ॥ २५ ॥
 तमवेक्ष्य खेदं सा भृशं स्तनसंवाप्यमुरां जयाम च ।
 स्वजनस्य हि दुःस्वप्नप्रतो विद्वत्तद्वारमिवोपजायते ॥ २६ ॥
 इति चैनमुवाच दुःखिता सुहृदः पश्य वत्सल किं स्थितम् ।
 तद्वितं कणशो विकीर्यते पवनैर्भसा कणोत्कर्षुरयम् ॥ २७ ॥
 आयं संप्रति देहि दर्शनं स्मर पर्युत्सुक एव माधवः ।
 दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुहृज्जने ॥ २८ ॥
 अमुना ननु पार्श्ववर्तिना जगदाज्ञां तसुरासुरं तव ।
 निस्तंतुगुणस्य कारितं धनुषः पेलवपुष्पपत्रिणः ॥ २९ ॥
 गत एव न ते निवर्तते स सखा श्रेय इवानिलाहतः ।
 अहमस्य दशेव पश्य मामविषह्यव्यसनेन धूमितम् ॥ ३० ॥
 विधिना कृतमर्धवेदासं ननु मां कामवधे विमुञ्चता ।
 अनपाविनि संश्रयदुमे गजभक्षे यतनाय बल्लरी ॥ ३१ ॥

तदिदं क्रियतामनेतरं यद्यथा बन्धुजनप्रयोजनम् ।
 विधुरां ज्वलनातिसर्जनाद्बु मां प्रारथ प्रवृत्तेकर ॥ ३२ ॥
 शशिना सह याति कौमुदी सह मेघेन ताड्येच्छीयते ।
 प्रमदाः प्रतिवर्षया इति प्रतिपद्ये हि विवैतनैरपि । ३३ ॥
 अमुनैव कथायितस्तनो नृणां प्रियगात्रमस्मना ।
 ववपल्लवसंस्तरे यथा रवयिष्यामि तनुं विभावसौ । ३४ ॥
 कुसुमास्तरणे सहायतां यदुशः सौम्य मन्त्रल्यनावयोः ।
 कुरु संप्रति तावदाद्यु मे प्रणिदातांजलिवाचितधितार ॥ ३५ ॥
 तदनु ज्वलनं मदपितं मरयेदक्षिणवात्रवीजैः ।
 विदितं खलु ते यथा स्मरः क्षणमप्युत्सहते न नां विना ॥ ३६ ॥
 इति चापि विधाय दीयतां सलिलस्वांजलिलेक एव मौ ।
 अधिभज्य परत्र तं मया सहितः पादरति ते स वांग्रव ॥ ३७ ॥
 परलीकविधौ च नाश्वर स्मरमुद्दिश्य विजोलपल्लवाः ।
 निवपेः सहकारमंजरी प्रियचूषप्रसवे दि ते सखा ॥ ३८ ॥

XV.

THE EVILS OF POVERTY.

शीलं शौचं क्षांतिर्दीक्षयं कुले जन्म सर्वाणीमानि वित्तविही-
 नस्य पुरुषस्य न विराजन्ते । यदा पुरुषो वित्तविहीनो भवति तदा
 मानो वा वर्णो वा विद्वान् वा विभ्रमो वा सर्वं प्रणश्यति । बुद्धि-
 मतामपि बुद्धिर्वसंतवाताहता शिशिरधोरिव मातोद्वसे कुट्टेन-
 भरोचितया लयं याति । शुष्कं सर इव रौद्रं स्पर्शानमिव स्थं
 भवति । वित्तविहीना लघवो भवा- पुरो निवसंतोपि पयसि जात-
 विनशाः पयसां बुद्बुदा इव न विभाव्यन्ते । सुकुलं कुशलं सुजनं
 च विहाय कुलकुशलशीलविकलोपि कल्पतरुविवाह्ये नरे जननि-
 वहा नित्यं रज्यन्ति । पूर्वसुकुत्रमिह विकलं खलु । कुलसमुद्रमृता
 विद्यार्जतोपि यस्य यदा विश्वः स्यात्तस्य तदा दासतां याति ।

कुसुममाला

गर्जतमपि पयसां पतिमयं लघुरिति लोको न
यत्परिपूर्णा नरा इव कुर्वीति तत्सर्वमलज्जाकरं ग

Panchats

XVI.

MISCELLANEOUS VERSES, PAI

सद्भिः संबोध्यमानोपि दुरात्मा पापबोध्यः
घृष्यमाण इवांगारो निर्मलत्वं न गच्छति ॥ १ ॥
वरं पर्वतदुर्गेषु भ्रातं धनचरैः सह ।
न सूर्यजनसंसर्गः सुरेन्द्रभवनेष्वपि ॥ २ ॥
कलहांतानि हर्म्योणि कुवाक्यांतं च सौहृदम् ।
कुराजांतानि राष्ट्राणि कुकर्मांतं यशो नृणाम् ॥
पूज्यते यदपूज्योपि यद्गम्योपि गम्यते ।
वन्द्यते यदवन्द्योपि स प्रभाषो धनस्य च ॥ ४ ॥
गतवयसामपि पुंसां येषामर्थो भवति ते तद्व्याः
अर्थेन तु ये हीना वृद्धास्ते योषणोः स्त्रियः ॥ ५ ॥
अत्रकटीकृतशक्तिः शक्तोपि जनस्तिरस्त्रिकया लभः
निवसत्तंतर्दाक्षिणं लब्धो बन्धिर्न तु ज्वलितः ॥
उद्गीरितोर्धः पशुनापि गृह्यते
हयाश्च नागाश्च बह्वेति चोदिताः ।
अनुक्तमप्युहति पण्डितो जनः
परंगितज्ञानकला हि बुद्धयः ॥ ७ ॥
अरैः संधार्यते नाभिर्नाभौ चाराः प्रस्तेष्ठिताः ।
स्वामिसेवकयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ८ ॥
शक्तिवेकल्यनम्रस्य निःसारत्वाद्बुधयितः ।
जन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गतिः ॥ ९ ॥
प्रारभ्यते न स्रज्जु विघ्नभयेन नीचेः
प्रारभ्य विघ्नावेहता विघ्नाने मर्यादाः ।

द्वितीयावाल

विघ्नैः पुनः पुनरपि प्रतिहन्यमानाः

प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजति ॥ १० ॥

नक्षेत्रमत्तस्य भूपस्य कुंजरस्य च गच्छतः ।

उन्मागं वाच्यतां याति महामात्राः समीपगाः ॥ ११ ॥

पूर्वं वयसि यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः ।

धातुषु क्षीयमाणेषु शमः कस्य न जायते ॥ १२ ॥

स्तोकेनोपतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् ।

जदोसुसदृशी चेशा तुलायुष्टेः खलस्य च ॥ १३ ॥

नृणानि नोन्मूलयति प्रमज्जनो

मृदूनि नीचैः प्रणतानि सर्वतः ।

स्वभावं एवोन्नतचेतसामयं

महामहत्स्वेव करोति विक्रमम् ॥ १४ ॥

नरपतिहितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके

जनपदहितकर्ता न्यउच्यते पार्थिवेन्द्रः ।

इति महति विरोधे वर्तमाने समाने

नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ १५ ॥

स्वभावं नोपदेशेन शक्यते कर्तुमन्यथा ।

सुतसमपि पानीयं पुनर्गच्छति शीतताम् ॥ १६ ॥

साम्नेन यत्र सिद्धिर्न तत्र दंडो बुधेन विनियोज्यः ।

पित्तं यदि शर्करया शाम्यति कोर्यः पटोलेन ॥ १७ ॥

अप्यात्मनो विनाशं गणयति न खलुः परव्यसन्ननिष्ठ

प्रायो मस्तकनाशे समरमुखे नृत्यति कबंधः ॥ १८ ॥

संतप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न जायते

मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।

स्वात्मा सागरशुक्तिनध्यपातितं सन्मोर्त्तिकं जायते

प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संवास्ततो जायते ॥ १९ ॥

अपि संपूर्णनायुक्तेः कर्तव्याः सुहृदो बुधेः ।

नदीशः परिपूर्णोपि चंद्रोदयमपेक्षते ॥ २० ॥

रुसममाला

सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत्नाणाम् प्रियान् पाणिने-
 र्मीमांसाकृतमुन्ममाथ सहसा हस्ती मुनिं जैमिनिम् ।
 छंदोशाननिधिं जयान मकरो वेलातटे पिंगल-
 मज्ञानावृतचेतसामतिरुषां कोर्यस्तिरश्वां गुणैः ॥ २१ ॥
 उपाजितानामर्थानां त्वाम एव हि रक्षणम् ।
 तडागोदरसंस्थानां परीत्याह इवाभसाम् ॥ २२ ॥
 प्राप्ते भवे परित्वाणं प्रतिविश्रममाजनम् ।
 केन रत्नमिदं सृष्टं भिन्नमित्यक्षरद्वयम् ॥ २३ ॥
 बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति निदर्शनम्
 प्रतिबाने न हि धनः कदाचिदुपसर्पति ॥ २४ ॥
 यिसा हीनबलो विमोक्षं न भूतिकामो मनसापि
 व्यसे वेतंसंवृत्तिरत्र स्यन्तः प्रणाशो हि परमवृत्तेः

XVII.

MISCELLANEOUS VERSES, PART II.

लोभाविशे नरो वित्तं वीक्षते न स आपदम् ।
 दुग्धं पश्यति मार्जरो यतो न लकुटाहितम् ॥ २६ ॥
 गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता देताश्च नाशे गता-
 श्चक्षुर्भ्राम्यानि मयमेव हन्ते वचनं च लालायते ।
 वाक्यं नेव करोति बांधवजनः पत्नी न शुश्रूषते ।
 हा कर्षं जरयामिमेतपुंसः पुत्रैरेवशयते ॥ २७ ॥
 जीर्यन्ति जीर्यतः केजा देता जीर्यन्ति जीर्यतः ।
 चक्षुःश्रोत्रे च जीर्यन्ते तृणौका तरुणायते ॥ २८ ॥
 इच्छन्ति शर्मा सहस्रं सहस्री लक्षमीहते ।
 लक्षाधिपत्नया राज्यं राज्यस्यः स्वर्गमीहते ॥ २९ ॥
 लभेत सिकतासु नैलमपि यन्ननः पीडयन्
 पिबेच्च मृगतृणिकासु सलिलं पिपासार्दितः ।
 कदाचित्पि पर्यट्याशाविषाणमात्मादये-

अ तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ३० ॥

पीयूषमिव संतोषं पिबतां निर्धृतिः परा ।

दुःखं निरंतरं पुंसामसंतोषवतां सदा ॥ ३१ ॥

यश्चेतनोपि पादैः स्पृष्टः प्रव्यलति सविदुरिनां न ।

तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं कथं सहते ॥ ३२ ॥

सिंहः शिशुरपि निपनति मद्मलिनकपोलभित्तिषु न

प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु धयस्तेजसो हेतुः ॥ ३३ ॥

एते स-पुरुषाः परार्थघटकाः स्वार्थान् परित्यज्य ये

सामान्यास्तु परार्थमुद्यमभूतः स्वार्थाविरोधेन ये ।

तेमी मानवराक्षसाः परहितं स्वार्थाय विघ्नंति ये

ये तु ज्ञेयंति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे ॥ ३४ ॥

एक एव लणो नानी विरं जीवतु जालकः ।

त्रिषते वा पिपासायां यासते वा पुरंदरम् ॥ ३५ ॥

पिबन्ति मधु पत्रेषु भृंगाः केसरभूतराः ।

हंसाः दौवालयमग्नंति धिग्देवमसर्मजसम् ॥ ३६ ॥

उद्यमः साहसं धैर्यं बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः ।

षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देव सहायकः ॥ ३७ ॥

शरदि न वर्षति गर्जति वर्षति वर्षासु नि-स्वक्तो मेघः ।

नीचो वदति न कुर्वते वदति न साधुः करोत्येव ॥ ३८ ॥

अञ्जलिस्थाने पुष्पाणि वासयन्ति करद्वयम् ।

अहो सुमनसां प्रीतिर्धामदक्षिणयोः समा ॥ ३९ ॥

किमत्र चित्रं यत्संतः परानुग्रहतत्पराः ।

न हि स्वदेहशोत्पायं जायते ज्वरनेत्रेभ्यः ॥ ४० ॥

१ नम्रास्तरवः फलागमैर्नयान्पुमिभूरि विलीबनो घनाः ।

तःसत्पुरुष-समृद्धिभिःस्वभावं एवैव परोपकारिणाम् ॥ ४१ ॥

जाड्यं श्रियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं

मनोज्ञंति दिशति पापमपाकरोति ।

चेतः प्रसादयति दिक्षु तनोति कीर्तिं
 सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ ४२ ॥
 शक्यो धारयितुं जलेन हुतमुक्त दृष्टेन सूर्यातपो
 नार्गेष्ट्रो निशिताकुशेन समदो वंशेन गोगर्दभौ ।
 व्याधिर्मेवजसंग्रहैश्च विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विषं
 सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य नास्त्यौषधम् ॥
 यथा चित्ते तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः ।
 चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ ४४ ॥
 विद्या विवादाय धनं प्रदाय शक्तिः परेषां परिपीडिताम्
 खलस्य साधोर्विपरीतमेतद् ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय
 खलः करोति दुर्वृत्तं तद्धि फलति साधुषु ।
 दूशाननोद्वहस्त्रिंशं बन्धनं च पयोदध्रेः ॥ ४६ ॥
 यत्रि संति गुणाः पुंसां विषसंत्येव केवलम् ।
 न हि कस्त्वरिकामोदः शपथेनानुभाष्यते ॥ ४७ ॥
 मातेव रक्षति पितेव हिते नियुक्ते
 कांतेव चापि रमयत्यर्पनाय खेदम् ।
 लक्ष्मीं तनोति वितनोति च दिक्षु कीर्तिं
 किं किं न साधयति कल्पलेतव विद्या ॥ ४८ ॥
 आश्रयवशेन सततं गुह्यता लघुता च जायते पुंसाम् ।
 विध्यै विध्यसमानाः करिणो बत दर्पणे लघवः ॥ ४९ ॥
 अनुसरति करिकपोलं भ्रमरः श्रवणेन ताड्यमानोपि ।
 गणयति न तिरस्कारं दानांधाबिलोच्चनो नीचः ॥ ५० ॥
 पद्माकरं दिनकरे विकचीकरोति
 चंद्रो विकासयाति कैरवचक्रवाकम् ।
 नाभ्यर्थितो जलधरोऽपि जलं ददाति
 संतः स्वयं परहितेषु कृताभियोगाः ॥ ५१ ॥

वसितिम् appears to be object of. प्रविवेक in verse 8 below, the construction is peculiar. भोगवती name of the city of the snakes in the lower world. सुन्दरा very charming or lovely. पञ्चशीर्षा having five heads. दुष्कृति stealing i. e. captivating, fascinating, लज्जामृत became fixed or rivetted. इदं-रमि, दुष्टया मनसा in her mind. भास्व O, descendant of Bharata; the tale is told to दुर्धिति by वृद्धस्व, सावित्री a handsome or noble woman. देवगणं लिंगानि the peculiar marks or characteristic features of gods. भूमौ तिष्ठतामेकस्यापि even in one of these that are sitting on the ground. राजम् प्रति देवानां submission to the gods. (देवान् प्रति राजगमनम्) प्राप्तकाल as a thing fit for the occasion. यथा by virtue of which, on account of which. (हेतुः). वसित्वं प्रविशन्तु point out to me as my husband (as that I may choose as my husband). नाभिक्वामि scilicet इम् am not faithless towards him. कुर्वन्तु assume, show. यथोक्त &c. (the gods showed their persons) their characteristic marks as was desired (by her).

✕ XII.

हविर्द्वयजोहीनान्-व्यतिष्ठन्नाथ हे :जोहीनात् तान् wearing fresh (unfaded) garlands and having no dust तिष्ठन्नाथ पृष्ठतः किंति sitting without touching the ground. छायाद्विहीनः accompanied by, or having shadow (which the gods have not). = वृजम् threw, placed, put. वर-पित्री an excellent woman. एतत्ते वचने स्तम् devoted (obedient) to your words (त्वदाह्वान-विश्रम्) वसित्वान्ति will remain. त्वयि भविष्यन्ति will be (devoted) to you. प्रत्यक्षम् दर्शनं यज्ञे.

his presence in person at sacrifices. आत्मन्वे &c. his presence (being) at the place where Naishadha might desire it. अर्षाभावम् presence of water. लोअनात्म-
प्रमान् worlds as bright as himself. आत्मन् इव प्रभा येनो तान्.
अमरसम् food and drink; nutriment. स्थिति steady
adherence or devotion to. मिथुन a couple, two each.
यथागतं as they came. उच्यते an irregular आर्ष form for उपस्था.
बलवृद्धः the destroyer of the demons बल and वृद्ध, viz.
Indra, अ हवदक्षिणेः (sacrifices) at which ample gifts
were given away. यजमान offering sacrifice.

XIII.

अवहितचेतसा with an attentive mind, attentively,
हारितेन name of an ascetic, लज्जकान् &c. it may be (नाम)
that I have no knowledge of the birth of Chandra-
pida, true it is that &c. पुनः but दुःखं स्थापयामि keep
(myself) in misery. दिशरनिवृत्तः gone out for sport or
roaming. उत्तरं कुकुम्भं गृहीत्वाग्रम् proceeded (started) in
the northern direction. अवाशीर्वैत इव as it were gave
way or dropped नाश्विमेन adj. of श्वसेन, causing a
movement of the organs, i. e. excessively deep and
heavy. तदवस्थाः—ता अवस्था यस्या being in that state. अनु-
क्षुब्धं dropped, threw down. अघातजनपुष्पम् easily produced
or brought on by the fatigues of the journey. उच्य-
प्रबोधः being roused from sleep, being awake.
अनुत्पन्नोचनीयैः from which it was impossible to be free.
कृष्ण dark (in colour as well as in deeds); so are the
two adjectives to be interpreted. निष्प्रत्यास hope-
less (of escape). किं मया etc. what (do you get) by

making me experience (अनुभवितेन) the pain of captivity? अथयदि. भद्रमुखः of an auspicious look or appearance. अकारक्ष्यपक्षमे unable to brook delay, impatient of the lapse of time, भवानपि etc. you too possess the attributes of a sentient being *i. e.* you are a living being. मातृगणशतिव्याघ्रान् inhabited by Chandalas कृतावस्थानः (कृतमवस्थानम् कर्तव्येन), प्रथमे वयसि in the prime of youth. तस्यास्तु कथितः you were told to her, information about you was given to her. शब्दे मोक्षे etc. she is at liberty (has full power) to imprison or release you. शुष्कशनिना by dry (*i. e.* unattended with rain water) thunderbolt or lightning. संविमपि pained, distressed. संवृणुष्व of. little merit, unfortunate. श्रीं चोत्तरा-
 श्वचित (the lotus-like feet) worshipped by the crests on the head. श्रिया जसेन being born of Shri the goddess of wealth. भूत्वा having become (having had the good fortune to be born in heaven). मया प्रवेष्टव्यम् I must enter, so स्वातन्त्र्ये &c. जन्मलक्षणं birth, being born. प्रथमगर्भे एव just in the first conception (when you were first conceived by Shri). मान - the parrot is addressing his mother. अशरणजनशरण-
 चरणशङ्कले whose lotus-like feet are the refuse of help-
 less (forlorn) persons अतिगहनभोवणात् very deep and
 dreadful. कुलतन्तुमेकम् the only fibre or thread of
 the family, the descendant of the family.

XIV.

कृयाशमिनिवेशिनः of one whose intentions are good or auspicious, of a well-meaning person. धृतिविश्व-

मायतिम्बे must have come to or reached your ears
 यथा that कृत्वाऽनि tribes मन्त्रः कर्मचरेः of the good, born
 from lotus or of the lotus born god-viv. Brah-
 man. अमृतं मन्त्रमात्रं from nectar being churned,
 referring to the churning of the ocean by the
 gods and demons to get nectar. अतिभूताः of very
 numerous ones. एतान्येव the-६ put together. दत्ता-
 दत्तित्व the two daughters of दक्ष, Muni and Arista.
 अधिको गुणैः superior in qualities or virtues. आकाश-
 Indra. द्युष्टिः increased in night, व. श्री. द्युष्टिः
 प्रभावः यस्य. भारः उत्तरेण to the north of the region called
 भारवर्षः, वर्षः a division. वर्षवर्तः a mountain range sup-
 posed to separate the various Varshas or divisions
 of the globe from each other:—they are दिग्दत्त,
 हेमकूट etc. etc., तस्मै...तानि protected by his arms (two)
 उपरित placed, established. दुर्गद्वारः of Tumburu
 and others अतिमित्रः of him who had a count-
 less host of Gandharvas of his retinue. किञ्च पतितः
 dropped down along with the multitude of the
 rays (of the moon). सखि-सखि-सखि with all the
 loveliness of the multitude of the phases of the
 moon. त्रिभुवनरामा charming to the eyes of the three
 worlds. दिग्गजवर्णा whose complexion was as bright
 as the rays of the moon. प्रणयिनीमकरोन् married or
 took or wife. सखि-सखि produced by (her) union
 with a person worthy of herself. वि तद्वत्तु (व. वि-
 तानि + क्षणानि यस्यः) void of any merit or good quality.
 भण्ड- भाण्ड the receptacle of thousands of miseries.

समितिम् appears to be object of. प्रविशेत् in verse १८ below, the construction is peculiar. भोगवती name of the city of the snakes in the lower world. सुरक्षण. very charming or lovely. पंचशीर्षा having five heads. सुपणति stealing i. e. captivating, fascinating. सक्ताभूत् became fixed or rivetted. इदं मे. बुद्ध्या मनसा in her mind. भरत O, descendant of Bharata; the tale is told to युधिष्ठिर by युद्धदत्त. भामिनी a handsome or noble woman. देवानां लिंगानि the peculiar marks or characteristic features of gods. भूमौ तिष्ठन्निषेधस्यापि even in one of these that are sitting on the ground. शरणम् प्रति देवानां submission to the gods. (देवान् प्रति शरणमगमम्) प्राप्तकाल as a thing fit for the occasion. यथा by virtue of which, on account of which. (यत्). एतत्त्वं प्रदिशन्तु point out to me as my husband (as that I may choose as my husband). नभिसामि scilicet am not faithless towards him. कुर्वन्तु assume, show. श्लोक &c. (the gods showed their persons) their characteristic marks as was desired (by her). *

XII.

हृषितलवक्रलोदीनान् हृषितलवक्रास्ते स्मोदीनाश्च दान् wearing fresh (unfaded) garlands and having no dust स्थितान् नृपृषदाः क्षितिं sitting without touching the ground. छायाद्वितीयः accompanied by, or having shadow (which the gods have not). अस्तुजम् threw, placed, put. उत्कृष्टिनी an excellent woman. एतदे वचनं स्मृत् devoted (obedient) to your words (स्ववाक्यानुवर्तिम्) अविध्यन्ति will remain. त्वयि न विध्यामि will be (devoted) to you. प्रत्यक्षम् दर्शनम् अङ्गे

his presence in person at sacrifices. आत्मभवे &c. his presence (being) at the place where Naishadha might desire it. अदोभाक् presence of water. लोकागन्ध-प्रमान worlds as bright as himself. आत्मन इव प्रभा येषां तान् अन्नसम् food and drink, nutriment. स्थिति steady adherence or devotion to. मिथुन a couple, two each. वयसं as they came. उग्र an irregular आर्ष form for इन्द्रि. बलवृद्ध the destroyer of the demons बल and वृत्, viz Indra. आसुरक्षिणैः (sacrifices) at which ample gifts were given away. यजमान offering sacrifice.

XIII.

अवहितचेतसा with an attentive mind, attentively, हारितेन name of an ascetic, तन्मनः &c. it may be (नान) that I have no knowledge of the birth of Chandrapida, true it is that &c. पुनः but दुःखं स्थापयामि keep (myself) in misery. विद्यानिर्गतः gone out for sport or roaming. उत्तमं कुटुम्बं गृहीतमागम् proceeded (started) in the northern direction. अवासीर्य इव as it were gave way or dropped नाडिभ्योऽन्तः adj. of आसेन, causing a movement of the organs, i. e. excessively deep and heavy. तदवस्थः—सा अवस्था यस्य being in that state. अमुक्त dropped, threw down. अत्राश्रमपुरुषो easily produced or brought on by the fatigues of the journey. लब्ध-प्रबोधः being roused from sleep, being awake. अमुक्तोचनीयैः from which it was impossible to be free. कृष्ण dark (in colour as well as in deeds); so are the two adjectives to be interpreted. निरुत्थान hopeless (of escape), किं यथा etc. what (do you get) by

making me experience (अनुभवितेन) the pain of captivity? अथ=यदि, भद्रमुखः of an auspicious look or appearance. अकारक्षेपक्षमे unable to brook delay, impatient of the lapse of time. अथापि etc. you too possess the attributes of a sentient being i. e. you are a living being. मारुह्यः शिष्टाश्रमं inhabited by Chandalas, कृतवस्थानः (कृतवक्त्रस्थानम् इति चेत्येव), प्रवसे वयसि in the prime of youth. तस्यास्त्वं कथितः you were told to her, information about you was given to her. वन्धे मोक्षे etc. she is at liberty (has full power) to imprison or release you. शुष्कशशिना by dry (i. e. unattended with rain water) thunderbolt or lightning. वधिन्न pained, distressed. नन्दुर्भवः cl. little merit, unfortunate. शि.शोकरा श्रवणित (the lotus-like feet) worshipped by the crests on the head. शिवा जज्ञेन being born of Shri the goddess of wealth. शृत्वा having become (having had the good fortune to be born in heaven). मया प्रवेष्टव्यम् I must enter, so स्वात्म्य &c. जन्मदान birth; being born. प्रथमम् एव just in the first conception (when you were first conceived by Shri). मातः- the parrot is addressing his mother. अमृतमनसा चरणशङ्कुजे whose lotus-like feet are the refuse of helpless (forlorn) persons अतिगह्वरभोषणाद् very deep and dreadful. कुलतन्तुमेव the only fibre or thread of the family, the descendant of the family.

XIV.

क याणमिनिवेदिनः of one whose intentions are good or auspicious of a well meaning person शुचिनिषय

मापति-मेव must have come to or reached your ears.
 वंशः that कुशानि tribes कन्यः कन्यः ने: of the good, born
 from lotus or of the lotus born god-viv. Brah-
 man. अमृतात् मधुनानात् from nectar being churned,
 referring to the churning of the ocean by the
 gods and demons to get nectar. अतिभूतानां of very
 numerous ones. एतान्येव these put together. दक्ष-
 जद्वितय the two daughters of दक्ष, Muni and Arista-
 अधिको गुणैः superior in qualities or virtues. आसन्न-
 Indra. उच्यतेप्रभाव increased in might, व. जी. उपबृंहित-
 प्रभावः वस्य. मारः उत्तर to the north of the region called
 भारतवर्ष, वर्ष a division. वर्षवर्तः a mountain range sup-
 posed to separate the various Varshas or divisions
 of the globe from each other—they are हिमवतः,
 हमकूट etc. etc., तान्...तानि protected by his arms (two)
 उपस्थित, placed, established. तुम्बुरुभूतानां of Tumburu
 and others अ-मितपरिवारः of him who had a count-
 less host of Gandharvas of his retinue. क्षिप्य मलिनैः
 dropped down along with the multitude of the
 rays (of the moon). रजनिस्त्र-लाव येन with all the
 loveliness of the multitude of the phases of the
 moon. त्रिमुखाय charming to the eyes of the three
 worlds. हिमकरवर्णः whose complexion was as bright
 as the rays of the moon. प्रणयिनीभक्त्योन् married or
 took or wife. सदस-अनिता produced by (her) union
 with a person worthy of herself. वि-तद्वक्षणा (व. विम-
 तानि वक्षणाणि वस्यः) void of any merit or good quality.
 अनेव-आजम् the receptacle of thousands of miseries.

XV.

हेतुम् *n.* a holy place. विद्याभिमानवान् proud of his learning. वादाय for a dispute on any subject. दूराभ्य-
धुसरे soiled by a long journey. दंष्ट्रकुण्डिकादत्त (व. दद-
कुण्डिके हस्तयोः यस्य) carrying a staff and water-pot.
विद्याक्षेत्रात् from a seat of learning. पाटलीपुत्रकः an in-
habitant of पाटलीपुत्र (Patna). आक्षिप्य having cen-
sured or reviled. वादिपुङ्क्तयोः of one whose desire is
to conquer others in a dispute and of him who
is desirous of salvation. दंत he who has tamed
his passions. समुद्राः an axe in the shape of tran-
quility. यथागतं as he came (back).

XVI. ✕

सुबुद्ध untied, joined. वाचस्पतिरत्तये for the right
understanding of the meaning of words. इ etc.
the sense is: my limited talents are not competent
to describe the race descended from the sun. तिस्रोर्बुः-
वर्तितुमिच्छुः प्राशुल्यमेतरेण सम्ये कष्टे in the case of a fruit
i. e. to get at a fruit. (अप्यत्र) corrects or modifies the
former statement; construe thus: पूर्ववर्तिनिः (by former
sages such as Valmiki) कृत्वागदारे to which a passage
for my words has been made. अस्मिन् वैशे वज्रसुत्कार्णे
मणौ सुदृग् इव गतिरस्ति there is access for me, that is,
I shall be able to describe the solar race avai-
ling myself of the writings of Valmiki (etc.). सोऽहम्
that I, therefore. आजन्म etc. in the first *adj.* आ
means from, since, and in the next three, as
far as, up to. आकलोद्दरकर्मणं etc. who were perse

vering, who were lords of the earth as far as the ocean (were sovereign monarchs) and the course of whose chariots was as far as the heavens / who could go up to heaven in chariots.) यथाऽथाव्यवधानं &c. यथा, in all the four adjectives, means according to, adequately to. यथाऽव्यवधानं who were awake (vigilant) according to the time. ह्युक्तमित्यर्थः possessed of scanty power of description (having little command over language). अपेक्षितं to do this rash act. तं ह्युक्तमित्यर्थः, तदुक्तमित्यर्थः who are the cause that enables persons to distinguish between what is good and what is evil. अपि वा or.

IX XVII.

वितृणां to the Manes or spirits of deceased ancestors. निर्वद् to offer libations to. उच्छ्वसन्ति though breathing. पुष्टतरा more venerable. आत् than the sky (अ.). अतरो greater, superior (in point of consuming the body). प्रसक्तः scil. गमय, of one who is on a journey. अस्तिषतः of one who is about to die. पुत्र आत्मा मनुष्यस्य Cf. आत्मा वै पुत्रनामानि; मृतः dead, as good as dead (useless, inefficacious). इन्द्रवह्नि-शुक्लत्वं the power of enduring the couples of opposite conditions or qualities (such as पुष्प and दुःख and शीत and उष्ण.) निर्वर्त्तन turning away or abstaining from. सर्वपुत्रैर्हितम् wishing well of all. क्षिः well disposed, friendly. मूढत्वम् being puzzled or confused about. अनेनिरिच्छयता non-performance of Dharma or religious duties अनागुप्तौ

subject to, under the control of, मित्रा i. e. अस्ति
 or आचरति acts falsely or dishonestly towards; or
 in the case of पितृवर्षे the duties due to the
 parents (or manes,) वृत्त moral conduct, character.
 वृत्तस्तु &c. but one who is dead as regards his
 character; (one who has lost his character) is
 really dead.) समाहारः.

✓ XVIII.

तत्रैव: while residing in that place. ह्यश्वसुष
 name of the favourite horse of Chandrapida. पटुव्या
 accidentally. अपूर्वदर्शित्वा on account of its being a
 rare sight. आसक्तः eagerly. आसक्तचित्तं which began
 to run away through fear caused by the sight of
 etc. निवृत्तसमूहात् from the camp (of his followers)
 अतिव्रतः rashness, head-long speed. एकपदमिव as if it
 were only one step. अगम distance. माप्य measuring.
 नियुज subj. of आसीद. संमुखगतिः which appeared in
 front. निवर्तय having withdrawn or turned back.
 विरुत. stopped. * विव्यवहारित doing useless things एतन्मार्गे
 भूमि to so much distance (space). इति विचार्यमाणे सति
 when this is considered, आत्मेन मे &c. my own soul
 causes laughter (laughs at me) like another per-
 son. कित्वाध्वना विच्छिन्न by how much distance separ-
 ated (from me) लक्ष्मणाय &c. लक्ष्मणाय साज्ज्यं गुण्यं च
 सदाश्च एतथा संतामेन (continuous line) भरे (filled, or
 crowded with). मर्त्यवर्मा a mortal, human being. उत्तराग
 to the north of, governs सुवर्णवृत्त. सोमोऽप्येता the line

of farthest limit. तत्र अतिक्रम्य and beyond it. उन्नेक्ष्यो-
क्षेप्य having guessed (the way).

XIX.

लोकोत्तराणां scil. तगराणां of men of superhuman
powers. रक्त red (full of affection). उद्धतश्च whose
teeth have been taken off, deprived of his teeth.
तुल्ये are equal. कलति shakes, totters, swerves (from
the path of rectitude). कुसुमभ्यः arising from (the
contact of) flowers. रस्यवित् goes with उग्र &c. विभीषतां
वा or otherwise, (i. e. lowness, meanness). शस्त्रयोगोपजीविनां
whose sole means of subsistence is the might of
their arms or weapons. शशिना च निद्रा scil. विभाति तृणादि
शय्या better blades of grass for a bed. विद्विषोऽप्यनुय
reconcile or make peace even with thy enemies.
मा कृपा-मा कुह. अकुसलात् from misery or mishap. अङ्गप्रिम
not artificial or feigned, sincere. इन्द्रिय by the
organs of sense, by passions. उपनिः calmness or
tranquility of mind निर्व्ययता absence of hypocrisy,
sincerity. सर्वस्य the cause of all (ornaments such
as सुवस्त्रा, राजसंयम, उग्रता, विभव &c). विवृणः maimed (he
being अनृह, thighless). विवनाः not even (i. e. seven).

XX.

प्रसंगेन by the occasion or contact of. बहुनामव्यसाराणां-
असाराणामपि बहुना of many, though wanting in strength.
तुल्यत्वात्पत्रैः when formed (twisted) into a rope. कल्पयति
scil. रस्य-अतुले on that which is not grass (so that it
will not readily take fire). अस्त्रादि bites. वाच्यतां प्राप्नोति
incurs blame or censure. दुःसह with difficulty scarcely

जाने I believe, I think. विजयी should be thought of or provided for. आत्मना कृत्याः become celebrated of themselves (i. e. by their own merits or exertions). यम higher than, superior to. तृष्यार्कः greater than greed or thirst; so दयापत्रः-तृष्यायाः यमः &c] संस्पर्शनात् by frequent going or intercourse. जानीषत् may know or test. ज्ञे in the matter of debts. स्वाने एव in their own due places. विमर्शयेत् will think. वेगात् with headlong hurry, rashly. मन्त्राप repentance. जलविंदुविभक्तेन &c. small drops make a pool. य हेतुः &c. that is the cause of all (acquisition of) learning &c श्रिय पते that is the beauty of. संस्कारः a purificatory rite राजस्य scil. सिंहस्य he becomes the lord of animals by acquiring dominion by means of his powers. अतस्य scil. पथिकोऽपि (such as a traveller.) आशतोविषा-आशा आशीविषा (female serpent) इति or (आशा एव आशीविषा) (आदवं विषं कस्याःखा). प्रियदर्शन the sight (appearance) of one's beloved persons. समानशील्यवनेषु between those whose dispositions and habits are the same. मुक्ताणि pearls, i. e. pearl-like agreeable words. परं विधानं the highest treasure.

SECOND SERIES.

I.

मुक्तोर्वरिदैः remaining after being eaten (उर्वरित अग्निर), मूढी-लव्य would be bought. उत्पद्यते can be raised. वाष्पमासिक-प्रसववशा on account of its giving birth to young ones every six months. वटिका a mare. चतुःशालगृह a house

with a court in the middle and rooms on all sides.
 प्राप्तुम्. प्राप्तो को कदा तं who will have got her (destined)
 husband. अञ्जुक्लमयेयं able to creep (walk on the knees)
 अन्वययिष्यामि shall reflect or ponder over, व्यग्रतया being
 engrossed in or busy with. मग्नस्मितेन lost in reverie.
 कस्य scil. अनगतवर्ती कितं करोति who indulges in thoughts
 about the future, feels cares which have not (yet)
 come, पाण्डुरः made white or pale (with cares or
 barley flour.

✓ II.

सुखोपस्थानम् offering prayer to or waiting upon the
 sun. प्रजम्बुपदं letting the mouse go तं मम हतं किं त्वं तत्तदिति
 sin does not stick (to one) except to the (actual)
 doer of the deed (the actual sinner alone is guilty).
 जनितः the generator, the actual father आश्रयात् आश्रु
 (quickly) अयात्, औशोन्मुक्ती budding into womanhood
 lit. about to reach her womanhood. विभवाय to marry
 her. तस्मा दक्षितः was shown to her. उत्तमं वा प्रेतमिति is he
 deemed by thee best? क्रियापत्र are curbed or stop-
 ped. एषा or कस्य अहः (i. e. myself) एषा ते प्रतिभाति do you
 approve of this? प्रध्वस्तवती &c. with the hair on
 her body standing on end, her body thrilling
 (with joy).

✗ III. ✗

पुनरपि even at the cost of wealth, चरन्वेकेन &c.
 that is, a wise man places one foot on the ground
 and stops thinking whether he should place the
 other or not. अतमीदृश without properly consider

ing. गुणीयान् should win over or attract toward oneself. वस्तुतः truth or reality. नष्टम् his being deceived. अन्यलक्षितः marked or observed by others. शेषं न कर्तव्यम् one should not leave a remainder (of these three things since they grow again if so left). कोटिबान्ना स्वमेकः the note of the cuckoo forms her beauty i. e. her most lovely and praiseworthy feature is her sweet warbling. पतिव्रता—पतिव्रत्यै chastity. अविद्या &c. a life without learning is a waste (dreary desert). अविद्याज वने—अविद्यासहितं जेवने. सर्वशून्या इतिहासः poverty is all empty (is a dreary waste in all respects, is an utter blank). गुरुः means the object of reverence or worship (in all the sentences). सर्वत्र everywhere, to every one. अस्मात् self. लज्जाभासः, सर्वमपेक्षितं cf. the English phrase " extremes are ever bad. " सादृशं ordinary i. e. candid, straightforward. क्षेमकम् giving happiness. सखी माया a wife like one's self, that is, conforming to one in all respects. बभ्रुवत् स्वल्पसंतुष्टः &c. voracious and { yet content with little, easily falling asleep and { yet } quickly roused (from sleep). अविश्रामं without rest, unweariedly. न विभवेति does not feel. चतुः (used for चत्वारि) these four things. शत्रुः a stranger, an enemy.

✓IV.

एकदेशे in a part of the seashore. अत्र समुद्रवेला चरति the sea tide reaches the place (up to this point). वा मात्रा समुद्रस्य (lit. what strength can the sea have), of what consideration (account) is the sea. दूषयितव्यं

will do harm to, will injure. अक्षिकेडस्य of the contemptuous bird (सौट *lit.* worm but here it means contemptuous, because in the latter part of compounds it has the sense of contempt). पमाण measure of strength. मनुष्यः being rash or ardently desirous. युस्तपि विक्रमन्ते fight even with the strong. शुष्कस्थला नशमि reduce it to dry ground, make it dry. विमुषाद्विही holding only a drop. अनिवेदः श्रियो मूर्ध् self-reliance is the root of prosperity. पामूनः insulted. परिभवस्थान-अपमानस्य सं occasion of insult or humiliation. येन so that. वैशानुयं गच्छति will take revenge, will retaliate. देवस्यैव on some business of gods. कियतां should be appointed. स्वभावोन्मत्तः puffed up with being your abode (seat). युष्मकाभया out of your fear, being afraid of you (*lit.* being ashamed as to what you will say). स्थलतां न नशमि do not reduce him to dry state (do not dry him up). आग्नेयं शरं an arrow presided over by Agni.

X V

अश्वोपविदः conversant with the art of managing horses. अग्रपदः (अग्रणि साधुः) hospitable or friendly to Brahmans. अश्वोद्दिशोपतिः commanding an अश्वोद्दिशी, an army consisting of 21,870 elephants, 21, 70 chariots, 65,640 horses and 1,09,350 foot. उत्तरीणां of excellent or best woman. अग्रजः childless, without issue. युस्तमाहितः with an earnest mind, carefully. उत्तर handsome. महायया goes with ययः. समलंकृत well adorned. पर्जुपास्त an irregular form for कर्जुपास्त.

विद्युःसौदामिनी the two words mean nearly the same thing—forked lightning. देवानामपि goes with चित्रप्रसादनी. प्रसक्तः *scil.* जगः. तयोर्वष्टः कानोभूत an unseen love sprang up between the two (they conceived love, though they had not seen each other). हृच्छयः कामः. रदोम्यः being in private, enjoying privacy. परिष्कृत adorned, decorated. मंसवति—मंसवते. रुचिगणः—विसृज्युः dispersed, flew about. विशिष्टे excellent, pre-eminent.

तद्यथा it is as follows. अभिन्ध्य towards, or in the direction of, the mark. दग्धेर्घां मयात् may be longing for my death. सुर्वर्ष for the sake of my parents. प्रहृष्टाहृष्टस्तपः the painful thought of having killed a Brahmana, grief at having committed a Brahmana-murder. समासका are fixed on, or centred in you. ज्ञानपूर्वी knowingly, intentionally. व्यावर्धेत् would run out or dislodge. सेव therefore. उदकं कर्तुं to offer obsequial libations of water. कालं करिष्यसि shall meet your doom, shall reach the fated hour. वैरस्तवः belonging to Yama. पद्मद्वेषण having eyes resembling a lotus leaf.

VII.

अनुजगत् awoke. अनुजगत् obedient. अनपकुपे *scil.* मया when I have done you no wrong. शक्यसे कृतनोपि or अर्हसि be pleased to. सम्यक्कर्तुं to make true, to be true to. नाकाळे &c. the death of mortals is not destined (will not take place at a premature time यत् since or sup

ply तत्र सा before मुहुर्तेमपि. पर्याप्तं (enough of your joking now.) नृशंस्यद् it is cruel that &c. क्वं तु अविष्यस्येकः how will you fare alone. शोचिनि शोचनि. मन्यन् with grief or sorrow. उत्पतते उत्थिति rises. आलीयत faints away. अभिशापान् through curse or imprecation. विदति suffers. नो दुःखात्—अस्मावम् rather आवयोः) दुःखद् (may he suffer misery greater than our own). तस्मात् दुःखतरं प्राप्य having suffered misery greater than his. जीवन्-सुजीविकं an instance of a cognate acc. may he live (lead) a life. कुर्यते female osprey: गच्छती screaming, crying out. अभ्यागतं अभ्यागतवर्तिनी who accidentally came up to him and was, therefore, within reach (proximity). वरिच्छत wetted or bathed in tears of grief. अनुधावति run for assistance or help.

VIII.

कनकवेवल्लतावलम्बिता leaning on a golden staff. देव्यः the queen. अन्त्येष्टे, i. e. in the inner apartments. अशनजात eatables. कण्ठ्य fragrant. प्रक्षम to the heart's content. शशिनीदलद्वरिणि green like a lotus leaf. प्राचीन old, ripe. अमृतायते acts (i. e. tastes) like nectar. आस्तां तावत् let it be aside. वात्सल्येन in its entirety, completely. आगमः acquisition, knowledge. जन्मान्तरावु-स्मरण the remembrance of something learnt in the former birth. छप्रः in a concealed form, *incognito*.

IX.

वैदुर्यविसलोदका, वैदुर्यमिव किलं तर्कं यस्याः सा. सुखानिलः (४) having (accompanied with) agreeable (pleasant) breeze. प्रचुरमन्मथ abounding in love, exciting love. स्वकाद proud (of its power of exciting love, or fragrant (with

the odour of flowers &c.) सुखिः मासः the vernal month (चैत्र). पुष्पद्वीपि showers of flowers. प्रस्ता flat or level ground. बह्वृद्ध full of, laden with. चलितस्थानैः whose places are shaken or moved from their seats (in the form of flowers). अनुगोदये is followed (by the bees) with music (humming). शृङ्गशिखरः having their peaks close to one another or furnished with crests or chaplets. (संश्लिष्टशृङ्ग). पीतवपनः (*) having yellow garments. मदावर्चः exciting or stimulating passion. मथोद्वृत्ता reeling with passion, staggering with the intoxication of love; अग्निरागो goes with शोणवर्धनः. विप्रमोदि-कृतमनः with their minds elated with love. amorous thoughts). यतस्ततः इतस्ततः. सौगन्धिकदुग्धः full of white water lilies. जले पट्टपशद्वत्केशरैः अभिसंबृण्ण covered over on all sides with pollen dropped down by bees in the water, or पट्टपशद्वत्केशरैः may be taken as an adjective qualifying पञ्चैः.

✓ X.

तत्परीक्षार्थम् to test him. द्विजः a bird. त्वत्तज्ज्ञानार्थी wishing protection from you. संवन्तदृष्टः with a frightened look. मृदुशब्दोन्मिष्टः deprived of food. बहुन् प्राणास्त्याज्यदिप्यसि will make many give up their lives, (will deprive many of their lives). गुरुलघवे निश्चिद्य having determined the relative greatness or smallness, that is, which would be the more or less sinful course to follow. धर्मसुख comfortable to justice or righteousness. स्थिति rule, order of things अपोऽप्युत्थान इव equal in

weight to the dove. मांसदत्त्वस्त्वित्येते weighed more than the (quantity of) flesh. अभिषक्त scil. तस्य देहे, स्वा शिष्टात्मानौ wishing to test you. अभिमविष्यति will pervade. सुषैव in his very bodily (mortal) form.

XI.

अनेकसंशयोच्छेदि &c. clearing various doubts and showing (or pointing out) even an absent object. शास्त्र knowledge or learning. वस्तुसंपत्तिः abundance of wealth. एकेकःचि even one taken singly. शास्त्रानुष्ठानेन non-acquisition of learning. अत्रात्ममृतमूर्च्छाणां अत्रात्म मृतञ्च मूर्च्छञ्च हेवां. आद्यौ अत्रात्मञ्च मृतञ्च; out of three, namely, a son not born, a son dead (after birth) and a foolish son, the first two are better, but not the last, for they cause pain only once, while the last does so at every step. सजातः he is (said to be) born. को वा who possibly ? प्रियञ्च a dear person (such as a companion), better. प्रिया च qualifying भाव्यो. भावाः events, occurrences. महतामपि even in the case of the great. अभावि is not destined to be. मान्यवा will not be otherwise (will take place). विंताविषमः serving as an antidote against the poison of anxiety (चिन्त एव (इव तद् हन्तीति), कार्याश्रमाणां of those who are incapable of doing anything. नाप्नुमर्हति cannot get. देवे scil. किमपि वस्तु निरुप्य having overcome, put down, or set aside. आत्मशक्त्या to the utmost of one's power. सिध्यति. scil. कार्यं मूर्त्तिवद्धः कुण्डे forms out of a lump of clay. प्रलिप्यते gets (reaps the fruit of his own actions). कारुणाकीवत् accidentally, unexpectedly. पुत्रार्थमनेकते requires (expects) exertions (to be made for

securing it). पुनर्जन्म कारयितुं to cause their second birth (i. e. to bring them forth into the world as learned men). तत Oh dear one. हीनते becomes inferior, is weakened or diminished. हीनैः--समैः--विशिष्टैः inferior--equal--superior. अशब्दे निहिता bestowed (spent) on an unfit object (recipient). व्यापार exertion, effort. पाठ्यते can be taught. कीटः a worm (or, an insignificant person). हुमतः संगत from association with flowers (or good men). शिरः आरोहति mounts the head or stands at the head. उदयगिरिः of the rising (eastern) mountain (Meru) : it goes with सन्निकर्षेण. हीनवर्णोपि दीप्यते even a person of a lowest caste (or though wanting in colours) is enlightened, or illuminated. प्रभवति take their rise. भवतः प्रमाणं your honour is an authority (warrant). rests with you alone &c.

XII.

वाक्यविशारदः skilled in discourse. पथ्य salutary, productive of good results. न बुध्यते do not know. अयुक्तचारः of improper conduct or deeds. चपलः rash, inconsiderate. अपि रक्षसा स्वस्ति भवेत् will the evil spirits fare well ? (of course not). अपि रामो न कुर्यात् will not Rama make &c. त्वमीश्वरं प्राप्य having got you for her lord. कामवृत्तिं acting as one likes, selfwilled. निरंकुशम् without restraint, free. पापमंजितः of wicked or sinful resolve, or ill-advised. क्षत्रियपांक्तः a disgrace to the race of Kshatriyas. तीक्ष्ण harsh, cruel. सत्यवादिनं करिष्यामि shall make him true to his word. प्रियकामार्थं to fulfil the

cherished desire (of Kaikeyi). निमग्नम् incarnate, embodied देवराजिर्धरा एव असीति यस्य तं सिंहो हस्तस्य. सिंहस्य इव उरो यस्य. तदनुपजीवितम् your life will end with it; (i. e. your sight of him). कुम् what is proper or right. समागम encounter, facing.

XIII.

भुञ्ज name of the uncle of Bhoja. धारानगर the town called Dhara (capital of king Bhoja.). वैष्णवः a devotee of Vishnu. दाक्षिण्यं liberality. ५-लोपि even in the next world. अग्रगण्यस्य not bold (in an assembly &c.) परे greatest. दुःशक्तिः having bad minister. चित्र...गुणे with excellent new qualities produced from their own charities तथा किमर्थं राजानः are other kings like them ? पतिनि liable (apt) to fall or decay, perishable. अपातवत् not liable to fall or decay, imperishable. एक one lac (of Rupees or similar coins).

XIV.

मोहमायया--fallen into a swoon. (व. स.) विनोदित was awakened from her swoon. प्रतिपादयिष्यता making to experience or suffer. असह्यवेदनम् full of insufferable agonies. अवधानपरं चक्षुः fixed attentively. प्रलय viz. the swoon. न विवेदन्...वर्षानम् did not know him who was totally invisible (being reduced to ashes,) and who was the object of her ungratified eyes. पुरुषा-कृति having the form of a male. धूसर soiled, dusty. समदुःखामिव स्थलीनाम् (कृतेति) making the forest land, as it were, share equal grief with her. उपमानं an

object of comparison. कस्य the collection of your
 limbs. त्वद्योनोन्नतिरता whose life solely depended on
 you, विनिकीर्य having left or abandoned. क्षतसेतुवन्व
 which has destroyed the cause-way or dam. विदुत
 fled, run away. गौवस्त्रलितेषु in case of mistakes with
 respect to names. व्युतकेसदपिठेषुनादि (ताडनानि) beatings
 with the wreaths. कैतवम् a lie. उपवासादं false words
 intended to please (others.) पश्वीं प्रतिपत्स्ये follow
 your steps, go after you. रज्जोदिमिरावगुदित enve-
 loped in the darkness of night. प्रापयितुं to guide or
 lead to. वारुणीश्वः the intoxication caused by wine
 which makes the eyes roll about and the words
 falter. वधीकृत remaining only in name. ऋतुः the
 dark half of the month (कृष्णपक्षः). दुःखे with pain
 or grief. तनुतां दुःखे नोक्षति will leave off her waning
 form with pain, there being no use of her wax-
 ing in the absence of Cupid, बंधन fastening or
 tying. कल indistinctly sweet. पुंस्कोकिल a male cuckoo.
 पुनःकृते in making the string of the bow, for the
 string &c. अनुरोदिति मां weeps after me, imitates me
 in weeping &c. प्रतिपद्य having obtained. आदिश order
 command. मधुरालाप...पंडितम् naturally clever in utter-
 ing sounds. अगृह्णानि (अर्क्षिण्यनानि) embraces. अंतं वम्
 vernal, belonging to the spring. यस्य viz. चरणस्य.
 परिकर्मणि in decoration. विदुषैः स्मृतोसि you are remembered
 that is, called away by gods. पतंगवर्जना by the
 way resorted to by a पतंग, that is, burning myself
 on the funeral pile. इदं वचनीयं मे व्यवस्थितं this censure
 viz. that Rati, when without Madana lives, though

even for a moment, has fallen permanently to my lot. अन्तवसाधन last decoration of the body before it is burnt. अतर्कितं गतिम् to a state which cannot be conceived. कुरुतां नयतः making straight. नयनोपांशु-
लोकितां a sidelong glance or look. etc. क त उ ते सखा where indeed has he gone. नखल...नीलम् I hope he is not reduced to the condition of his friend (viz. ashes) by the god Shiva whose anger is terrible. दिग्भयैः with arrows tipped with poison or with poisoned arrows. शृणुष्वन्तु to console. ननसंघातम् in such a way as to injure the breasts (by beating). विवृतद्वारमिव as if it has its gates opened, that is, having full scope to vent itself out freely. सुहृदःपश्य किं स्थितम् see to what (miserable) condition is your friend (Cupid.) reduced. कण्ठो विकीर्णो is scattered about in small particles. कर्तुम् variegated, chequered. दधि-
तास्वनवदिवत्...सुहृजने construe नृणां दयितासु प्रेम अनवस्थितं लज्ज न सुहृजने...अनवस्थितम् नलं unsteady. अमुना जगत् तव धनुषः आज्ञां शरितम् he has made the world obey the orders of your bow. यत् एव has indeed gone for ever. दशा a wick. धूमिना covered over with smoke. अर्धवैशक्तं half murder, partial murder. पतनम् etc. must fall down. स्वलगतिकर्षणात् by allowing me to burn myself on the funeral pile of my husband. प्रलीयते is absorbed with etc. प्रतिपन्नम् admitted, acknowledged. शयनम् a bed. विभावसु fire. प्रणिपातोन्नमि-
यचितः entreated with folded hands. स्वलम् fire. यथा that. उत्सहते feels comfortable or easy इति विभाव

having done so. परलोकविधौ in the ceremony after death, during the funeral obsequies. सिम्पेः—देहि. शिखृतस्रः fond of the sprouts of mangoes.

✓ XV.

शौच honesty. श्री beauty. शिशिरश्री beauty of the cold season. नक्षत्रं the stars in which have disappeared. श्वम् dreary, desolate. पुः in front of one. आश्विनष्टाः formed and dissolved, rising and dissolving (आश्विजाताः पञ्चद्विष्टाः). सुहृद् nobly-born. कुशल happy. कम् at will, as much as one likes. परिपूर्णाः full of wealth, rich.

✗ XVI.

सञ्चिद्यमानः being advised. वापरोदयः of wicked mischievous prowess. वरं व्रतं is better to roam. पर्वतदुर्गे through the defiles. (narrow passes) of mountains. कलहानि इन्ध्यानि houses (lordly mansions) have their end in strife. अथ that, referring to अः below. अगम्य not deserving to be approached (such as a low caste man &c.). शकायि one, though powerful वसन्तदर्शयि when existing inside the wood. छन्दे can be trodden or, passed over. गृह्यते is understood. वहति move along, walk on. परमितज्ञानकलाः having for their fruit the knowledge of the secret (unexpressed) intent of others. वृत्तिकं the wheel (course) of conduct. शक्तिः शैक्यवत् lowly bent down on account of the absence of strength. लघ्वरः very light (used

figuratively also). मतिः fate. प्राग्भवे *scil.* कार्ये. म-दः persons of the middle sort. उन्मार्ग goes with गच्छतः going astray. महामायाः स्वयंपाः ministers. (elephant-drivers) that are near (him). पश्ये वयमि in the prime of life. इति मे मतिः it is my belief, I think. उन्मतिमयात have here both उन्मति and अयोगति two meanings literal and figurative. नीचेः प्रणतानि lowly, or humbly bent down, topping low. कर्तमाने तमाते being equal (in both cases). पटोक a very bitter kind of gourd (Mar. कड़ पटवळ). संद्विषतस्य placed, thrown, poured on. मुक्ताकारतया राजते shines in the form of a pearl (as a pearl). संपूर्णतयुक्तेः endowed with plenty. ज्ञेयज्ञाननिधिः the store (receptacle) of the knowledge of metres. वेलातटे on the border of the sea-coast. अतिव्या very wrathful. कोर्बस्तिग्धा गुणे; what do brutes care for merits. त्यागः giving away (as charity). अग्न a means of proper (safe) preservation. वरिणा (the source of) protection. इति as to this, (to suppose that one should contend with a stronger foe), निर्वर्तन rule. भुक्तिक्लामः wishing (if he wishes) for his well-being. वेतसवृत्तिः—वेतसस्य इव वृत्तिर्यस्य one who acts like the reed (which bends to the current of a river). अत्र here, this world.

LXVII.

वचसं न करोति does not act up to (obey) his words. जर्जरत *scil.* कस्य of one who grows old कथं

सिद्धांत &c. these lines give some of the proverbial
 impossibilities *cf.* सृष्टुर्णामसि स्नातः खपुष्पकृतशेखरः । ए
 वध्याहुतो याति शक्रधृक्चतुर्वर्गः ॥ *यः* very great, supreme.
 यद्वेदोपि construe thus:- यत् अचेतनोपि इनसांतः (sunstone)
 मविहः पादैः (पादैः also means feet) स्पृष्टः (सन्) प्रज्वलति
 etc. यत्-यत् since-then. निपतति falls upon, attacks.
 मदमलिनकपोलमिहिरिभु whose walllike (i. e. broad or excel-
 lent) temples are soiled with rut. तेजसाः of heroic
 lustre *cf.* तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते—परार्थघट्टाः striving for
 (bringing about) the good of others. उद्यमभूताः
 engaged in efforts, endeavouring. अदिरोधेन not in-
 consistently with, compatibly with. पिपासायां *scil.*
 मत्स्यां when he is thirsty असमंजस indiscreet, foolish.
 सहायकृत, a helper, co-adjutor. न इवैति गच्छन्ति *scil.* मेघः
 सुसन्तर्पा of flowers and of good-minded persons. बाध.
 दक्षिणप्रभाः is the same towards the left and the right
 (hand) and is the same towards perverse and polite
 (persons). फलामैः with the appearance (burden)
 of fruit. भूरिविलंबितः excessively hanging down, han-
 ging down the more. मनोजतिं दिशति tends to
 (produce) the elevation of dignity (honour). कारयितुं
 शक्यः can be warded off, remedied; or counteracted.
 खल्वन् goes with विद्यावन and शक्तिः. फलति takes (shows)
 its effect on. ध्वज *scil.* जीत and the sea was confi-
 ned (by a bridge built over it). केवल of themselves.
 न शक्येन तुमाव्यसं is not made to be felt or experienced
 (is not proved) by an oath. हितं निबुक्के prompts
 (urges) one to [do] that which is beneficial

[to him]. स्वस्वयोगेन according to [the size of] the place of resort. अक्षणे—द्वेष्टेन. दानजः blinded by the desire of rut (of gifts). नान्वर्षिणः though not requested. स्वैरे स्वअभियोगः exert themselves, or, of their own accord.

